

**ACTA UNIVERSITATIS SCIENTIARUM
SZEGEDIENSIS**

**ACTA HISTORICA
TOMUS CXX.**

**HUNGARIA
SZEGED
2005**

ACTA HISTORICA
TOMUS CXX.

**ACTA UNIVERSITATIS SCIENTIARUM
SZEGEDIENSIS**

**ACTA HISTORICA
TOMUS CXX.**

**HUNGARIA
SZEGED
2005**

ACTA UNIVERSITATIS SCIENTIARUM SZEGEDIENSIS ACTA HISTORICA

Szerkesztőbizottság:

DR. MAKK FERENC, DR. MARJANUCZ LÁSZLÓ,
DR. J. NAGY LÁSZLÓ, DR. TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ,
DR. ZIMONYI ISTVÁN

Az Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék
kiadványa

Redegit:
J. NAGY LÁSZLÓ

Szerkesztette:
J. NAGY LÁSZLÓ

Lektorálta:
Ferwagner Péter Ákos

Műszaki szerkesztő:
Bató Attila

HU ISSN 0324 6965 Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis
HU ISSN 0324 6965 Acta Historica

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed
in *Historical Abstract* and *America: History and Life*

Tartalomjegyzék

J. NAGY LÁSZLÓ

A diplomáciai kapcsolatok felvételének története Kanada és
Magyarország között 1947–1964 9

VARGA BEÁTA

A magyarországi hajdúság és az ukrajnai kozákság történeti párhuzamai .. 31

KÖVÉR LAJOS

XVIII. századi francia szótárirodalom magyarságképek bibliográfiája ... 49

KUKOVECZ GYÖRGY

A Reforma Universitaria Kubában 65

MONOSTORI ADÉL

A Kis-Antillák evangelizációs sajátosságainak hatása a
martinique-i jezsuita misszió működésére (1640–1742) 79

BALOGH ÁDÁM

A Macedón Harc és a görög külpolitika 1903–1908 95

PRANTNER ZOLTÁN

Új fejezet kezdete? Az 1964. májusi magyar–jemeni tárgyalások
előzményei, eseményei és eredményei 113

**A diplomáciai kapcsolatok felvételének története
Kanada és Magyarország között
1947–1964***

A kanadai külügyminisztérium 1965-ös publikus jelentésében olvasható: „Kanada a kelet-európai kommunista országokkal tovább folytatta a szorosabb kapcsolatok és kereskedelem politikáját, amely a Kelet és Nyugat közötti javuló kapcsolatok példájaként is felfogható... Májusban a megelőző évben kötött egyezmény eredményeként az első Magyarországon akkreditált (Prágában székelő) kanadai nagykövet átadta megbízólevelét Budapesten, addigra egy rezidens magyar nagykövetség már létesült Ottawában.”¹

E tanulmányban azt követjük nyomon, hogy a Kanada és Magyarország közötti kapcsolatok a második világháborút követően több mint egy évtizedig tartó próbálkozás után hogyan érik el csúcspontjukat 1964-ben, amikor a két ország diplomáciai kapcsolatot létesít.

Nem mulaszthatjuk el az 1950–60-as évek Kanadájának rövid bemutatását sem, tekintve, hogy a magyar olvasónak – a québeci kérdés időnkénti megemlítésén túl – alig vannak ismeretei e hatalmas észak-amerikai ország történetéről. Szükségesnek tartjuk a nemzetközi kapcsolatok főbb tendenciájának a felvázolását is. Így tanulmányunk nem csupán a két ország történetének jobb megismeréséhez járul hozzá, hanem a nemzetközi kapcsolatokéhoz is.

* E tanulmány megírását a Kanadai Külügyminisztérium három hetes ösztöndíja tette lehetővé. Ennek keretében folytattam kutatásokat Ottawában a Nemzeti Könyvtárban és az Ottawai Egyetemi Könyvtárban. E lehetőségért ezúton mondok köszönetet.

¹ Report of the Department of EXTERNAL AFFAIRS 1965. Ottawa 1966. 37. o.

Kanada a második világháború után

Kanada Szövetségi Állam (tíz tartomány és két szövetségi terület) politikai berendezkedése alkotmányos monarchia. Államfő a brit uralkodó, akit a kanadai miniszterelnök javaslatára a brit uralkodó által kinevezett főkormányzó helyettesít. Az 1931-es westminsteri statútum jogilag teljes függetlenséget biztosított Kanadának, amely a Nemzetközösség tagja maradt. A szövetségi kormány illetékessége a külpolitikával, a nemzetvédelemmel, a pénzügyekkel, a kereskedelemmel, az őslakossággal és a közlekedéssel kapcsolatos kérdésekre terjed ki. Az összes egyéb – oktatással, kultúrával stb. – kapcsolatos területért a tartományok felelősek.

A hatalmas kiterjedésű országnak (több mint hárommillió km²) 1951-ben 14 millió lakosa volt, de ez a szám tíz évvel később már meghaladta a 18 milliót. A természetes szaporulaton túl jelentősen járult hozzá a demográfiai növekedéshez a bevándorlás, különösen az 1950-es évtizedben, amikor a betelepülő külföldiek száma évenként megközelítette a 150 ezret.²

A második világháború alatt – köszönhetően a katonai megrendeléseknek – gazdasági fellendülés következik be. Tulajdonképpen ennek az ugrásszerű növekedésnek a következményeként válik Kanada ipari hatalommá. Am ez egyben az Egyesült Államoknak, mint a legnagyobb tőkeberuházónak a befolyását is megnöveli. A gazdasági növekedés a világháború befejeztével sem torpan meg. Olykor meghaladja az évi 8%-ot, a munkanélküliség viszont nem több 3–4%-nál. Ösztönzik a növekedést a nagy központi beruházások. Az ottawai kormány 1949-ben veti fel a valamennyi tartományt átszelő transzkanadai út megépítését. A közel 8 ezer kilométeres út átadására 1962-ben kerül sor. A *Fortune* c. amerikai gazdasági szaklap 1952. augusztusi számában kanadai „gazdasági csodáról” ír: „Kanadában az utóbbi 12 évben megvalósult fejlődés korunk egyik gazdasági csodája”.³

Az erős gazdasági növekedés nem maradt hatás nélkül a társadalomra és a politikai életre. 1957-ben, 22 évi liberális kormányzás után a konzervatívok nyerik meg a választásokat. A változtatási óhaj mintegy következik az emberek tudati, mentalitásbeli változásából is. Csökken a gyakorló hívők száma, s ez kifejeződik az abortuszért is kiálló, az 1960–70-es években különösen felerősödő feminista mozgalom tevékenységében. Ugyancsak ekkortájt – követve az európai- és világtrendet – az ifjúság, főként pedig az egyetemisták körében erőteljes – gyakran balos, maoista – társadalomkritika fogalmazódik meg.

² Napjainkban mintegy 30 millió lakosa van az országnak, s ennek kb. 3%-a őslakos indián. A lakosság kb. 25%-a frankofon, elsősorban Québecben él. 2001-es népszámlálás: www.dfait-maeci.gc.ca, Jacques Paul Couturier: *Un passé composé. Le Canada de 1850 à nos jours*. (2. kiadás) Editions d'Acadie, 2000. 278. o.

³ Uo. 273. o.

A mozgásban lévő, átalakuló társadalom egyik következményeként fogható fel a miniszterialis instabilitás is: 1957 és 1972 között hét parlamenti választás volt, mert esetenként az egyik vagy másik nagy párt – a liberális és a konzervatív – nagyon gyér többséggel rendelkezett csupán. Az említett periódusban új pártok is alakultak. A szocialista tendenciájú Co-operative Commonwealth Federation (CCF) 1961-ben a szakszervezetek támogatásával megalakítja az Új Demokrata Pártot. Ezekben az években lép színre az inkább jobboldali Crédit social nevű párt. Egyik  k sem válik nagy befolyású szervezett  , ám egy-egy sikeres választási eredmény nyomán döntő sz  vuk is lehet a kormánytöbbség kialakításakor.⁴

Az 1960-as években lángolt fel a québeci probléma. A válság szociálpolitikai okai egyáltalán nem elhanyagolhatók: a québeci franciák átlagjövedelme alatta marad az anglofon kanadaiak  nak, éppúgy, mint az iskolázottak aránya. Több viszont a munkanélküli. Ekkor még a francia nyelv sem hivatalos föderális szinten. Az *Official Languages Act* teszi majd azzá 1969-ben. A québeci társadalom az 1950-es évek végén alapvetően m  g rurális jellegű, kevésbé iparosodott, alig nyitott a világra. Ennek megfelelően a politikai elit szótára is archaikus, a falusi élet érényeit dicséri. A katolikus egyház mindenhol jelen van, nagy a befolyása a gondolkodásra. A magyar nagykövetség egy 1970-es tanulmánya szintén a québeci társadalom és tudat   r  sen archaikus állapotát hangsúlyozza, valamint elmaradottságát az anglofon társadalomhoz viszonyítva.⁵ A tradicionalizmust ostoroz  , nyitottságot és több toleranciát követelő – gy  r számú –   rtelmis  get kiveti a társadalom (Paul-Emile Borduas esete). A québeci társadalmi átalakulás, az   n. csendes forradalom a liberálisok 1960-as választási győzelmével kezdődik. Ennek folyamán egy   r  s, szélsőséges irányzatokat (guevarizmus stb.) sem nélkülöző independista mozgalom születik.⁶

Kanada önálló kul  politik  ja, diplomáciai tevékenysége az első világháború után kezd formálódni. Ennek első megnyilv  n  l  sa az ország részvétele – a brit delegáció tagjaként, de világosan elkülönülve – a békekonferencián, amelynek okmányát alá is írja. 1920-ban pedig alapítója a Népszövetségnek. *Első alkalommal egyedül*, Nagy-Britannia nélkül 1923-ban   r alá egy halászati egyezményt az Egyesült   llamokkal. Az 1920-as években, m  g mielőtt a westminsteri statútum de jure is szentesit  n   a függetlenséget, követséget állít fel néhány fővárosban (Washington, Párizs, Tokió). A második világháború alatt – bevezetve a hadkötelezettséget – egy-mill  io kanadait soroztak be. Ebből 42 ezren vesztett  k életüket a harcokban.

⁴ Uo. 313. o.

⁵ A québeci válság szociálpolitikai háttére. Ottawa, 1970. október 29. Magyar Országos Levéltár (MOL) K  l  gyminiszterium iratai (K  m), Kanadai Követség (Kanada) T  k XIX-J-1-j 1970. 51. doboz 00664/8. sz. irat

⁶ A québeci kérdés jó összefoglalása magyarul: Molnár István János: *Kanada és a Québec-kérdés*. Logad Bt., Budapest, 1996.

Ottawa a nemzetközi feszültség növekedésének a kezdetén, 1947-ben felveti egy atlanti szövetség létrehozásának a gondolatát. Ugyanakkor harcol azért, hogy a NATO ne csak katonai szervezet legyen. Az ország külpolitikáját a hidegháború éveiben sem a konfrontatív attitűd jellemzi. A kanadai diplomaták szüntelenül keresik a dialógus lehetőségét. 1955-ben Pearson az első NATO-külgyminiszter, aki Moszkvába látogat. Ő javasolja a szuezi háború idején ENSZ-békefenntartó erő létrehozását. Javaslata meg is valósul, amiért Nobel-békedíjat kap. Az amerikaiak vietnami háborúja idején is a békés megoldást részesítene előnyben, s erről próbálja meggyőzni Washingtonot is. (Ezekben az években 50–150 ezerre tehető azoknak az amerikai fiataloknak a száma, akik a katonai behívó elől Kanadába menekülnek.) Ugyanakkor mindeme békítő szándék, hajlam soha egy pillanatra sem tette kétségessé a nyugati politikai-védelmi rendszerhez való tartozást.⁷

A két ország kapcsolatainak legkorábbi „követei” a Magyarországról kivándorlók voltak. Az elsők az 1880-as években érkeztek.⁸ Sok magyar érkezett Kanadába az 1920-as években. Az 1931-es census szerint 40 ezer magyar élt az országban.⁹ Tekintettel a magyarok növekvő számára, Budapest 1922-ben Montrealban főkonzulátust, 1927-ben Winnipegben pedig konzulátust nyitott.¹⁰

A második világháború alatt – a szembenálló táborhoz tartozván – megszakadtak a kapcsolatok Kanada és Magyarország között. Miután a britek megszakították hazánkkal a diplomáciai kapcsolatot, Ottawának is reagálnia kellett. Mackenzie King miniszterelnök 1941. április 8-án a Képviselőházban a következőket mondta: „Őfelsége budapesti követe megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal. Nekünk ebben az országban nincs semmilyen diplomáciai missziónk. Tehát nincs kit visszahívunk. Van viszont két magyar konzulátus Kanadában és velük kapcsolatban intézkedéseket kell tenni. S ez a konzulátusok azonnali bezárása.” Indoklás: a Jugoszlávia elleni agresszió. Másrészt pedig Nagy-Britannia is megsza-

⁷ A kanadai külpolitika alapelveire, főbb etapjaira ld. André Donneur: *Politique étrangère canadienne*. Guérin universitaire, Montreal, 1994.

⁸ Egy honfitársunk, Budai Parmenius István (1555–1583) már az újkor hajnalán megfordult a még éppen csak születő Kanadában. Sir Hamphrey Gilbert expedíciójának tagjaként ért a mai Newfoundland földjére. 1583-ban latin nyelvű versben örökítette meg élményeit. Ugyanezen évben hazafelé tartva hajótörést szenvedett és a tengerbe veszett. Kropf Lajos: Budai Parmenius István. *Századok*, 1889. 150–154. o.

⁹ John Murray Gibbon: *Canadian Mosaic. The Making of a Northern Nations*. Toronto, 1938. 354. o.

¹⁰ A kivándorlásról, a kanadai életéről stb. ld. Bakó Ferenc: *Kanadai magyarok*. Gondolat, Budapest, 1988.

kította a diplomáciai kapcsolatokat. Ám ebből nem következik – folytatja a miniszterelnök –, hogy ellenséggként kezeljék a kanadai magyarokat, mert „a kanadai magyarok óriási többsége, legyen az magyar állampolgár vagy honosított, lojális és törvénytisztelő. Mindaddig nem háborgatjuk őket, amíg viselkedésük megfelel törvényeinknek és összeegyeztethető azokkal az állampolgári kötelezettségekkel, amelyeket törvényeink, tekintet nélkül etnikai vagy nemzeti származásra, Kanada minden lakójától megkövetel.”¹¹

1942. január 21-én ugyancsak a miniszterelnök – Pearl Harbor következményeként – bejelenti a hadiállapotot Magyarországgal. Ezt követően 1948 szeptemberéig a svéd követség látja el a magyar érdekek képviselését. Ezután pedig, egészen 1964-ig, a diplomáciai kapcsolatok felvételéig, Lengyelország.

A bővülő, de rendezetlen kapcsolatok időszaka, 1947–1963

A szövetségesek 1947 februárjában írták alá a békeszerződést Magyarországgal, amely ekkor vált szuverén állammá. Kanada, a dokumentum aláírójaként, jogilag elismerte Magyarországot. Tehát formálisan nem volt semmi akadály, hogy a két ország diplomáciai kapcsolatot létesítsen. A nemzetközi politikai légkör azonban még hosszú ideig nem kedvezett a legmagasabb szintű kapcsolat megteremtésének. Kétségtelen az is, hogy különösebb, rendkívüli érdeke ekkor még egyik országnak sem fűződött ahhoz, hogy rendezett és széles, mély kapcsolatot alakítsanak ki. Ennek ellenére próbálkozások mindkét oldalról történtek.

Magyarország az 1940-es évek végére szorosan betagozódott – vagy inkább bekenyszerítették – Moszkva függőségi zónájába, a bolsevizált Kelet-Európába. Az 1950-es évek közepéig, de különösen Sztálin haláláig a kelet-európai országok külpolitikai tevékenysége gyakorlatilag Moszkva utasításainak szervilis végrehajtására, illetve a „béketáboron” belül kialakított kétoldalú kapcsolatokra szűkölt. A Szovjetunió Kommunista Pártjának (SZKP) XX. kongresszusa (1956. február), illetve a magyarországi antisztálinista felkelés 1956 októberében változtatott ezen a helyzeten. A Moszkva-függőség megmaradt, de bővültek a lehetőségek, amelyekkel Magyarország mind a bel-, mind a külpolitikában jól élt. Ezt bizonyítja az ország nemzetközi tekintélyének növekedése az 1960-as évek közepétől, miután a magyar kérdés lekerült az ENSZ-közgyűlés napirendjéről. A diplomáciai kapcsolatok számának növekedése jól jelzi a megnövekedett külpolitikai aktivitást: 1956 és 1965 között 35 országgal létesítettünk diplomáciai kapcsolatot, közülük 17-tel nagykövetségi szinten.¹²

¹¹ Débats. Chambre commune, 1941. vol. III. 2301. o.

¹² Puja Frigyes: *Magyar külpolitika*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980. 171–172. o.

A második világháború után a diplomáciai kapcsolatok nagykövetségi szintű felvételére magyar részről hangzott el az első javaslat 1948-ban. A kanadai főbiztos káderhiányra hivatkozva főkonzulátust javasolt és márciusban a beleegyezését is adja, hogy a magyarok Ottawában megnyissák a képviselőket.¹³ Az ügynek azonban nem lett folytatása, aminek minden bizonnyal az is oka volt, hogy Mindszenty hercegprímásnak, a magyar katolikus egyház fejének a letartóztatása nagy nemzetközi felháborodást váltott ki és negatívan befolyásolta Magyarország kapcsolatait a demokratikus államokkal. A Mindszenty-ügynek komoly parlamenti visszhangja is volt Kanadában. Egyházi személyek kérték körzetük képviselőjét, hogy a parlamenti szószékről is ítéljék el a magyar kormányt.¹⁴

Egy évvel később Budapest javasolja konzulátus felállítását Torontóban, mivel ott kb. 20 ezer magyar él, köztük sok olyan, aki szimpatizál a szocialista munkásmozgalommal. Kanada londoni főbiztos-helyettese lát lehetőséget a javaslat megvalósítására. Az ottawai kormány azonban 1949. november 23-án közölte a londoni magyar követtel, hogy „a kanadai magyar konzulátus létesítéséhez jelenleg nem járulhat hozzá”. Az elutasítás oka az, hogy „a konzulátus léte megosztaná a kanadai magyarokat s fokozná az ellentéteket a körükben kialakult két tábor között”. Vagyis a magyarországi rendszerrel szimpatizálók és ellenzők között.¹⁵

A tapogatózások és a próbálkozások a kapcsolatok felvételére nem szüntek meg ezután sem, azonban minden alkalommal megfeneklettek. Egyik fél sem foglalt azonban el szélsőséges álláspontot, s fenntartotta a lehetőséget.

1953-ban Londonon keresztül kezdeményezték konzulátus felállítását. A kanadai fél azonban elutasította.¹⁶

1954-ben, miután Sztálin halálával Moszkva szorítása némileg enyhült, magyar részről került elő a javaslat. A törekvés komolyságát – szemben a korábbiakkal – mutatja, hogy a Bem rakpart (a magyar Külügyminisztérium – JNL) Surányi Jenőné kereskedelmi tanácsost tanulmányútra küldte Kanadába a lehetőségek felmérésére. A kilencnapos útról (1954. január vége–február eleje) 13 oldalas beszámoló jelentés készült. A kereskedelmi tanácsos asszony január 30-án érkezett Ot-

¹³ Feljegyzés a magyar–kanadai kapcsolatok alakulásáról. 1955. november 10. MOL Küm Kanada Tük 1955–1964. XIX-J-1-j 1. doboz 009739 sz. irat.

¹⁴ Débats. Chambre commune, 1949. 145., 787–789. o.

¹⁵ Kapcsolat Kanadával. Budapest, 1954. március 29. MOL Küm Kanada Adm 1945–1964. XIX-J-1-k 1. doboz, 04146/1. sz. irat. Az ellentétek fokozásához a magyar emigráción belül az is hozzájárult, hogy a világháború után a Kanadába menekült nyilasok szították a vitát.

¹⁶ Javaslat a magyar–kanadai kapcsolatokra vonatkozó tárgyalásokra. Budapest, 1964. május 11. MOL Küm Kanada Tük 1955–1964. XIX-J-1-j 1. doboz 144/64 sz. irat.

tawába, ahol tárgyalt Neyenhusszal, a kereskedelmi minisztérium európai osztályának vezetőjével, aki a több mint két óráig tartó megbeszélés alatt „rendkívül szíves és előzékeny volt”.¹⁷ A február 3-án folytatott megbeszélésen Neyenhus „kijelentette, hogy Kanada szívesen hajlandó a kereskedelmi kapcsolatok és üzletkötések kiterjesztésére Magyarországgal. Nyíltan megmondta, hogy nekik erre szükségük van.”¹⁸ Kanada azért favorizálta különösen a kereskedelmi kapcsolatokat, mert nemzeti jövedelmének 30%-a exportból származik és „stratégiai anyagokon kívül” minden más árufajta szállítására hajlandó.

A magyar kereskedelmi tanácsos ezt követően Torontóba utazott, ahol az S. Blinick Company Ltd. cég tulajdonosával találkozott. A kanadai vállalkozó magyar gyümölcs- és élelmiszerszállítás iránt érdeklődött. Megjegyezte még, hogy esetleg a következő árucikkek lehetnek sikeresek a kanadai piacon: sportcikk, ötvös árú, üvegajtók, hímzett blúzok és paprika. A magyar gazdasági diplomata felkereste még a városban székelő, „haladónak” nevezett Hungarian Film Distributors vállalatot, amely az egész országban sikerrel forgalmazta a *Valahol Európában* c. filmet.

A tanulmánnyal felérő beszámoló figyelmeztetésként is felfogható javaslattal zárul: „Amennyiben a kanadai piacot meg akarjuk nyerni vállalatainknak – az eddigi megfigyelésem szerint – a bonyolítások terén pontosan be kellene tartaniuk a minőségi, valamint a szállítási határidők tekintetében kötött megállapodásokat. Késedelmes, minőségileg nem kifogástalan szállításokkal igen könnyen elveszthetik vevőiket.”¹⁹

A korabeli erősen centralizált, politikai szempontok alapján irányított, a termelékenységet és a minőséget csak teoretikusan ismerő magyar gazdaság erre képtelen volt. Történtek ugyan nagyon halvány próbálkozások Nagy Imre miniszterelnöksége idején (1953–54) arra, hogy némi dinamizmust adjanak a gazdaságnak és csökkentsék a politika beavatkozását. Ezek azonban eredménytelenek maradtak.

Az év őszén, októberben Kanada varsói követségének ügyvivője javasolja a magyar nagykövetnek a diplomáciai kapcsolatok felvételét és kereskedelmi egyezmény megkötését. Ezt az 1954-es kezdeményezést a magyar külügyminisztérium egy későbbi dokumentuma úgy minősítette, hogy „a kanadaiak valószínűleg csak szondázásnak tekintették”.²⁰

1955 februárjában a londoni magyar követ érdeklődött az elmúlt év októberében megfogalmazott javaslat fejleményei iránt. Május 27-i válaszában azonban

¹⁷ Kanadai utazás, Budapest 1954. február 22. MOL Küm Kanada Adm 1945–1964. XIX-J-1-k. 1. doboz, 04146. sz. irat.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ Javaslát a magyar–kanadai kapcsolatokra vonatkozó tárgyalásokra. Budapest, 1964. május 11. MOL Küm Kanada Adm 1955–1964. XIX-J-1-j. 1. doboz. 144/64 sz. irat.

Robeson kanadai főmegbízott nem találta megfelelőnek az időt a javaslat megvalósítására, mert Magyarországon üldözik a katolikus egyházat s a diplomáciai kapcsolat létesítése a kanadai jelentős számú katolikus hívőben ellenszenvet váltana ki, és belpolitikai gondokat okozna.²¹

Ugyanezen év májusában az argentinai magyar követ vetette fel a kanadai nagykövetnek Buenos Airesben a diplomáciai kapcsolatok rendezését. A nagykövet – amint azt korábban is többször tették a kanadaiak – azzal tért ki, hogy az új követségek felállításának pénzügyi következményeire mutatott rá. De hangsúlyozta, hogy híve a kapcsolatoknak.²² Mondhatjuk, hogy a kapcsolatok rendezését a kanadai fél „lebegtette”, a kedvező politikai körülményeket várta, hogy a döntő lépést megtegye.

Ottawa a kereskedelmi kapcsolatok terén is igyekezett fenntartani az érintkezést. Még a hidegháború „legforróbb” időszakában – a koreai háború idején – sem mulasztotta el, hogy meghívja Magyarországot a torontói vásárra. Budapest azonban az 1950. december 6-i keltezésű meghívásra néhány nappal később már elutasítással válaszolt, „technikai okokra” hivatkozott.²³

1953 júliusában újabb meghívást kapott a magyar kormány az 1954. május 31. és június 11. között megrendezésre kerülő vásárra. Az 1953. december 15-i válaszában Budapest elfogadta a meghívást. A következő év március 1-jén viszont a külkereskedelmi minisztérium úgy dönt, hogy Magyarország mégsem vesz részt a vásáron, „mert a vásár igazgatósága nem tudott megfelelő helyet biztosítani.”²⁴

A kultúra területén is történtek próbálkozások a kapcsolatok kialakítására. 1947-ben a Kanadai Parlamenti Könyvtár jelezte, hogy szívesen fogadna angol nyelven megjelent magyar kiadványokat. Cserébe hajlandó lenne természettudományos folyóiratokat küldeni. Hornyanszki Miklós, az Ontariói Művészeti Iskola rézkarctanára a művészeti kapcsolatok kialakításán fáradozik.²⁵ A magyar és kanadai képzőművészeti kiadványok, albumok cseréjére is sor került a magyar kulturális szervek és a National Gallery of Canada között Avram Yanovsky grafikus közreműködésének köszönhetően. 1954 januárjában a magyar fél kezdeményezte Mó-

²¹ Feljegyzés a kanadai–magyar kapcsolatok alakulásáról. Budapest, 1954. november 10. MOL Küm Kanada Tük 1955–1964. XIX-J-1-j. 1. doboz. 009739. sz. irat.

²² Kanada nagykövetével folytatott beszélgetés. Buenos Aires, 1955. június 14. MOL Küm Kanada Tük 1955–1964. XIX-J-1-j. 1. doboz. 005711. sz. irat.

²³ A levél és a válasz: MOL Küm Kanada Adm 1945–1964. XIX-J-1-k. 1. doboz. 7029/5/6-4. sz. irat.

²⁴ Uo. 010876. és 03352. sz. irat. Magyarország először 1963-ban vesz részt a torontói vásáron.

²⁵ Uo. 12939. sz. irat.

ricz Zsigmond novelláinak kiadását Kanadában a baloldali magyarok *Munkás* c. lapja révén.²⁶

A kulturális kapcsolatok területén jelentős eseménynek mondható egy négytagú értelmiségi küldöttség látogatása az anglofon Kanadából 1954. október 12. és 27. között a Kulturális Kapcsolatok Intézetének meghívására. A tartózkodásukról készült jelentésből információkat kapunk a delegáció tagjairól, programjukról és szerzett benyomásaikról.²⁷

A jelentés pozitív véleményt formál valamennyi tagról. Kiemeli az imént említett *Avram Janovskyt* a munkásmozgalomban végzett tevékenységéért. Sok múzeumot és képzőművészeti kiállítást látogatott meg, s találkozott Barcsay Jenő kiemelkedő festővel és grafikussal is. Művészeti kvalitásait tekintve a jelentés írója „közepes tehetségnek” nevezi. Néhány rajzát közlésre javasolja a *Ludas Matyi* c. szatirikus hetilapban. A delegáció „legértékesebb tagja” *Joe Wallace* költő, aki nyilatkozott a Magyar Rádióban, részt vett istentiszteleteken (majd megállapította, hogy szabad vallásgyakorlás van) és hosszan elbeszélgetett Szabó Pál íróval. *Margaret Fairley* szerkesztő a parasztság helyzete iránt érdeklődött, ellátogatott a Gödöllői Agrártudományi Egyetemre is. Találkozott Szabó Pál és Veres Péter íróval, ami érthető, hiszen mindkettő paraszti származású és a falu világát örökítik meg műveikben. *Marwyn Marks* könyvterjesztőt elsősorban a filmek és a könyvesboltok, a könyvkiadók érdekelték. Ő is találkozott Veres Péterrel. Javasolta, hogy fordítsanak angolra vagy franciára magyar szépirodalmi alkotásokat és szervezzenek (fotó)kiállításokat Magyarországról Kanada városaiban.

Még ha erősen politikai indíttatású is volt a delegáció összetétele és látogatása, akkor is értékelendő, hiszen a korra jellemző gyér kapcsolatok között jelentősnek mondható a szerepe. Ha szűk körben is, de a látogatás segítette a két ország kölcsönös megismerését.

A diplomáciai (és kereskedelmi) kapcsolatok kérdése 1956-ban jutott a legközelebb a rendezéshez. Az év márciusában a minisztertanács engedélyezte 300 ezer tonna gabona vásárlását Kanadától, amelynek felére Ottawa hitelt is adott volna. A kereskedelmi tárgyalások szeptemberben kezdődtek, s ezek egyik célja a diplomáciai kapcsolatok rendezése is volt. A tárgyalások vezetőjét, a külkereskedelmi minisztérium osztályvezetőjét a kormány felhatalmazta arra, hogy már a megbeszélések kezdetén említse meg a diplomáciai kapcsolatok fontosságát. Ám azt, hogy ilyen tartalmú tárgyalások lefolytatására is felhatalmazása van, csak akkor, ha pozitív előrehaladás tapasztalható. Közben találkozzon minél több külügyi tisztségviselővel s állandóan konzultáljon a szovjet, lengyel, cseh és jugoszláv nagykövet-

²⁶ Uo. 02766. sz. irat.

²⁷ Jelentés a négytagú kanadai angol delegáció magyarországi tartózkodásáról. 1954. október 12–17. MOL Küm Kanada Tük 1955–1964. XIX-J-1-j. 3. doboz 027 87/6. sz. irat.

tel.²⁸ A tárgyalások maximális céljaként a diplomáciai kapcsolatok megteremtését jelölték meg. Ha ez nem sikerül, akkor – minimális célként – bármilyen hivatalos kapcsolat megfelelő lenne. Elsősorban azért – indokolta a minisztertanács –, mert sok magyar él Kanadában. Nyomatékosan felhívták a tárgyalások vezetőjének figyelmét arra, hogy a sajtó semmilyen körülmények között ne szerezzen tudomást a tárgyalásokról, és még arra is, hogy „tapintatosan kerülje a haladó magyarság vezetőivel való szorosabb kapcsolatot.”²⁹

A tárgyalások azonban alig, hogy elkezdődtek, már meg is szakadtak a magyarországi felkelés miatt. Leverése után Kanada nagyszámú magyar emigránst fogadott. Pickersgill bevándorlási miniszter 1957. január 27-i képviselőházi felszólalásában arról számolt be, hogy január végéig mintegy 15 ezer magyar érkezett az országba.³⁰ A bevándorlási miniszter különösen támogatta a Soproni Erdőmérnöki Egyetem több mint 200 diákjának a befogadását.³¹

A magyar forradalom egyébként jelentős hatással volt a Kanadai Kommunista Pártra, hasonlóan a világ többi kommunista pártjához. Erről Tim Buch, a párt főtitkára számolt be a londoni magyar követségen tett látogatásakor. A főtitkár, aki Kinából hazatérőben állt meg Londonban, arról beszélt, hogy az SZKP XX. kongresszusa és a magyarországi „ellenforradalom” hatására „a pártban komoly ellentétek támadtak”, s a párttagságnak – előzetes számítások szerint – mintegy 20–22%-át veszítették el.³² A bomlás nyomán támadt viták következtében a politikai bizottságban is szakadás következett be 1957 elején. A testület leváltotta Tim Buchot, a központi bizottság viszont megsemmisítette a döntést. Ezután néhányan új pártot akartak – sikertelenül – alapítani. Tim Buch szerint a kanadai magyar baloldal nem ingott meg, s lapjuk, a *Kanadai Magyar Munkás* szerkesztője továbbra is tagja a központi bizottságnak. Ennek az állításnak viszont ellentmond maguknak a kanadai baloldali magyaroknak a véleménye, amelyről a washingtoni magyar követség számol be. E szerint a forradalom leverése után jelentősen csökkent a lapot előfizetők száma, sőt egyesek új lap indításával is próbálkoztak.³³

A diplomáciai kapcsolatok rendezésének ügye 1956 után sem került le a napirendről. Ekkor azonban a kanadai elutasítás alapvető oka politikai volt: Ottawa –

²⁸ Utasítás a tárgyalásokhoz. Budapest, 1956. augusztus 31. MOL Küm Kanada Tük 1955–1964 XIX-J-1-j 1. doboz. 001710/1. sz. irat.

²⁹ Uo.

³⁰ Débats. Chambre commune, 1957. 693. o.

³¹ Hidas I. Péter: Menekült magyar egyetemisták Kanadában 1956–57-ben. In: 1956. Évkönyv. 1994. 1956-os Intézet, Budapest, 1995. 125–136. o.

³² A kanadai párt főtitkárának látogatása a követségen. London, 1958. február 7. MOL Küm Kanada Tük 1955–1964. XIX-J-1-j. 3. doboz. 001647. sz. irat.

³³ Feljegyzés a kanadai pártról. Washington, 1959. március 24. MOL Küm Kanada Tük 1955–1964. XIX-J-1-j. 1. doboz 00306/9. sz. irat

hasonlóan a többi nyugati hatalomhoz – nem tartotta legitimnek a Kádár-kormányt. Ennek ellenére nem zárkózott el a megbeszélések előtt.

1957 decemberében Ustor Endre, Magyarország ENSZ-delegátusa, miután New Yorkban tárgyalt kanadai diplomatákkal, Ottawába utazott és két alkalommal is – december 6-án és 10-én – megbeszéléseket folytatott T. P. Malone-nal, a külügyminisztérium konzuli osztályának vezetőjével egy konzulátus esetleges megnyitásáról. A kanadai diplomata a családegyesítés fontosságát hangsúlyozta. Ustor Endrének az első megbeszélés után „úgy tűnt, hogy hajlanak (ti. a kanadaiak – JNL) a diplomáciai kapcsolatok rendezésére”.³⁴ A második találkozó után azonban egyértelművé vált, hogy – Malone megfogalmazása szerint – „a kanadai kormány ez idő szerint nem óhajtja kiszélesíteni a kapcsolatait”.³⁵

A kanadaiak is igyekeztek tájékozódni a magyarországi viszonyokról. 1958 tavaszán a prágai kanadai követség ideiglenes ügyvivője néhány napos látogatást tett Budapesten. A csehszlovákiai magyar nagykövet jelentése szerint a kanadai diplomata igen pozitív benyomásokat szerzett a magyar fővárosban. „Egészen másként képzelte el a helyzetet a nyugati lapok jelentése alapján. Véleménye szerint Magyarországon teljesen normális élet folyik.”³⁶

Bármennyire kedvező is volt a diplomata véleménye, az ENSZ-közgyűlés napi-rendjén szereplő magyar ügy továbbra is akadályozta a politikai kapcsolatok fejlődését. A kanadai közvélemény emiatt minden komolyabb kapcsolatépítést elutasított Magyarországgal. Ezt erősíti meg Kanada washingtoni nagykövetségének kulturális és sajtóattaséja, Alison Hardy abban a beszélgetésben, amelyet a magyar követség munkatársával folytatott 1960 tavaszán. Az attasé szerint országa kulturális kapcsolatai több szocialista országgal (Szovjetunió, Csehszlovákia, Lengyelország) jelentősen javultak. Ellenben „Magyarország vonatkozásában nem mutatkozott jelentős javulás. Ennek okát elsősorban abban látja, hogy a magyar kormány nem engedi be az ENSZ-megbízottat, s ezt kihasználva a képviselők jelentős része helytelenítene minden olyan kezdeményezést, amely a magyar–kanadai viszony javítását tűzné ki célul. Példa erre a parlamentben most lezajlott külügyi vita. A felszólalók a kapcsolat ellen voltak, elítélték a magyar kormányt. Tapasztalatai szerint a kanadai külügyminisztérium hajlandó lenne tárgyalni a két ország közötti kapcsolatok alakulásáról, jelen pillanatban azonban még nem tartják alkalmasnak az időt arra, hogy ezt a kérdést felvegyék a képviselők és a kormány tagjai előtt.”³⁷

³⁴ Jelentés a kanadai kapcsolatok felvételére irányuló kiküldetéséről. Budapest, 1957. december 11. MOL Küm Kanada Tük 1955–1964. XIX-J-1-j. 1. doboz 005699 sz. irat.

³⁵ Uo.

³⁶ A kanadai ideiglenes ügyvivő látogatása Budapesten, Prága, 1958. március 21. MOL Küm Kanada Tük 1955.1964. XIX-J-1-j. 1. doboz. 002627. sz. irat.

³⁷ Beszélgetés Alison Hardy kanadai kulturális és sajtóattaséval. Washington, 1960. március 21. MOL Küm Kanada Tük 1955-1964. XIX-J-1-j. 1 doboz. 003124. sz. irat

Az attasé javasolja, hogy a magyarok használják ki a kulturális szervezetek nyújtotta lehetőségeket, mert Kanadában szívesen látnak ilyen szervezeteket a szocialista országokból.

A diplomáciai kapcsolatok létrejötte

A kereskedelmi egyezmény megkötésére irányuló tevékenység folyamatában komoly szerepet játszott R. K. Thomson, Kanada bécsi követségének kereskedelmi tanácsosa, aki 1958 és 1961 között többször találkozott a magyar fél megbízottjaival. Először 1958 novemberében járt Budapesten a magyar gazdaság helyzetének felmérése céljából. Pont egy évvel később a kanadai kereskedelmi miniszter helyettese, James A. Roberts Ottawában fogadta a Medimpex nevű magyar vállalat vezérigazgatóját. A nem hivatalos megbeszélés folyamán „a miniszterhelyettes kijelentette, hogy ő a maga részéről szívesen venné, ha a két ország között a jövőben tárgyalások indulnának.”³⁸ Ezután valamennyi kanadai–magyar megbeszélésen állandó visszatérő téma lesz a kereskedelmi megállapodás kérdése. Ilyenkor a kanadaiak mindig hangsúlyozták a búzaeladás fontosságát. Egyre inkább úgy tűnt, hogy a diplomáciai kapcsolatok megteremtéséhez a búzavásárlást is tartalmazó kereskedelmi egyezmény megkötésén keresztül vezet az út.

Thomson 1961 augusztusában elkísérte budapesti látogatásra a kanadai földművelésügyi miniszterhelyettest, S. I. Chagnont és két munkatársát. A küldöttség ellátogatott Martonvásárra, a Mezőgazdasági Kutatóintézetbe, a Bábolnai Állami Gazdaságba és a Balaton környékére, ahol a gyümölcs- és szőlőtermelés felől érdeklődött. A látogatás végén Chagnon agráregyetemi hallgatók cseréjére tett javaslatot.³⁹ A miniszterhelyettes megbeszélést folytatott még a külkereskedelmi minisztériumban is, ahol ígéretet tett, hogy hazatérve fel fogja vetni a kereskedelmi megállapodás kérdését.

A kanadaiak számára a mezőgazdasági termékek – főként a búza – eladása különösen akkor vált fontossá, amikor Nagy-Britannia tárgyalásokat kezdett a Közös Piacba történő belépésről. Az angol belépés ugyanis diszkriminálta volna a kanadai búzát, éppúgy, mint valamennyi nemzetközösségi terméket. Hiszen éppen ez volt az a probléma, ami miatt a csatlakozási tárgyalások elhúzódtak: az angolok szereték volna – kivételek biztosításával – „magukkal hozni” a nemzetközösségi termé-

³⁸ 1956 óta történt kezdeményezések a magyar–kanadai kereskedelmi megállapodás ügyében. Budapest, 1961. szeptember 6. MOL Küm Kanada Tük 1955-1964. XIX-J-1-j. 3. doboz. 007193. sz. irat.

³⁹ Kanadai mezőgazdasági küldöttség látogatása Magyarországon, 1961. augusztus 17–20., Budapest, 1961. augusztus 30. MOL Küm Kanada Adm 1945–1964. XIX-J-1-k. 1. doboz 006765. sz. irat. *Népszabadság*, 1961. augusztus 20. (rövid hír)

keket is. Ezt viszont Brüsszel, elsősorban a franciák nyomására, elutasította. Értethető, hogy Kanada nem nézte jó szemmel a brit csatlakozást. Így az 1960-as években különösen jól jöttek Kanada számára a kommunista országok, köztük Kína és a Szovjetunió, gabonavásárlásai, mintegy mentőövet dobva a kanadai farmereknek.⁴⁰

A lengyelek is a „búzavásárlási vonalat” erősítették. Varsó 1962-ben 300 ezer tonna búzát vásárolt Kanadától. Wolniak, Lengyelország kanadai nagykövete az üzletkötés előtt gyakran folytatott megbeszélést Hamilton mezőgazdasági miniszterrel. Ilyenkor mindig szó esett Magyarországról is, amiről a budapesti lengyel nagykövetségen keresztül tájékoztatta a magyar kormányt. Ezekből az derült ki, hogy a körülmények kedvezőek a magyar-kanadai tárgyalások elindításához: „Hamilton kanadai mezőgazdasági miniszter Wolniak kanadai lengyel nagykövettel folytatott beszélgetése során bizalmasan közölte, hogy szeretnének néhány szocialista országnak, köztük Magyarországnak búzát eladni. Miután Hamilton általában kedvezően nyilatkozott a magyarokról, Wolniak elvtársnak az volt az érzése, hogy itt nemcsak búza eladásról van szó, Wolniak elvtárs szerint az atmoszféra jelenleg megfelelő lenne arra, hogy a diplomáciai kapcsolatok felvételéről – nem hivatalosan – tárgyaljanak a kanadaiakkal, pl. amennyiben Kanadába küldenének egy delegációt kereskedelmi tárgyalások folytatására, akkor ezt az alkalmat fel lehetne használni arra, hogy tapogatódzunk a diplomáciai kapcsolatok felvételének lehetőségéről.”⁴¹ A magyar külügyminisztérium kérte Wolniak nagykövetet, hogy közölje Hamiltonnal a magyarok tárgyalási készségét, amelybe „megfelelő feltételekkel gabona vásárlása is beleillik”. Azt is hozza a miniszter tudomására, hogy európai útja során (Lengyelország, Csehszlovákia) szívesen látnák Magyarországon is.

Budapesten a pártközpont számára készített, szigorúan bizalmas, nem dátumozott, nem aláírt – de 1962-re datálható – jelentés máshonnan származó információkra alapozva is megerősítette a lengyel nagykövet véleményét. A dokumentum szerint „a jelenlegi politikai és gazdasági helyzet egyaránt alkalmas gabonavásárlással egybekötött kezdeményező diplomáciai lépések megtételére a magyar-kanadai kapcsolatok rendezése érdekében. Világosan kell látni, hogy a kanadai kormány elsősorban az ez évi rekordtermés eladása és ezen keresztül a farmerek szavazatainak megszerzése terén érdekelt. Magyarország ugyanakkor elsősorban a diplomáciai, konzuli és kereskedelmi kapcsolatok rendezésére, de bizonyos mértékig búzaimport igényeink kielégítésére is törekszik.”⁴² A jelentés írójának kérésére –

⁴⁰ Bruce Muirhead: The Development of Canada's Foreign Economic Policy in 1960's: the case of the European Union. *Canadian Historical Review*, 2001. 4. sz. 690. o.

⁴¹ Hamilton földművelésügyi miniszter meghívása. Budapest, 1962. szeptember 14. MOL Küm Kanada Tük 1955–1964. XIX-J-1-j. 1. doboz. 26-007215/2. sz. irat.

⁴² Kanadai-lengyel búzavásárlás, valamint a magyar-kanadai kapcsolatok esetleges rendezése. MOL Küm Kanada Tük 1955–1964. XIX-J-1-j. 1. doboz. 26-007215/2 sz. irat.

„magánkezdeményezéses alapon” – Franz Pick ismert közgazdász New Yorkban tárgyalta a Világbank washingtoni konferenciáján részt vett kanadai küldöttség tagjaival, Fleming igazságügy-miniszterrel, Rasminskyvel, a Kanadai Nemzeti Bank elnökével és Plumptre pénzügyminiszter-helyettessel, akik megerősítették, hogy országuk kész tárgyalásokra egy megfelelő felhatalmazással rendelkező magyar delegációval a gabonavásárlásról. A diplomáciai kapcsolatok rendezését illetően viszont őszintén megmondták, hogy abban nem kompetensek. Ezekből a tapasztalatokból a jelentés írója határozott következtetést von le: „A kanadaiakkal csak abban az esetben lehet és szabad most tárgyalásokba bocsátkozni, ha magyar részről elhatározott szándékunk van bizonyos komolyabb mennyiségű gabonát vásárolni.”⁴³ A magyar fél további lépéseit már ez a vélemény határozta meg.

1963 márciusában a washingtoni magyar követség két munkatársa Kanadába utazott, hogy a lengyel követség, illetve kanadai üzletemberek segítségével egyengetse a tárgyalások útját. Március 20-án a két magyar diplomata a lengyel követség közreműködésének köszönhetően találkozott J. B. Seabornnal, a külügyminisztérium kelet-európai osztályának vezetőjével, aki a kapcsolatfelvételnek két akadályát látta: az új kapcsolatok mindig jelentős kiadással járnak, illetve hogy Kanada a Nemzetközösség országait részesíti előnyben az új kapcsolatok kialakításakor. Ám mintegy biztatásként hozzátette azt is, hogy ha sorra kerülnek a szocialista országok, akkor Magyarország lesz az első. Közölte azt is, hogy „Kanada részére elsősorban kereskedelmi lehetőségek az érdekesek és a két országnak ezen a vonalon kellene egymáshoz közeledni.”⁴⁴

Ugyanezen út alatt a két magyar diplomata találkozott Stanley Stangerrel, a Guardian Trust Company elnökével, „aki rengeteget utazik és a szocialista országokkal való kereskedelem mellett foglal állást”.⁴⁵ A kanadai üzletember már kapcsolatba is lépett a kereskedelmi miniszterrel s felajánlotta azt is, hogy az esetleges ideiglenes magyar kereskedelmi megbízott kezdetben működhetne az ő vállalata égisze alatt. Úgy tűnik tehát, hogy ekkorra a kanadaiakban is megerősödött a kapcsolatok létesítésének a szándéka. Meg kell jegyeznünk, hogy erre az időre – 1963-ra – esik az ország külpolitikai helyzetének normalizálódása is, ebben az évben látogat Magyarországra U Thant, az ENSZ főtitkára.

A washingtoni és az ottawai lengyel nagykövet szerint Kanada Magyarországgal való kapcsolatépítését befolyásolja az Egyesült Államok magatartása is. A két nagykövet úgy látja, hogy a kanadaiak „a normális diplomáciai képviselő felállítá-

⁴³ Uo.

⁴⁴ Látogatás a kanadai külügyminisztériumban. Washington, 1963. április 25. MOL Küm Kanada Tük 1955–1964. XIX-J-1-j. 1. doboz 004021. sz. irat.

⁴⁵ Stanley Stranger elképzelései Kanada és Magyarország közötti kapcsolat megjavítása érdekében. Washington, 1963. április 25. MOL Küm Kanada Tük 1955–1964. XIX-J-1-j. 3. doboz. 004022. sz. irat

sát arra az időre halasztják, amikor már Magyarország az Egyesült Államokkal is rendezte a követállítási kérdését. Ugyanakkor Magyarország az első helyen áll azon országok között, amelyekkel Kanada diplomáciai kapcsolatra akar lépni. A kubai–kanadai viszony⁴⁶ miatt és egyéb problémák következtében a kanadai kormány nem akar vitát az Egyesült Államokkal a Magyarországgal felveendő esetleges kapcsolatok miatt.⁴⁷

Az ottawai lengyel nagykövet ugyanakkor azt is határozottan állította, hogy „minden reális lehetőség megvan a gazdasági kapcsolatok felvételére. Ha a magyar kormány szükségesnek tartaná a kanadai piacra való bejutást – megfelelő mennyiségű, több évre szóló búzavásárlási kötelezettség vállalás alapján –, rövid idő alatt lehetne kereskedelmi egyezményt kötni, meg lehetne kapni a 'legnagyobb kedvezmény' elvét és kereskedelmi kirendeltséget lehetne felállítani Ottawában vagy Montrealban.”⁴⁸

Áprilisban Szabó László neves újságíró több hetet töltött Kanadában. Programját az ottani külügyminisztérium szervezte. Találkozott Seabornnal is, aki kijelentette: „Eltökélt szándékuk, hogy Magyarországgal rendezik a diplomáciai kapcsolatokat. A Budapestre készülő diplomaták már tanulják a magyar nyelvet.”⁴⁹

S valóban alig két héttel e kijelentés után a kanadaiak megtették a döntő lépést. Prágai nagykövetük 1964. április 29-én négy pontos emlékeztetőt⁵⁰ nyújtott át a magyar kormánynak, amelynek lényege a diplomáciai kapcsolatok felvételére tett javaslat volt. A konkrét javaslatok a következők voltak:

- kereskedelmi egyezmény kötése, aminek alapján Magyarország három éven keresztül vásárol búzát. Ehhez Kanada hitelt is biztosít;
- vagyoni jogi, pénzügyi problémák rendezése;
- egyezmény konzuli kérdésekről;
- a diplomáciai kapcsolatok felvétele.

A magyar kormány pozitívan reagált a javaslatokra és május 11-én döntött a tárgyalásokon résztvevő delegáció összetételéről. A küldöttség, amelynek a vezetője Mód Péter miniszterhelyettes lett, május 19-én már el is utazott Ottawába. A

⁴⁶ A Diefenbaker-kormány a kubai ún. rakétaválság idején nem áll ki azonnal az Egyesült Államok mellett, ami természetesen rosszallást vált ki Washingtonban.

⁴⁷ A magyar–kanadai viszony kérdése. Washington, 1964. január 6. Magyar Szocialista Munkáspárt Külügyi Osztálya iratai MOL M-ks-288 f. 32. cs. 11. őe.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Feljegyzés kanadai riport-utamról. Budapest, 1964. április 18. MOL Küm Kanada Tük 1955–1964. XIX-J-1-j. 1. doboz. 00610. sz. irat. Szabó László 9 részből álló cikksorozatban számolt be élményeiről a legnagyobb példányszámú lapban, a *Népszabadságban* 1964. április 19. és május 1. között.

⁵⁰ Javaslat a magyar–kanadai kapcsolatokra vonatkozó tárgyalásokra. Budapest, 1964. május 11. MOL Küm Kanada Tük 1955–1964. XIX-J-1-j. 1. doboz. 26-144/64. sz. irat.

tárgyalások már másnap elkezdődtek s alig két hét múlva véget is értek. A két fél megegyezett. Néhány, inkább technikai probléma merült fel: a vagyoni jogi kérdésekkel kapcsolatban szövegezési probléma, illetve a kanadaiak kérték, hogy a bűzavásárlás éves ütemezésben kerüljön a szövegbe. A magyarok jóváhagyásra hazaküldték az okmányt, amellyel szemben sem a párt, sem a kormány nem emelt kifogást. Június 9-én a tárgyalások hivatalosan is véget értek. Június 11-én Paul Martin külügyminiszter Mód Péternek címzett levelében megerősítette a diplomáciai kapcsolatok felvételét, amit ugyanazon a napon a Képviselőházban is bejelentett. Ugyanezt tette Michel Sharp kereskedelmi miniszter is a három évre szóló bűzavásárlási egyezményt illetően.⁵¹

Június 12-én valamennyi fontos kanadai lap fényképes rövid beszámolót közölt a szerződés megkötéséről. A lapok többsége a kereskedelmi szerződés aláírását tette a címekbe: Trade Pact with Hungary (*The Vancouver Sun*), Canada sign Trade Deal with Hungary (*The Gazette*). Mások a családegyesítést tartották fontosnak: Hungary to Ease Exit for Canada of Split Families (*The Globe and Mail*).

A budapesti lapok természetesen ugyanezt tették. Mód Péter a *Népszabadság*-nak adott hosszabb interjújában a diplomáciai kapcsolatok felvételének fontosságát méltatta, illetve azt, hogy ez megkönnyíti a 130–150 ezer főre tehető kanadai magyarság kapcsolattartását az óhazával. Beszélt arról is, hogy 1945 után többször történt közeledés a hivatalos kapcsolatok létrehozására, de a „közbejött akadályok” miatt ez sosem valósulhatott meg. A tárgyilagosnak és őszintének minősített tárgyalások egyik eredményének nevezte azt, hogy Magyarország hitelben vásárolhat gabonát.⁵²

A magyar nagykövetség félévvel később, 1965 decemberében már meg is nyílt Ottawában. A kereskedelmi kirendeltség pedig néhány héttel korábban Montrealban. 1965. február 1-jén a montreali lengyel főkonzulátus magyar érdekvédelmi osztálya beszüntette tevékenységét. Kanada prágai nagykövetét, Norman Bow-t akkreditálta Magyarországra is. A nagykövet 1965 májusában tett bemutatkozó látogatást Budapesten.

1965. július 26-án a Kanadai Televízió (CTV) *Tonight* c. műsorában bemutatott egy Magyarországon forgatott filmet „*Pillanatképek a magyar életről*” címmel. A csatorna hírszerkesztője, B. L. Marsh igen pozitívan nyilatkozott magyarországi útjáról (udvarias ellenőrzés a határon, kevés szovjet katona az utcákon, jó szálloda stb.).⁵³

⁵¹ Débats. Chambre commune 1964. vol. 4. 4369. o.

⁵² *Népszabadság*, 1964. június 20.

⁵³ Ebéd B. L. Marsh-sal, a CTV hírszerkesztőjével. Ottawa, 1965. július 5. MOL Küm Kanada Tük 1965. XIX-J-1-j. 69. doboz. 003475. sz. irat.

A magyar nagykövet 1965 tavaszán tárgyalta az Air Canada elnökével a Montreal–Budapest járat megindításáról, az idegenforgalmi kapcsolatokról. Meglátogatott öt egyetemet, megbeszélést folytatott a National Research Councilban. (Februárban Bronstein montreali fizikus előadást tartott a Szegedi Egyetemen.) Augusztusban a Montreali Nemzetközi Filmfesztiválon sikerrel mutatták be *Az álmodozások kora* c. magyar filmet. Felmerült még Kodály Zoltán esetleges kanadai látogatása is.⁵⁴

A nagykövet látogatást tett J. A. McCordichnál, a külügyminisztérium Kelet-Európa Osztályának vezetőjénél, aki büszkén mondta, hogy ő kezdeményezte a magyar–kanadai kapcsolatokat 1964 áprilisában. Ő hozta személyesen Budapestre azt az Emlékeztetőt, amelyben a tárgyalások megindítását javasolták.⁵⁵

A kapcsolatok jól alakultak a kereskedelem területén is. A forgalom növekedéséről 1961-től beszélhetünk, amely különösen magasra szökött az 1950-es évekhez képest (akkor az éves forgalom értéke 500 ezer–1 millió devizaforint között mozgott) s éves átlagban elérte a 60–70 millió devizaforintot.⁵⁶ Ennél is fontosabb a kapcsolatok politikai jelentősége. Nem csupán a két ország, de a nemzetközi élet számára is: hozzájárultak a lassan kibontakozó enyhülési folyamat elmélyítéséhez.

⁵⁴ Uo. Légügyi kapcsolat. Ottawa, 1965. január 19. 014/4. sz. irat., Kulturális kapcsolat. Ottawa, 1965. november 27. 005552. sz. irat.

⁵⁵ Látogatás a külügyminisztérium Kelet-Európai osztályának és a Tájékoztatási Főosztálynak a vezetőjénél. Ottawa, 1965. február 10., MOL Küm Kanada Tük XIX-J-1-j. 68. doboz. 01114/1. sz. irat.

⁵⁶ *Statisztikai Évkönyv 1968*. Statisztikai Hivatal, Budapest 1969. 256–257. o.

FÜGGELÉK

Paul Martin külügyminiszter levele Mód Péterhez, a tárgyalódelegáció vezetőjéhez⁵⁷

Ottawa, June 11, 1964.

Sir,

I have the honour to refer to the recent discussions which have taken place in Ottawa between representatives of our governments on the subject of the establishment of diplomatic relations and of diplomatic and trade representation between our two countries.

In those discussions an understanding was reached that diplomatic relations would be established between the Hungarian People's republic and Canada and that both parties would be entitled to open embassies, in Ottawa and Budapest respectively, as soon as they wish to do so.

It was understood also that the Hungarian People's Republic would be entitled to establish a Trade Commissioner's office in the city of Montreal, staffed by government trade officials who would have the equivalent privileges and immunities (but not the functions) of the head and members of the staff of a consulate, and that Canada, for its parts, would reciprocally be entitled to establish trade representation in Hungary.

I have the honour to confirm the acceptance of these arrangements by the Government of Canada and to request in return your conformation of their acceptance by the Hungarian Government,

Accept, Sir, the assurance of my highest consideration

Aláírás
(Paul Martin)

His Excellency Péter Mód
First Deputy Minister for Foreign Affairs,
Head of the Hungarian Delegation,
Ottawa

⁵⁷ MOL Küm Kanada Tük 1955–1964. XIX-J-1-j. 1. doboz 26-003331/7. sz. irat.

Jelentés a kanadai tárgyalásokról⁵⁸**KÜLÜGYMINISZTERIUM****Szigorúan titkos!**

003331/8/1964.

Készült 79 példányban

00014 (?) sz. példány

1964. április 29-én Kanada javasolta, hogy május közepén kezdjünk tárgyalásokat a következő kérdésekről:

1. hosszúlejáratú kereskedelmi szerződés kötése, egybekötve fix gabonavásárlásokkal;
2. függő pénzügyi kérdések;
3. néhány konzuli kérdés rendezése;
4. diplomáciai kapcsolatok felvétele.

A Kormány 3176/1964. számú, május 14-én kelt határozata alapján május 19-én kormányküldöttség utazott Ottawába.

Tárgyalásaink a négy tárgyalat kérdésben a következőképpen alakultak:

a/ Kereskedelmi tárgyalások

A tárgyalások végére a következő eredményt sikerül elérni: biztosítottuk a legnagyobb kedvezmény elvét. 3 évre 24 millió dollárban rögzített vásárlási kötelezettséget vállaltunk. Összesen 250.000 tonna búza vásárlását vállaltuk, ezen belül 50% erejéig árpa helyettesítésének lehetőségét biztosítottuk magunknak azzal, hogy a megállapodás az első két évben 4, illetve 5 millió dolláros minimális vásárlási kötelezettségen belül csak 30-30 ezer tonna kell, hogy legyen a kötelező minimális búzamennyiség.

A reexport lehetőséget az európai szocialista országok irányában előzetes hozzájárulás nélkül /utólagos bejelentési kötelezettséggel/ biztosítottuk. Más országokba a reexporthoz előzetes hozzájárulás kell.

A megállapodás utal arra, hogy a két fél kívánsága a kétoldali forgalom kielégítő fejlesztése és kimondja, hogy a vásárlásoknak normális kereskedelmi feltételek mellett kell történniük. A vásárlási kötelezettséget a megállapodás a magyar vállalatokra vonatkoztatva mondja ki, tehát nem a kormány vásárol.

⁵⁸ MOL Küm Kanada Tük XIX-J-1-j. 1. doboz. 26-003331/8. sz. irat.

A hitel-megállapodás 10% készpénz fizetése mellett a maradékból egyharmadnak a szállításától 24, egyharmadnak 30, és egyharmadnak 36 hónap elteltekori kiegyenlítését írja elő. A hitelgaranciát magyar részről a Külkereskedelmi Bank nyújtja és a Kormány csak azt vállalja, hogy ügyel a szerződés szerinti kötelezettség teljesítésére. A bűzát helyettesítő árpára a kanadai fél nem ad hitelt. A megállapodás a magyar vásárlási kötelezettség teljesítésére garanciát vagy szankciót nem tartalmaz.

b/ Függő pénzügyi kérdések

Hozzájárulunk ahhoz, hogy tárgyaljunk a háború előtti adósságaink és a békeszerződés következtében fennálló kanadai követelések, valamint az államosítási kártalanítás kérdésének rendezéséről. Azt a feltételünket, hogy a háború alatt zárolt hagyatékokból eredő magyar követeléseket bevonjuk a tárgyalandó kérdések sorába, a kanadai fél elfogadta. A kanadaiak előbb ki akarták emelni azt, hogy dollárban vagy más szabadon átváltható pénznemben tartozunk fizetni és biztosítani akarták, hogy eltekintünk követeléseink tételes vizsgálatától. Ezekről azonban – ellenállásunk következtében – lemondtak.

Az aláírt levélváltásban kifejezzük azt a törekvést, hogy a tárgyalásokat 3 év alatt igyekszünk befejezni és biztosítjuk a kanadai felet, hogy a létesítendő megállapodás nem tartalmaz majd rosszabb feltételeket, mint az eddig kötött hasonló megállapodásaink.

c/ Konzuli kérdések.

A kanadai fél közölte, hogy nem kíván konzuli egyezményről tárgyalni, nem zárta ki azonban annak a lehetőségét, hogy működő diplomáciai képviselőink útján a jövőben tárgyaljunk erről.

A jelenlegi tárgyalások során néhány kérdésben történt levélváltás:

- a kanadai útlevéllal Magyarországra látogató kettős állampolgárokat nem fogjuk magyar állampolgárságuk alapján visszatartani;
- magyar állampolgárságból való elbocsátási kérelmek elbírálásánál jóindulatú méltánylást érdemlő körülménynek fogjuk tekinteni az illető kanadai állampolgárságot;
- jóindulatú elbírálás tárgyává tesszük a Magyarországon lakó magyar–kanadai kettős állampolgárok kivándorlási kérelmét.

Egy másik levélváltásban kifejeztük azt, hogy a magyar és kanadai hatóságok kölcsönösen előmozdítják a családok egyesítését és jóindulatúan bírálják el az ilyen eseteket. Kölcsönösen biztosítottuk egymást arról is, hogy kiadjuk egymásnak a

másik fél által kiállított útleveleket, amelyeket kivándorlók illetve a hazatérők esetleg leadnak az illetékes hatóságoknak.

d/ Diplomáciai kapcsolatok

Kanadai részről első lépésként csupán harmadik országban székelő nagykövetek cseréjére gondoltak, missziók felállítása nélkül. Küldöttségünk azonban kitartott a teljes diplomáciai kapcsolat megvalósítása mellett. Ezt a tárgyalások eredményeként el is értük. Kanadai részről jelezték, hogy – költségvetési okokból – budapesti nagykövetségüket csak későbbi időpontban fogják felállítani, addig ők harmadik országból küldenek nagykövetet.

A megállapodás biztosítja számunkra kereskedelmi kirendeltség felállítását Montrealban, a kanadaiak számára pedig Magyarországon. Külön bizalmas levélben a kanadai fél közölte, hogy nincs szándékában kirendeltséget Budapesten kívül felállítani.

A megállapodások és a levélváltások aláírása június 11-én megtörtént. Kanadai részről a külügyminiszter és a külkereskedelmi miniszter voltak az aláírók.

A tárgyalások során nehézséget jelentett az a körülmény, hogy a szocialista országok eddigi megállapodásai kedvezőtlenebb feltételeket tartalmaztak: a baráti országok lényegesen magasabb bűzavásárlási kötelezettséget vállaltak, takarmánygabonával való helyettesítés lehetősége nélkül. Kereskedelmi kirendeltségek Montrealban való felállítása elől a kanadaiak elzárkóztak, ha a második világháború előtt nem volt. A baráti országok megállapodásai a vásárlásoknál a világpiaci feltételekről, valamint a kivitel és behozatal összefüggéséről sem tettek említést. A reexportot a kanadai félnek eddigi megállapodásaiban minden viszonylatban sikerült engedélyhez kötnie és a megállapodások a kormány vásárlási kötelezettségét és hitelbiztosítási garanciáját írták elő.

A baráti külképviseletek vezetői pozitívan értékelték tárgyalásainkat, valamint megállapodásainkat. Kereskedelmi megállapodásunkat a maguk számára is előnyös precedensnek tartják. Munkánkhoz különösen a szovjet és lengyel nagykövetségtől sok támogatást kaptunk.

A megállapodás alapján szükséges lenne minél előbb magyar nagykövetséget felállítani Ottawában. A fontossági sorrendet tekintve kereskedelmi kirendeltség létesítése lehetne az első lépés, amelyet minél előbb realizálni kellene. Ezt követné – lehetőség szerint még ebben az évben – a nagykövetség felállítása.

Javaslom, hogy a külkereskedelmi miniszter kérjen a montreali kereskedelmi ki-
rendeltségre vonatkozóan /a jelenleg már engedélyezett létszám bővítésére/, a kü-
lügyminiszter pedig az ottawai nagykövetség felállítására póthitelt.

Budapest, 1964. június 16.

Mód Péter

sk.

A külügyminisz-
ter első helyettese

A magyarországi hajdúság és az ukrainai kozákság történeti párhuzamai

A magyar történetírásban elsőként Rácz István¹ hívta fel a figyelmet arra, hogy a hajdúsághoz hasonlóan az orosz és a lengyel–litván államban is alakultak ki szinte külön társadalmi réteggként olyan katonai szolgálatokat teljesítő szabadparaszti közösségek – a kozákok –, akik a belső feudális elnyomás és a külső ellenség, elsősorban a törökök ellen egyaránt fegyvert fogtak. A szembetűnő történeti párhuzamok ellenére szakirodalmunkból jelenleg is hiányzik a hajdúság és kozákság komparatív elemzése. Jelen tanulmány problémafelvetésként szolgál arra vonatkozólag, milyen szempontrendszer alapján lehet, illetve érdemes elindulni e téma részleteibb tanulmányozásához.

Összehasonlító vizsgálatunk tárgyát leszűkítettük az ukrainai kozákságra, amely mint új társadalmi-politikai tényező a XV. század második felében formálódott ki, amely időszak – mint ahogyan látni fogjuk – szinte teljesen megegyezik a magyarországi hajdúk színrelépésével. A történészek többsége abban egyetért, hogy maga a kozák elnevezés török–tatár eredetre² vezethető vissza: e kategória a török népekénél a XIII. század végétől általánosan elterjedt olyan határőrszolgálatot teljesítő katonai elemekre vonatkoztatva, akik esetenként steppei portyázásokat is folytattak az ellenséges területekre. Akárhányszor a források a XV század utolsó negyedéig a Kelet-Európa déli részén élő kozákokat említik, azt mindig a török–tatár etnikumra vonatkoztatva teszik. A lengyel–litván állam déli határvidékéről származó szláv eredetű kozákság létezésének első bizonyítéka egy 1492-es dokumentum,³ amelyben Sándor litván nagyfejedelem bocsánatkérő levelet intézett Mengli-Girej kánhoz, amiért a „kijevi és cserkasszi” kozákjai krími hajókra támadtak a Dnyeperen.

A kozákság keletkezésének tisztázása máig is vitatott kérdés az orosz-szovjet és ukrán történetírásban. A XVII. század végi, XVIII. század eleji ukrán krónikák

¹ Rácz István: *A hajdúk a XVII. században*. Debrecen, 1969. 10. o.

² G. Stökl: *Die Entstehung des Kosakentums*. München, 1953. 202–203. o.

³ *Aktü, odnoszjascsisjeszja k isztoriji Zapadnoj Rossziji*. (Aktü JUZR) I. k. 170. o.

szerzői⁴ egyértelműen elutasítják a kortárs lengyel krónikások azon nézetét, miszerint a kozák formula a kecskéből (koz) származik, amivel becsmérő formában a gyorsaságukat jellemezték. Ezen feltételezést elvetve, G. Grabjanka⁵ – nem kevésbé megalapozatlanul – a kazároktól eredezteti a kozákokat, akik a mongol támadás következtében felbomlott Kazár Birodalomból a Don és a Dnyeper folyók vidékére menekültek és alakították meg sajátos „lovagrendjüket”.

N. I. Kosztomarov XIX. századi ukrán történetíró művében⁶ arról olvashatunk, hogy a kozák kifejezésnek valójában több jelentése is lehet. Egyrészt olyan vándorló elemekre vonatkoztatható szerinte, akik nincsenek röghöz kötve, vagyis kiszakadtak a jobbágyságtól. Másrészt ezt a kategóriát azokra a szabad fegyveresekre is használja, akik iparral és kereskedelemmel is foglalkoztak.

A cári kormányzathoz lojalis P. A. Kulis⁷ a zaporozsjei kozákságot a tatárokhoz hasonlítva a társadalom rabló-fosztogató elemének titulálta, akik jó pénzért bárki ellen hajlandónak mutatkoztak harcolni.

M. Hruszevszkij⁸ műveiben az ukrán nemzeti érdekek kerülnek előtérbe, ezáltal a kozákság is erőteljesebb megvilágításba kerül. Nézete szerint a kozák kategória azokat az embereket jelölte, akik kezdetben a steppén elvonulva halászatból és vadászatból tartották fenn magukat, majd a XVI. század végén a krími tatár támadások elől a Dnyeper alsó folyásához menekültek és létrehozták „háborús köztársaságukat”.⁹

Az 1920–30-as évektől a Szovjetunió történetén belül kényesnek és politikai töltetűnek bizonyult az „ukrán kérdés”,¹⁰ ezért az ukrán témájú művek meglehetősen háttérbe szorultak. E korszak talán egyetlen jelentősebb feldolgozása K. Oszipovtól¹¹ származik, aki a kozák elnevezés három lehetséges magyarázatát taglalja: egyrészt utal arra, hogy a XIV. század elején a kunoknál ez a kifejezés az őrszem szinonimájaként szolgált; a törökök a lovas segédcsapatokat nevezték kozákoknak; a tatárok pedig ezt a kategóriát a független, vándorlásra és fosztogatásra hajlamos fegyveresekre vonatkoztatva használták.

⁴ Letopisz Szamovidca, Kijev, 1878. 33. o.; Letopisz G. Grabjanki, Kijev, 1854. 20. o.; Sz. Velicsko: *Letopisz szobutyij v Juzozapadnoj Rossziji v XVII veke*. Kijev, 1864.

⁵ Letopisz G. Grabjanki: i. m. 21. o.

⁶ N. I. Kosztomarov: *Isztoricseszkaia monografija Bogdana Hmelnyickogo*. Szpb., 1884. I. k. 303. o.

⁷ P. A. Kulis: *Otpagyenyije Malorossziji ot Polsi*. Moszkva, 1887–89. I. k. 183. o.

⁸ M. Hruszevszkij: *Isztorija Ukraini-Ruszi*. I–X. kötet, Kijev, 1906.

⁹ Uo. *Die ukrainische Frage in historischer Entwicklung*. Wien, 1915. 38. o.

¹⁰ Nyugat-Ukrajna megszerzése érdekében 1939. augusztus 23-án Moszkvában megkötötték a szovjet–német meg nem támadási egyezményt, amelynek titkos záradékában a szovjet és a német kormányzat elkezdte a „visszarendezést”, a Lengyelországon való osztozkodást.

¹¹ K. Oszipov: *Bogdan Hmelnyickij*. Moszkva, 1948. 19. o.

Oroszország és Ukrajna „újraegyesülésének” 300. évfordulója után ismét megnőtt az érdeklődés az ukrán témájú művek iránt, melyek jelentős része V. A. Golobuckijtől¹² származik. A zaporozsjei kozákokról írt könyvében arról olvashatunk, hogy a XV–XVI. század fordulóján a Dnyeper bal partján kisebb települések, szlobodák jelentek meg, amelyek lakossága kozáknak, azaz szabadnak tekintette magát.

A fentiekből kiderülhet számunkra, hogy nehéz pontosan megállapítani, mikortól beszélhetünk az ukrán területeken egyértelműen szláv kozákságról, ugyanis eleinte a kozák formulát nem egy konkrét etnikumra, hanem bizonyos foglalkozás, illetve életforma jelölésére használták. Ebben az esetben nem a lengyel–litván uralkodó szolgálatában álló tatár-kozákok, hanem a tatár kozákság mint intézmény elszlávosodása bírt döntő jelentőséggel. Vagyis a déli határvidék tatárjaival való kényszerű „együttélésben” és a steppén folytatott egzisztenciaharcban formálódott ki végül az ukrán kozákság.

Az ukrán parasztoknak kezdettől fogva nyitva állt ugyan a steppe, de ekkor még egyáltalán nem állt közel hozzájuk a kozákokra jellemző veszélyes életforma. Ha lehetőségük nyílt az életkörükből maradni, még ha ez a gazdasági önállóságuk fokozatos feladását is jelentette, az esetek többségében éltek vele. Ezzel magyarázható a kozákság lassú kiformalódása és csak a XVI. század végére társadalmi tömegjelenséggé válása. Amikorra a paraszti kolonizáció lépcsőzetesen előretolódott a steppe déli határvidékéig és az addig váltakozó paraszti függésből teljes röghöz kötés lett (1558 – 3. Litván Statútum), csak akkor vált a kozákok szabad életvitele elfogadhatóvá, sőt áhítottá a jobbágyság számára.

A magyarországi hajdúság eredetének, illetve keletkezésének kérdése hasonlóképpen vitatott kérdés a magyar historiográfiában. A XVI. század végi, XVII. század eleji magyar kortársak¹³ leírásai arra utalnak, hogy a hajdúságot új társadalmi képződménynek kell tekinteni. Ugyanakkor a korábbi forrásokból egyértelműen kiderül, hogy már 1514-ben Dózsa György seregében is nagy számban vettek részt hajdúk, sőt ezen kifejezés személynévként való használatáról az előző évtizedből is van tudomásunk.

A hajdú kifejezés eredetéről több nézet körvonalazódott: származtatják a magyar hajtó szóból, amely a pásztor foglalkozásra utal; Dusan J. Popovic nézetére alapozva az a vélemény is elterjedt, hogy a hajdú formula török eredetű és önkéntest, népfelkelőt jelentett; ismeretes továbbá olyan elmélet is, miszerint a hajdú kifejezést a magyar pásztorok közé keveredett délszláv jövevények hozták magukkal a Balkán-félszigetről.

¹² V. A. Golobuckij: *Oszvobogityelnaja vojna ukrainszkogo naroda pod rukovodstvom Hmelnyickogo*. Moszkva, 1954.

¹³ Illésházy István, Laczkó Máté, Hídvégi Mikó Ferenc.

A legvalószínűbbnek az a feltételezés tekinthető, hogy a hajdúk kezdetben főként a török hódoltság elől menekülő délszlávokból kerülhettek ki, akik magukkal hozták Magyarországra ezt az elnevezést, illetve életformát. A későbbiekben azonban egyre inkább a magyar etnikum vált meghatározóvá a soraikban és a legelső magyar hajdúk feltehetően azon XV. század végi marhapásztorok közül kerülhettek ki, akik alkalmasnak bizonyultak a viszontagságos katonai élet nehézségeinek elviselésére.

A kozák, illetve hajdú intézmény eredetét egybevetve arra a megállapításra juthatunk, hogy a kezdeti fázisban mindkét esetben elsősorban külső hatások játszottak közre: az ukrainai kozákság esetében a tatár kozákság mint intézmény átvételéről beszélhetünk, míg a magyarországi hajdúk megjelenésében a balkáni hajdútípus meghatározó jegyeit fedezhetjük fel.

Mindkét katonai réteg egzisztencia-lehetőségét az általuk lakott határvidéken (végeken) kialakult hatalmi vákuum okozta, amely Magyarországon a törökök és a Habsburgok, ukrán területeken pedig a lengyel–litván állam, Oroszország és az Oszmán Birodalom előretolt állásai között alakult ki a XVI. században. Kialakulásuk és fejlődésük egyaránt a török veszélyre, mint elsődleges motiváló tényezőre vezethető vissza.

Az ukrainai kozákság története folyamán különféle társadalmi talajból táplálkozott: közéjük az Észak- és Nyugat-Ukrajnából, Belorussziából a Dnyeperhez menekült, a „senki földjén” letelepülő szökött jobbágyok, elszegényedett városlakók és deklasszálódott kisnemesek álltak, akik megtagadtak mindenféle feudális szolgálatot, magukat szabadnak nyilvánították és egyedüli törvényes uruknak a lengyel királyt ismerték el.

A magyar historiográfiában sem alakult ki egységes vélemény abban a kérdésben, hogy a hajdúság sorai mely társadalmi rétegekből is milyen arányban tevődtek össze. Rácz István¹⁴ mellett érvel, hogy a hajdúság kialakulása a XV. században virágzó marhatenyésztésre vezethető vissza és a pásztorokat, illetve a hajtókat jelölték ezzel a kifejezéssel. Majd hozzáteszi, hogy a korabeli források a XVII. század utolsó negyedéig azokat a parasztokat, akik a földesúri függés elől menekültek el, egységesen hajdúknak nevezték.¹⁵ A fentiekből a történész arra a következtetésre jutott, hogy jóllehet a hajdúk sorai többféle társadalmi rétegből is feltöltődhettek, többségük mindvégig a jobbágyok közül került ki.

Nagy László¹⁶ azt a nézetet vallja, hogy a korabeli jobbágyság már a kellő erőnlét hiánya miatt sem lehetett alkalmas a komolyabb fegyverviselésre, vagyis szerinte a katonáskodó hajdúk többsége nem a szökött jobbágyok soraiból töltőd-

¹⁴ Rácz István: i. m. 23. o.

¹⁵ Uo. 24. o.

¹⁶ Nagy László: *Hajdúvitézek*. Budapest, 1986. 19. o.

hetett fel. A hajdúkatonák túlnyomó része feltehetőleg az elszegényedett, de fegyverrel rendelkező nemesek és a rideg életkörülményekhez hozzászokott pásztorok közül került ki, fejezi be a gondolatmenetet a történész. A katonáskodó hajdúk és kozákok származását elemezve kijelenthetjük, hogy nem tekinthetők homogén társadalmi képződménynek, hanem kezdettől fogva differenciált társadalmi kategóriaként jöttek létre.

Egyaránt ellentmondó vélemények övezték a kozákok és hajdúk alakját társadalmi hovatartozásukat tekintve. Az orosz és ukrán nemesi és polgári történetírás¹⁷ kétféle módon viszonyult a kozákok összetételének kérdéséhez: amennyiben a lengyel–litván állam déli határainak védelmében játszott sikereikről esik szó, akkor azt hangsúlyozzák ki a történétírók, hogy e katonaréteg döntő többsége a kismemességéből került ki, amikor azonban a kozákok fosztogatásairól tesznek említést, előtérbe kerül „nemtelen” származásuk.

Az 1920–30-as évektől¹⁸ hasonló kép körvonalazódott róluk, de fordított előjellel: pozitív cselekedeteiknél a kozákság jobbagyi eredete, míg az elmarasztalható tetteiknél a kozákság soraiba nagy számban kerülő nemesek demoralizáló szerepe válik hangsúlyozottá.

Teljesen azonos képpel szembesülhetünk a magyar történeti irodalomban. Az 1945 előtti historiográfiában a hajdúság nemesi származását hangoztatják abban az esetben, ha hőstetteikről esik szó, de azonnal hangsúlyossá válik „alja néposztálybeli” hovatartozásuk, ha kegyetlenkedéseikről kell számot adni. 1945 után ellentétes nézetek körvonalazódtak a hajdúk társadalmi összetételéről: népi eredetük a pozitív cselekményeiknél kerülnek előtérbe, míg a nekik tulajdonított atrocitásokat a közéjük bekerült nemeseknek tulajdonították.

A fentiekben bemutatott felfogások közül egyik sem fogadható el maradéktalanul,¹⁹ mert egyrészt – mint ahogyan a korábbiakban hangsúlyoztuk – e katonaelemek sorai különböző társadalmi rétegekből töltődtek fel, másrészt a kozákok és a hajdúk erkölcsi és politikai magatartását nem lehet kizárólag a származásukra visszavezetni. Ami azonban egységes mind a magyar, mind az ukrán történelemben, az az, hogy a hitét, hazáját és szabadságát védő hajdú és kozák alakja a nép szemében koronként változatlanul pozitív megítélésű volt.

Az állami hatalom és a nemesség ellenük fellépő erőszakos akciói következtében a kozákok és a hajdúk az alábbi lehetőségek közül választhattak: 1. a lengyel–litván, illetve a magyar állam hivatalos határőrszolgálatába állnak; 2. belépnek a

¹⁷ D. N. Bantüs-Kamenszkij: *Isztorija Maloj Rossziji*. SZpb., 1903. 122. o.; N. A. Markevics: *Isztorija Malorossziji*. Moszkva, 1842. I. k. 150. o.; Sz. M. Szolovjov: *Oroszország története*. Ungvár, 1895. 259. o.; V. O. Kljucsevszkij: *Kursz russzkoj isztoriji*. Moszkva, 1957. III. k. 113. o.

¹⁸ K. Oszipov: *Bogdan Hmelnyickij*. Moszkva, 1952. 159. o.; V. A. Golobuckij: *Zaporozsszkoje kozacsesztvo*. Kijev, 1957. 251. o.

¹⁹ Nagy László: i. m. 17. o.

tván, illetve a magyar állam hivatalos határőrszolgálatába állnak; 2. belépnek a nemesi magánhadseregekbe; 3. a többnyire még lakatlan vagy elnéptelenedett határ menti területekre vonulnak vissza, megőrizve szabadságukat. E három alternatíva alapján ezen katonarétegek három típusa formálódott ki.

A lengyel–litván államban először I. Zsigmond²⁰ tett kísérletet a kozákok egy részének állami szolgálatba állítására, de ezt – legyőzve a nemesség ellenállását – majd csak Zsigmond Ágostnak sikerült véghez vinnie 1572-ben. Ekkor az állami lajstromba felvett 300 kozákot hivatalosan is elismerték, vagyis ettől kezdve „de jure”²¹ is léteztek.

A Jan Badovszki által vezetett kozák csapat hamarosan feloszlott, de maga a megjelenése precedens értékűnek számított, a regisztrált kozákság intézménye ugyanis legalizálta a földesúri függésből való kikerülés lehetőségét és jelentős privilégiumokkal ruházta fel az állami kozákokat. Törvényesen is mentesültek mindenféle egyházi és földesúri teher alól, katonai szolgálati birtokot kaptak és kiterjedt önkormányzati joggal rendelkeztek. Ki kell azonban hangsúlyoznunk, hogy megszűnt ugyan a kozákok jobbágysági függése, de nemességet hivatalosan még kollektíven sem kaptak. A későbbiekben mindig aszerint változott a regisztráltak létszáma,²² hogy a lengyel–litván kormányzat mennyire igényelte a fegyveres erejüket.

Társadalmi helyzetét tekintve a lajstromozott kozákokhoz hasonlítható a királyi hajdúság, akik más zsoldosokkal együtt a végvárakban szolgáltak a Habsburg uralkodók állandó hadseregének részeként.

Mind a királyi hajdúság, mind a regisztrterkozákok aktívan politizáló katonasággá váltak a XVII. század elejére és magukat kollektíven mintegy „vitézli rendként” a nemesség közé sorolták.

A Rzeczpospolitában a III. Zsigmond halálát követő 1632-es királyválasztó országgyűlésen megjelentek a bejegyzett kozákok követői is, akik „rendjük” nevében jogaik megerősítését és kiterjesztését kérték a trónjelölt Ulászlótól. Önmagukat egyfajta katonai rendnek és a központi hatalom legerősebb támaszának tekintették. A lengyel „nemesi köztársaságban” azonban, ahol csak a „nemesi nemzet” jogai léteztek, eleve kudarcra volt ítélve a kozákság azon törekvése, hogy önálló rendként ismerjék el őket.

Magyarországon az 1615-ös kassai országgyűlésen a hajdúság képviselői azzal a követeléssel léptek fel, hogy vegyék be őket az országos rendek sorába.²³ A fel-

²⁰ A lengyel nemesség által uralt szejm elvetette az uralkodó javaslatát a lajstromozott kozákság intézményének felállítására.

²¹ Létezésüket állami szinten törvényesen is elismerték.

²² Az 1572-től 1638-ig terjedő időszakban a regisztrált kozákok száma 6000 és 25000 fő között mozgott.

²³ Dudás Gyula: *A szabad hajdúk története a XVI. és XVII. században*. Szeged, 1887. 98. o.

vidéki rendek pedig, hogy a hajdúk iránti jóindulatuknak jelét adják, teljesítették a kérésüket. Ugyanakkor azt is ki kell emelnünk, hogy mindeközben a hajdúk általános lefegyverzésére törekedve, a végvárakból való fokozatos eltávolításukra törekedett a bécsi udvar.

A királyi hajdúság és a lajstromozott kozákság számára kiterjedt privilégiumaik megkülönböztetett helyet biztosítottak a korabeli társadalomban, de anyagi és erkölcsi megbecsülésükre jelentősen rányomta a bélyegét, hogy mindvégig csupán segédcapatokként funkcionáltak államuk hadszervezetében.

E katonarétegek második típusát a magánföldesúri hajdúk és kozákok képezték. A törökök, illetve a tatárok elleni védelem jelentős részét azok a nemesek voltak kénytelenek magukra vállalni, akiknek birtokai a határ menti zónában helyezkedtek el. A XVI. század végétől egyre gyakoribb jelenséggé vált, hogy a főurak magánhadseregeikbe hajdúkat, illetve kozákokat fogadtak fel zsoldfizetés és a szabad préda ellenében. Ez esetben azonban közöttük lényeges különbség mutatkozott meg, ugyanis a XVII. századtól a magyar területeken általános gyakorlattá vált, hogy a főnemesek a katonai szolgálat fejében a birtokaikon letelepítették a hajdúkat, akik a földesúri szolgálatba fogadás révén földhöz jutottak és mentesültek a feudális járadékok alól. Helyzetüket ugyanakkor labilissá tette az a körülmény, hogy mindvégig földesúri függésben álltak és privilégiumaik törvényesen nem lettek biztosítva.

A fentiekől eltérően a magánföldesúri kozákok letelepítésének gyakorlata nem terjedt el a Rzeczpospolita területén, kizárólag zsoldfizetésben részesültek katonai szolgálataikért.

Az ukrajnai katonarétegek harmadik típusához az ún. „szabad” kozákok sorolhatók, akik kívül rekedtek a privilégiumok sáncain és a Dnyeper menti zuhogókhoz települtek át, ahol megalapították „harci államukat”, a Zaporozsjei Szicset.²⁴ A zaporozsjei kozákok többsége azokból kerülhetett ki, akik a jobbágyi életkörülmények határozott tagadásaként választották ezt a veszélyesebb életformát. A szicskozákban azonban nem csupán az öntudatos „antifeudális” társadalmi erőt kell látnunk, hiszen a lengyel kormányzat is igényelte egy olyan katonai réteg kialakulását, amelyet szükség esetén be lehetett vetni akár a mohamedánok, akár a hatalmaskodó pánok ellen és ellátásuk nem a kincstárat terhelte.

A Zaporozsjei Szics társadalmi-politikai szervezete meglehetősen demokratikus jellegűnek tekinthető, amely formálisan ugyan, de azonos jogokat biztosított ko-

²⁴ Hivatalos dokumentumban először 1568-ban tesznek említést a létezéséről, amikor Zsigmond Ágost arról ír, hogy a kozákok már nemcsak időszakonként hajóznak le a zuhogókhoz, hanem ott is élnek. *Archív Jugo-Zapadnoj Rossziji*. I. k. 4. o.

zákjainak, melyek közül kiemelkedett a földdel való rendelkezés, a radán²⁵ való részvétel és a tisztségviselők megválasztásának joga. A zaporozsjei kozákok a városi autonómiánál is kiterjedtebb, sajátos önkormányzati formát hoztak létre, amelyet „keresztény kozák köztársaságnak”²⁶ is neveznek a történétírók.

A lengyel–litván kormányzat azonban csak az állami kozákok előjogait ismerte el, míg a szabad kozákok hivatalosan törvényen kívülieknek számítottak. Ennek ellenére a Zaporozsjei Szics mintegy „állam az államban” működött a Rzeczpospolita keretén belül, amelynek létezését a honvédelemben játszott meghatározó szerepe miatt a központi hatalom kénytelen-kelletlen megtűrte.

A magyar szabad hajdúság egyik legkorábbi jellemzését az 1514-es rendi országgyűlés törvénykezésében²⁷ találhatjuk meg, miszerint ők olyan pásztorok voltak, akik felfegyverkezve kalandoztak, és a honvédelem helyett rablásra vetemedtek és a közbiztonságra nézve veszélyesnek bizonyultak. A magyar historiográfiában elsősorban elmarasztaló vélemények születtek velük kapcsolatban, a társadalom „örökké nyugtalankodó, rendet nem ismerő elemeiként”²⁸ jellemezték őket. A szabad hajdúk kapitányaik vezetése alatt gyakran betörték a török területekre, de alkalmanként a magyar lakosságot sem kímélték a zsákmányszerzés reményében.

A szabad hajdúk és kozákok összevetésénél arra az összegzésre juthatunk, hogy a katonáskodást nem annyira megélhetési formának, mint inkább a „rablás biztonságosabb módszerének”²⁹ tekintették.

A varsói vezetés a nemesség nyomásának engedve szabályozni próbálta a kozákság létszámának alakulását. A lengyel–litván slachta kezdettől fogva ellenszenvvel viseltetett e katonarétegek iránt attól tartva, hogy bizonytalanra válik a munkaerő-utánpótlásuk, ha túl sok jobbágy kerül be a kozákok soraiba, másrészt tisztában voltak azzal, hogy saját helyzetükre és előjogaikra is veszélyes lehet egy ütőképes kozák sereg a központi hatalom kezében.

A lengyel uralkodók kezdetben fenyegető rendeletek sorával kísérelték meg kordában tartani a nyughatatlan kozákokat, de kevés sikerrel jártak, mert többnyire nem állt rendelkezésükre a rendeletek betartásához szükséges erő. A központi kormányzat látszólag mindent elkövetett azért, hogy az önállósodó kozákságot felszámolja és visszakényszerítse a jobbágyi függésbe, Mivel azonban a jelentős katonai potenciállal rendelkező kozákokat megsemmisíteni nem tudták – vagy nem is akarták – kísérletet tettek minél több kozák állami szolgálatba állítására.

²⁵ A Szics legfőbb hatalmi szerve az évente január 1-jén összehívott rada volt, melynek működését egy sajátos katonai demokráciához hasonlíthatnánk.

²⁶ V. A. Golobuckij: i. m. 48. o.

²⁷ LX. és LXI. törvénycikelyek.

²⁸ Acsády Ignác: *Magyarország Budavár visszafoglalása korában*. Budapest, 1888. 106. o.

²⁹ Makkai László: *A kuruc nemzeti összefogás előzményei*. Budapest, 1956. 136. o.

Báthory István 1582-ben 6000 főre növelte ugyan a királyi szolgálatban álló lajstromozottak létszámát, de egyúttal a regiszterbe nem került „szabad” kozákokat törvényen kívül helyezte, és a korábbi lakóhelyükre történő visszatérésre kötelezte őket. Mivel azonban a lengyel kormánynak továbbra is szüksége volt a mintegy 20-40 ezer főre becsülhető zaporozsjei kozákság támogatására az orosz és török háborúiban, valójában egyáltalán nem állt érdekében, hogy a tömeges „elkozákosodást” megakadályozza.

Az 1580-as évektől a XVII. század első negyedéig tartó periódusban a lengyel-kozák viszony alakulását áttekintve kijelenthetjük, hogy egyrészt a lengyel-litván vezetés nem rendelkezett hosszú távú, világos koncepcióval a kozák kérdés megoldásával kapcsolatban, másrészt a kozákok ügyének kezelésében mindig az aktuális kül- és belpolitikai helyzet döntött.

1625-től kezdve már mint szervezett formáció jelentek meg a lajstromba bekeverültek: ettől kezdve az állami kozákokból olyan közintézmény lett, amely a törvényes úton megszerzett zsákmány és a zsold kombinációjával gondoskodott a megélhetéséről.

Az 1620-as évek végétől egyre nagyobb arányban kezdett elterjedni Ukrajnában a „vüpiszcshiki” (kiírt) elnevezés, ami a regiszterbe fel nem vett és az onnan kikerült kozákokat egyaránt jelölte. A szabad kozák formulát a fenti elnevezés váltotta fel, ami arra utal, hogy függetlenül attól, szerepeltek-e korábban az állami lajstromban, vagy nem, bejegyzett társaikkal azonos jogokat és privilégiumokat kívántak elérni.

Az 1630-as évek második felére egyre nőtt az elégedetlenség a lajstromozott kozákok között a zsoldfizetés állandósuló elmaradása és önkormányzati joguk fokozatos korlátozása miatt. Csatlakozásuk a „kiírt” kozákok 1637-es lázadásához mintegy ürügyként szolgált a lengyel nemesség által uralt szejm számára, hogy kiadják az 1638. évi „Zaporozsjei Kozák Had Ordinációja”³⁰ elnevezésű rendeletet. Ennek értelmében a lajstromozott kozákság elveszítette valamennyi korábban szerzett előjogát, és bár a létszámuk továbbra is 6000 fő maradt, saját választott vezetőjük nem lehetett, hanem az uralkodó által kinevezett, lengyel nemesi származású parancsnokok fennhatósága alá kerültek. Az Ordináció alapján ezentúl a kozákokat csupán az különböztette meg a jobbágyoktól, hogy az államnak nem mezőgazdasági jellegű, hanem katonai szolgálattal tartoztak.

Az 1638-as reformok – a megszorító intézkedések ellenére – a kozákok identitástudatának kiformálódásához is hozzájárultak. Többé-kevésbé stabil viszonyok alakultak ki ugyanis az állam és a kozákság között, ami lehetővé tette az utóbbiak számára, hogy saját politikai és hierarchikus szervezeti egységgé fejlődjenek. Ettől

³⁰ *Vosszhojegyinyenije Ukrainu sz Rosszijej. Dokumentü i materialü v trjoh tomah.* Moszkva, 1954. I. k. 255–256. o.

kezdvé az állami kozák egységek először telepedtek meg szilárdan és szabályozott keretek között egy régióban, és olyan közigazgatási struktúrával rendelkeztek, amely egy ún. „kozák állam” szervezetének mintaképévé is válhatott. Az Ordináció így végső soron nem a kozákság elnyomására, hanem a felettük való fokozottabb ellenőrzés és irányítás megszerzésére irányult.

Az államhatalom a királyi Magyarországon is megpróbálta megrendszabályozni a hajdúságot, hiszen – elsősorban a szabad hajdúk – majdnem ugyanolyan veszélyesnek bizonyultak a magyarokra, mint a törökökre nézve. Az 1563. évi országgyűlés határozata értelmében egyrészt ezentúl a hajdúk csak a végvárakban katonáskodhattak, másrészt kizárólag a határvidéken fogadhattak a főurak vagy a főparancsnokok a szolgálatukba hajdúkat.³¹ Mivel e rendelkezések a legkevésbé sem szabtak gátat e katonarétegek rabló hadjáratainak, az 1590-es években újabb intézkedések születtek a hajdúkérdés megoldására. 1595-ben két újabb törvénycikk látott napvilágot, amelyek elrendelték, hogy magánember nem alkalmazhat hajdúkatonát és a sem a városok őrzetéhez, sem a császári hadakhoz nem tartozó hajdúkat elfogatás esetén azonnal ki kell végezni.³² Feltehetőleg ezen megszorítások sem érték el a kívánt eredményt, mert 1596-ban elrendelték, hogy amely főispán vagy főkapitány a hatósága alá tartozó területen a garázda hajdúkat megtűri, állásától fosztassék meg, 1597-ben pedig az országgyűlés arról hozott törvényt, hogy bárki hajdút tart a saját szolgálatában, az összes javainak elvesztésével bűnhődjék.³³ A felsorolt rendeleteket értelmezve ki kell azonban emelnünk, hogy a törvény szigora csak a szabad hajdúkra vonatkozott. Jóllehet hivatalosan csak a királyi hajdúságot tekintették államilag is elismert zsoldos katonáknak, mindeközben a magánföldesúri hajdúság intézménye is megtűrt katonai formának számított.

A hajdúprobléma megnyugtató rendezését célzó szabad hajdúk letelepítésének gondolatát eredetileg a török szultán vetette fel, amit végül Bocskai István valósított meg az 1605–1606 folyamán végrehajtott, privilegizálással egybekötött telepítésekkel. Mintegy 10 ezer hajdú törvényesen mentesült a földesúri és egyházi kötelezettségek alól és a kiváltságlevelek értelmében nemességet is kaptak. Esetükben azonban kollektív nemességről beszélhetünk, mert előjogaikat az „országos” nemesektől eltérően nem személyenként, hanem együttesen birtokolták.³⁴ Némileg levonhat Bocskai jó szándékának értékéből az a körülmény, hogy a fejedelem a szolgálatában álló hajdúknak a zsoldfizetés elmaradása miatti esetleges támadását akarta megelőzni a letelepítésekkel. Mindenesetre a magyar hajdúság fogalma új

³¹ 1563/23. tc.

³² 1595/31–32. tc.

³³ 1597/24. tc.

³⁴ A kiváltságolt hajdúk kötelesek voltak a mindenkori erdélyi fejedelemnek évente két hónapig ingyen katonai szolgálatot teljesíteni.

elemmel bővült, kialakult ugyanis a kiváltságolt hajdúk³⁵ kategóriája, megkülönböztetésül a királyi katonarétegektől.

Bocskai halála végül megszakította az általános letelepítés folyamatát és megátolta, hogy a szabad hajdúk a fegyverviseléssel felhagyva, biztonságosabb megélhetési formákat válasszanak. Aggodalommal töltötte el ugyanakkor a Habsburgokat, amikor a hajdúk tömegesen átpártoltak Bethlen Gáborhoz, ezért az 1614-es kassai országgyűlésen Bécs nyomtatékosan utasította a rendeket a hajdúság megrendszabályozására. A császár követői azzal érveltek, hogy a hajdúság eltörlése azért is elengedhetetlen, mert így nemcsak a garázdálkodásaiknak vetnének véget, hanem a nemesek is munkaerő-utánpótláshoz juthatnának. A magyar rendek azonban nem osztották az udvar véleményét, ezért ezután a Habsburgok arra törekedtek, hogy minél több hajdúkatonát csábítsanak a szolgálatukba, emellett 1618-ban a Bocskai által adományozott privilégiumaikban a hajdúkat a magyar király is megerősítette. Végül a hajdúk a harmincéves háború kitörésének köszönheték, hogy a bécsi udvar a korábbiaknál toleránsabb politikát folytatott velük szemben. A XVII. század második felétől a magyar kormányzat és a nemesség azonban ismét fellépett a hajdúk ellen, mert katonai szolgálataikra egyre kevésbé volt szükségük. A török kiűzése után fokozatosan felszámolták a végvárrendszert, ami a királyi hajdúság intézményének megszüntetését vonta maga után.

A lengyel–litván és a magyar kormányzat kozák-, illetve hajdúpolitikáját egybevetve szembetűnő az a hasonlóság, hogy mindkét államban alapvetően ellenségesen viszonyultak ezen katonarétegek szabados életmódjához, de mindeközben igényelték egy olyan nem hivatalos katonaság kialakulását, amelyet hathatósan fel lehetett használni a határvédelemben.

Mind a hajdúság, mind a kozákság erősen törekedett arra, hogy saját szervezeti formát, egy alulról szerveződő önkormányzatot hozzon létre.

A kozákság önszerveződésének formaváltozásait tekintve a lengyel–litván fennhatóság alatt az alábbi három periódust különíthetjük el: 1. a XV. század végétől az 1580-as évekig; 2. 1580-as évektől 1648-ig; 3. az 1648–1654 közötti időszakot.

Az első szakaszban a kozákság mint új társadalmi jelenség kezdett kiforrni, ám M. Hruszevszkij szavaival élve „de jure” még nem létezett. A kozák lét ekkor még nem járt semmilyen előnyökkel – jogokkal, illetve privilégiumokkal –, azt speciális foglalkozásnak tekintették, nem pedig elkülönült társadalmi kategóriának. Ezt az elnevezést már a XV. században használták a lengyel–litván állam déli határvidékén élő, olyan nehezen fegyelmezhető csoportokra, akik magukat mindenféle politikai szervezeten kívül állónak tekintették és sajátos, viszonylag független társadalmi-politikai szervezetet építettek ki. Egyes nézetek szerint a kozákok élet-

³⁵ M. Hruszevszkij: *Isztorija ukrainszkogo kozacsesztva*. Szpb., 1913. I. k. 178. o.

formája és szervezeti struktúrája a középkori lovagszervezetekhez hasonlítható, ezért gyakran nevezték őket a „Dnyeper lovagjainak”.³⁶

Az 1580-as évektől új szakasz kezdődött az ukránai kozákság történetében: a regisztrált kozákság intézményének létrehozásával e katonarétegekre mint új társadalmi-politikai szervezetre tekintettek, és létezésüket jogilag is elismerték. Ez a változás jelentősen megnövelte a szabad kozákok öntudatát, akik az 1590–1638 közötti felkeléseik során több alkalommal is kísérletet tettek arra, hogy az állami szolgálatban álló társaik jogállásába kerüljenek. 1625-ben azzal a követeléssel léptek fel, hogy a varsói kormányzat legalizálja az áttérés lehetőségét a kozák életformára és engedélyezze számukra a letelepedést a kijevi vajdaság területén, ahová az állami hivatalnokok hatásköre nem terjedne ki. E törekvésekben láthatóan egy autonóm jellegű, ún. „Kozák-Ukrajna” megteremtésének igénye körvonalazódott.

A kozákság politikai szervezete lényeges változásokon 1648–54 között ment keresztül. Független helyzetükből kiemelkedve, önálló társadalmi csoportként kezdték kezelni őket, amihez az első lépést a Bogdan Hmelnyickij vezette, a „kozákokkal tömegében azonosuló”³⁷ ukrán nép háborúja adta meg. A kozák felkelés kezdetben nem a lengyel fennhatóság ellen irányult, hanem a már létező, de törvényesen el nem ismert „kozák rend” felvételére a „nemesi nemzetbe”. A mozgalom legfőbb eredményének az 1649. évi zborovói egyezmény tekinthető, ugyanis a lengyel-litván kormányzattal megkötött szerződés a kijevi, braclavi és csernyihovi vajdaságot magában foglaló „Kozák-Ukrajnát” autonómnak nyilvánította, amelynek központjában – Csihirinben – kiépült a kiterjedt hatáskörrel felruházott hetmani adminisztratív szervezet. Az ukrán történetírás egybehangzó véleménye szerint az 1648–54 közötti években Közép- és Kelet-Ukrajna önálló államszervezetet alkotott, amelynek szuverenitását – követeknek közvetlenül Csihirinbe történő delegálása révén – az európai államok többsége is elismerte.

Erős és megbízható szövetséges hiányában a mozgalom ereje lehanyatlott és egysége megbomlott, ezért az 1654. január 8-i Perejaszlavi Radán az ukrán nép képviselői – mérlegelve azt a nyilvánvaló körülményt, hogy még nem érték meg egy szuverén Ukrajna történelmi feltételei – a „legkisebb rosszat”,³⁸ az orosz fennhatóságot választották.

A XVII. század közepétől a kozákság teljesen más karaktert kapott, amely változás elsősorban tevékenységük specializálódásában és militarizációjában nyilvánult meg. A csaknem kizárólag katonai szolgálatot teljesítő kozákság ekkor már

³⁶ Rambaud Alfréd: *Oroszország története*. Budapest, 1890.

³⁷ Gebei Sándor: *Az Erdélyi Fejedelemség és a Zaporozsjei Had kapcsolatrendszerének vizsgálata 1648–1660 között*. Kandidátusi értekezés, 1985. 9. o.

³⁸ Az egyetlen „jó” megoldás egy önálló ukrán állam megteremtése lett volna, így a négy lehetséges uralkodó – lengyel király, török szultán, krími kán, orosz cár – közül a moszkvai uralkodó tűnt a legkevésbé „rossz” alternatívának.

egy önálló, zárt társadalmi réteg látszatát keltette. 1654 után Ukrajna tényleges urai a kozákok lettek, a széleskörű önkormányzattal rendelkező Ukrajna hivatalos elnevezése a Zaporozsjei Had lett, vagyis ez a név egyszerre jelölte a katonai és a politikai szervezetet is.

Az ukrajnai kozáksághoz hasonlóan a magyarországi hajdúk kezdetben még nem képeztek külön társadalmi kategóriát és mint elkülönített testület a XV. század végén kezdtek kiformálódni.³⁹ 1526 után már nem csupán rablócsapatokként tekintettek rájuk, hanem olyan fegyveres csoportokként, akik – jóllehet ekkor még szervezetlenül, de – elsősorban hazájuk védelmében fogtak fegyvert. 1552-től pedig már olyan önálló katonai réteget képeztek, amelynek célja az esetenkénti portyázások helyett a törökök elleni tervszerű küzdelem lett. Az 1590-es évek második felét tekinthetjük a hajdúság önszerveződésének történetében bekövetkezett első jelentősebb fordulópontnak, ugyanis ekkor fejlődtek igazi hadászati tényezővé annak köszönhetően, hogy a tizenöt éves háború megnövelte a számukat és a jelentőségüket. E katonarétegek többségét kitevő szabad hajdúk, hagyományaikhoz ragaszkodva, maguk közül választották a vezetőiket, a tizenöt éves háború idején pedig a királyi szolgálatban álló hajdúknál a bécsi kormányzat elismerte az általuk választott tiszteket, vagyis az önkormányzati jogukat.

Ezt követően Bocskai fellépése lett az a meghatározó tényező, amelynek hatására a korábban megzabolázhatatlan katonarétegekből kialakult egy olyan fegyveres erőszakszervezet, amely többé-kevésbé engedelmes támaszt nyújtott az államhatalom számára. Eddig a hajdúk többnyire szétszórta, különböző vezérek alatt harcoltak az egységes működés minden jellege híján. Bocskai azonban a hajdúk egy részét olyan szervezett hadtestté tömörítette, amelyet mint önálló kiváltságos testületet országos szinten is elismertek, miután az 1608-as pozsonyi országgyűlésen törvényesen is megerősítették Bocskai rendelkezéseit a bécsi béke pontjainak törvénybe iktatásával.

A kiváltságolt szabolcsi hajdúvárosokban⁴⁰ a XVII. század első felében fokozatosan formálódott ki a széleskörű jogokkal rendelkező autonóm önkormányzat. A városok élén álló főkapitányok közigazgatási jogkörrel is fel lettek ruházva, vagyis egy kézben egyesítették a katonai és polgári igazgatási funkciókat.

Ezen hajdúvárosok szervezeti felépítése és igazgatási rendszere szembetűnő hasonlóságot mutat az 1654–1764 között fennálló, kiterjedt autonómiával rendelkező Zaporozsjei Haddal, amelynek alapját a kozákezek mint adminisztratív egységek képezték a hetman főparancsnoksága alatt. Ugyanakkor arra az eltérésre is fel kell hívunk a figyelmet, hogy az 1660-as évekre a szabolcsi hajdúk szinte teljesen áttértek a paraszti életmódra annak következtében, hogy a Habsburg kormányzat a

³⁹ Dudás Gyula: i. m. 7. o.

⁴⁰ Polgár, Nánás, Dorog, Böszörmény, Hadház, Szoboszló, Vámospercs.

katonáskodás mellett termény-, munka- és pénzjáradékra is kötelezte őket. Ennek magyarázata egyrészt abban keresendő, hogy erre az időszakra csökkent a török veszély, ugyanakkor a hajdúvárosok amúgy is egyre kevésbé tudtak megfelelni a velük szemben támasztott katonai elvárásoknak, ugyanis a Bocskai korát követő időszak után fokozatosan áttértek a termelőtevékenységre, ami meglehetősen rontott a katonai potenciájukon.

A kozákság és a hajdúság önszerveződésének formaváltozásait áttekintve megállapíthatjuk, hogy hasonló tendenciák érvényesültek e folyamatban, de végeredményben a kozákok a szervezettség és önállóság magasabb fokára jutottak el, amit jóval hosszabb ideig sikerült megőrizniük.

A kozákság történeti szerepének megítélése jelentős változásokon ment keresztül a XVII–XVIII. századtól napjainkig. A cári kormányzat érdekeit szem előtt tartó „hivatalos”⁴¹ irányzat elsősorban a kozákságnak a lengyel–litván és az orosz uralkodók iránt tanúsított lojalitását, valamint a nemességhez fűződő szoros kapcsolátát hangsúlyozza, miközben figyelmen kívül hagyják azt a nyilvánvaló tényezőt, hogy a XVII–XVIII. század fordulójáig a kozákok „szerzett”, az orosz államtól függetlenül létező autonómiával rendelkeztek és viszonylag önálló védelmi közösségekben éltek. A szovjet történetírásban a kozákságon belül kialakult „dupla osztályellentét” vizsgálatára helyezték a hangsúlyt, kiemelve a kozák vezetés és az ún. „cserny”(kozák „proletariátus”) között kiéleződő konfliktust.

A szovjet elmélettel egy időben jelent meg a tudományos alapokat meglehetősen nélkülöző és szubjektív elemekkel túlfűtött „kozák emigráció”⁴² koncepciója, amelynek középpontjában sajátos jövőkép, egy önálló kozák állam megteremtésének lehetősége áll. E nézet képviselői a kozákokat olyan népelemként jellemzik, akik évszázadok óta saját törvényeiket követik, és kitartóan küzdenek egy valamikor létezett függetlenség és szabadság eléréséért.⁴³

Napjaink jeles kozákkutatója, C. Kumke⁴⁴ amellett érvel, hogy a kozákság a XVII. század közepéig nem tekinthető önálló társadalmi kategóriának, ugyanis az ukrán lakosságra addig egy viszonylag amorf társadalomszerkezet volt jellemző. Az egyes társadalmi rétegek közötti instabil határok okait egyrészt az állandó gazdasági tevékenységhez való kötődés hiányára, másrészt a földrajzi és társadalmi mobilitásra vezeti vissza. Kumke találóan „önvédelemre berendezkedett társada-

⁴¹ A konzervatív beállítottságú történetírók támogatták a cári kormányzat politikáját: e „hivatalos” irányzat két vezető képviselője M. P. Pogogyin (1800–1875) és N. G. Usztraljov (1805–1875) volt.

⁴² I. Sz. Bikadorov: *Isztorija kozacesztva*. Praga, 1930; W. G. Glaskow: *History of the Cossacks*. New York, 1972.

⁴³ Glaskow a „kozák történelem” első szakaszát (948–1720) a saját államiság, illetve függetlenség időszakaként jellemzi.

⁴⁴ C. Kumke: i. m. 61. o.

lomnak”⁴⁵ nevezi Ukrajna lakosságát, amelyen belül a kozákságot mint az ukrán határvidék gazdasági-társadalmi fejlődésével összefüggő, állandó feltételekhez kötött és ezzel összefonódott jelenségként kell felfognunk.

Az 1620-as évekig a kozákok elsősorban saját megélhetésükért és privilégiumaik megőrzéséért, illetve kiterjesztéséért küzdöttek, majd tehetséges hetmanjuk, Petro Szahajdacsnyj vezetésével az ortodox egyház védelmében is felléptek. Miután erőiesen követelték az 1596. évi breszti vallási unió⁴⁶ eltörlését, méltán kezdték magukat a pravoszlávia védelmezőinek tekinteni. Ekkorra a Zaporozsjei Szics egyre jobban vonzotta az ukrán néptömegeket, akik számára a kozákság soraiba való bekerülés a szabadságot jelentette: mint a középkorban a városi levegő, Ukrajnában a kozák státusz „tett szabaddá”.

Az ukrainai kozákság funkciójában a XVII. század közepéig jelentős változások mentek végbe: az 1630-as évekre kialakulóban volt egy bizonyos kozák egység, formálódott katonai szervezetük és egyre szembetűnőbben megnőtt a politikai súlyuk.

A magyarországi hajdúság a XVI. század közepéig kettős funkciót látott el, ugyanis egyszerre voltak pásztorok és katonák, míg az 1550-es évektől kezdve a hajdú kategória elsősorban katonai foglalkozásra utalt. A XVII. század elejétől azonban Bocskai kiváltságolásai a letelepített hajdúk többségét a szabadparaszti életforma felé terelte a katonai jelleggel szemben. Ekkorra a hajdúk már jobban bíztak az erdélyi fejedelmekben, mint a magyar királyban, mert tudták, hogy az előbbieket a szultán támogatását élvezik. A központi hatalom részéről először Báthory István erdélyi fejedelem, majd később lengyel király ismerte fel a hajdúk igazi harci értékét és fogadott közülük több csapatot a szolgálatába.

Rácz István⁴⁷ felhívja a figyelmet arra, hogy a magyarországi hajdúkat nem lehet azonosítani más európai deklasszált elemekből összeverődött zsoldosokkal, mivel számukra nem volt mindegy, hol és miért harcoltak. Két esetet⁴⁸ leszámítva nincs arról tudomásunk, hogy a hajdúk külföldön zsoldos katonának álltak volna.

A kozákságnak és a hajdúságnak a történeti fejlődésben betöltött szerepét egyértelműen a sokrétűség jellemezte: egyszerre voltak a polgári lakosságot is fosztogató garázda elemek és a kettős idegen elnyomás (hajdúknál törökök és Habsburgok; kozákoknál törökök-tatárok és a Rzeczpospolita) ellen kitartóan küzdő honvéddő szabadságharcosok. Erkölcsi-politikai arculatukat jelentős mértékben befolyá-

⁴⁵ Uo. 63. o.

⁴⁶ 1596-ban Bresztben kimondták az ukrán ortodox egyház unióját a római katolikus egyházzal és létrejött az unitus vagy görögkatolikus egyház.

⁴⁷ Rácz István: i. m. 41. o.

⁴⁸ 1608-ban a Rudolf császár ellen harcoló Mátyás főherceg seregéhez egy hatezer fős hajdúkontingens csatlakozott, 1610-ben pedig az egymással rivalizáló lengyel pánok fogadtak fel 1800 hajdút.

solta, hogy olyan országban éltek, ahol – főleg az állandó mohamedán fenyegetettség miatt – nagyszámú állandó zsoldossereget követeltek meg a honvédelem szükségletei, aminek megteremtéséhez nem állt rendelkezésre a szükséges anyagi fedezet. Így a központi hatalom rákényszerült ezen harcedzett, ugyanakkor gyakran nehezen kordában tartható katonarétegek alkalmazására, de csak a XVII. századra formálódott ki belőlük olyan fegyveres erő, amelynek egy része engedelmes és megbízható eszköz lett a kormányzat számára. Mind a kozákok, mind a hajdúk gyakran összetűzésbe kerültek a fennálló feudális renddel, de ezen konfliktusok ellenére meghatározó „honvédő elemmé” váltak a XVI. század végére. A katonáskodást életcéljuknak tekintették, ami által anyagilag és társadalmilag megpróbáltak felemelkedni.

A kozák- és hajdúkatonák hadszervezet és fegyvernemi eloszlása eltért a nyugat-európai államok állandó zsoldoshadseregétől, ahol a gyalogság képezte a fő fegyvernemet. Ennek oka abban keresendő, hogy sem a királyi Magyarország és Erdély, sem a Rzeczpospolita nem rendelkezett megfelelő anyagi bázissal ahhoz, hogy a modern hadművészeti követelményeknek megfelelő szintű állandó hadsereget tartson fenn. A kozákság és a hajdúság intézményének kialakulása elsősorban a török hódításra vezethető vissza és jelentőségük a határvédelemben mutatkozott meg, így harcmódjuk is ennek megfelelően alakult. A modern harcászatban való jártasság hiánya miatt a váratlan rajtaütésekre helyezték a hangsúlyt, ami a kevésbé ütőképes, irreguláris harcmód részét képezte.

A XVI. században a hajdúság még döntően gyalogosokból tevődött össze, míg a XVII. századra – főleg a nemesek csatlakozásának következtében – egyre nagyobb számban előfordultak közöttük lovas katonák is. Ezzel szemben az ukrainai kozákság hadszervezetén belül mindvégig a lovasság szerepe maradt az elsődleges.

A kozákok és a hajdúk magatartásának meghatározó jegye mindvégig a török-ellenesség volt, ami rányomta a bélyegét érzelem- és gondolatvilágukra is. A törökök Magyarországról történő kiűzése után a hajdúság túlnyomó részénél a Habsburg-ellenesség került előtérbe, ami azonban a Rákóczi-szabadságharc lezárulása után jelentősen enyhült.

Az ukrainai területek török-tatár fenyegetettsége jóval hosszabb ideig realitás maradt, így a kozákság elsődleges határvédelmi jelentősége a XVIII. század végéig megőrződött.

Az ukrainai kozákság és a magyarországi hajdúság között megmutatkozó történeti párhuzamokat áttekintve a következő összeggést vonhatjuk le. Ezen katonarétegek a XVI. század végétől a nemesség és a jobbágyosság között „köztes” kategóriát képeztek és csak a XVI. század végére váltak társadalmi tömegjelenséggé. A kozák, illetve a hajdú elnevezés egyaránt idegen eredetre vezethető vissza, amely meghatározásokat kezdetben nem egy konkrét etnikum, hanem speciális foglalkozás, illetve életforma megjelölésére használták. A kozákság és a hajdúság intézmé-

nyének kiformalódását a határvidéken („végeken”) kialakult hatalmi vákuum tette lehetővé, de megjelenésében elsősorban külső hatás, a török-tatár fenyegetettség bírt döntő jelentőséggel. Társadalmi hovatartozásukat tekintve egyaránt differenciált és heterogén jellegű társadalmi képződményként tekinthetünk a kozákokra és a hajdúkra, akiknek elsődleges történeti szerepe abban nyilvánult meg, hogy kitartóan küzdöttek szabadságuk, hitük és hazájuk védelmében. A lengyel–litván, illetve a magyar kormányzat mindvégig törekedett ugyan ezen katonarétegek kordában tartására és létszámuk korlátozására, de teljes megsemmisítésük nem állt a központi hatalom érdekében, hiszen a mohamedánokkal szemben tartósan igényelték a fegyveres erejüket.

Típusaikat tekintve is szembetűnő hasonlóságok mutatkoztak meg, a lajstromozott kozákság és a királyi hajdúság intézményét törvényesen is elismerték, így megkülönböztetett helyük lehetett a korabeli társadalomban annak ellenére, hogy bármennyire is törekedtek rá, nemesi rangra nem emelkedhettek. Ugyanakkor ezen állami szolgálatban álló katonarétegek különböztek egymástól egyrészt abban a tekintetben, hogy a regisztrált kozákok külön irreguláris egységet képeztek a lengyel „nemesi felkelés” mellett, míg a királyi hajdúság a császár állandó hadseregének szerves részét képezte; másrészt az utóbbiakat a kozákoktól eltérően 1615-ben bevették az országos rendek sorába.

Kizárólagos magyarországi jelenségként kell kiemelnünk továbbá a privilegizált hajdúk megjelenését, akik kollektív nemességet kaptak. Ezenkívül eltérés mutatkozott meg e katonarétegek között az önszerveződés fokát tekintve, ugyanis a kozákok a szervezettség és az önállóság magasabb szintjére jutottak el és maga a kozákság intézménye a hosszabb ideig fennálló török veszély miatt jóval tovább fennmaradt.

XVIII. századi francia szótárirodalom magyarságképének bibliográfiája

A XVIII. század egyik kedvenc műfaja a történeti és a geográfiai szótár. E döntően francia nyelvű, akarva akaratlanul az európai művelődéstörténet szerves részévé váló szótárirodalom érdeklődésének középpontjában a világ népeinek megismerése áll. Jelentősége sok egyéb mellett tehát abban is rejlik, hogy az egyes népek itt leírt históriája, megrajzolt image-a olyan ítéletek hordozója, amelyek makacs történelmi toposzként köszönnek vissza majd mind a XIX., mind pedig a XX. század egyes nemzetkarakterekről alkotott képében. Így van ez a magyarság esetében is! Dolgozatunk azt vizsgálja, hogy a XVIII. századi francia szótárirodalomból kirajzolódó igen sokrétű magyarságkép ismeretanyaga honnan származik.

Természetesen a XVIII. századi szótárak szerzői alapvetően XVII. századi elődeikből merítenek, igaz a „fény” századának szótárirodalmában kirajzolódó adatok interpretációjában helyenként már igen markánsan visszaköszönnek azok az aktuálpolitikai megfontolások is, amelyek kulcsa a XVII. század utolsó harmadának pejoratív bécsi propagandája, illetve az osztrák és a francia külpolitikai törekvések egymáshoz való viszonyulása. Az olykor ellenséges, olykor meg szövetséges osztrák–francia viszony XVIII. századi ambivalenciája hosszú távon az együttműködés lehetőségének irányába mutat. Ebben a vonatkozásban külön is érdekes a „rebellis” magyarságról alkotott ítélet!

Ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy a fény századát megelőző korok francia szerzői milyen magyarságképet hagyományoznak utódaikra, akkor a kronologikus áttekintés mellett, amelyet Köpeczi Béla végzett el a legteljesebben,¹ a magunk részéről arra hívjuk fel a figyelmet, hogy érdemes „műfaji” szempontok szerinti

¹ Köpeczi Béla kronologikus logikában végigvitt kutatási eredményeit lásd: Köpeczi Béla: *A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország*. Bp., 1966., a továbbiakban Köpeczi, 1966. 96–431.; Uő.: *Egy felvilágosult magyar történelem*. In: Köpeczi Béla: *Magyarok és franciák XIV. Lajostól a francia forradalomig*. Bp., 1985. 373–399.; vö.: Bárdos, Joseph: *La Hongrie dans les encyclopédies françaises (XVIIe et XVIIIe siècles)*. Szeged, 1939. 3–8.; ill. Birkás Géza: *Francia utazók Magyarországon*. Szeged, 1948. 33–83.

csoportosításban is áttekinteni a rendelkezésünkre álló az adatokat. Ebben az írástudó számára kulcsfontosságú a bibliográfia, mint az ismeretanyag hordozója, ezen nyugszik a szótárak által megrajzolt egyes országok társadalmi, politikai és gazdasági viszonyáról alkotott kép, végül pedig az alapvetően közvetlen impressziókból táplálkozó utazási irodalom ad hasznos információkat egy-egy ország történetéről és ez alól természetesen Magyarország sem kivétel.

A bibliográfia, a szótárak és az utazó impresszióinak írott dokumentációja az a bázis, amely egy országról kialakítható kép letéteményese mind a XVII., mind pedig a XVIII. században.

A XVIII. századi magyarságkép bibliográfiájának kapcsán mindenképpen szólnunk kell Jacques Bongars (Jacobus Bongarsius) gyűjteményéről, aki elsőnek készítette el többek között a modernkori magyar történelem francia olvasatának adatbázisát *Collectio Hungaricarum rerum, Scriptores* címmel 1600-ban Frankfurtban megjelent művében.² Itt említi külön is Thuróczy krónikáját, ezenkívül használja Galeotto anekdotagyűjteményét, Filippo Buonaccorsi vagy ismertebb nevén Callimachus Experiens olasz humanista Attiláról szóló művét és I. Ulászlóról írt történetét. A XVI. századi török háborúk vonatkozásában Johannes Martinus Stella, Basilius Johannes Herold, Wolfgang Lazius, Petrus Bizarus, Samuel Budina írásait tartja iránymutatónak a gyűjtemény. Ezt a Zsámboki János-féle³ 1581-es frankfurti Bonfini-kiadás (Antonio Bonfini: *Rerum Hungaricarum decades quattuor*) teszi teljessé, amely az 1568-as bázeli kiadáshoz képest jóval bővebb, mert tartalmazza a Mossóczi Zakariás készítette régi magyar törvények tárát is. Itt jegyezzük meg, hogy Bongars 1585-ös magyarországi utazása során külön is megemlíti, hogy ekkor Mossóczi, vagy másképp írva a nevét Mósóczy (Bongars

² Bongars, (Bongarsius) Jacques: *Rerum Hungaricarum scriptores varii. Historici, geographici*. Apud heredes Andreae Wecheli, Claudium Marnium, & Ioan. Aubrium, Francofurti, 1600. Filológiaiilag a Bongars-(Bongarsius) katalógusra vonatkozóan Hermann Hagen 19. századi filológus kiadására hívjuk fel a figyelmet: HAGEN, Hermann: *Catalogus codicum bernensium (Bibliotheca Bongarsiana)*. Edidit et praefatus est Hermannus Hagen. Typis B. F. Haller, Bernae, 1875.

³ Zsámboki János francia kapcsolatai közismertek. Szabadjon ehelyütt utalni Zsámboki és Jean Grolier (francia diplomata és könyvgyűjtő) ismeretségére, de az Európa-szerte Johannes Sambucus néven híressé vált magyar humanista filológust baráti szálak fűzték a filológus és nyomdász Henri Etienne-hez, valamint a botanika kapcsán Magyarországon is híressé vált Clusius-hoz (Charles l'Ecluse). Lásd: Klaniczay Tibor (szerk.): *A magyar irodalom története I.*, a továbbiakban *A magyar irodalom története I.* Bp., 1964. 293.; Zsámboki francia kapcsolatainál szokták kiemelni Pierre Costil monográfiáját, lásd: Costil, Pierre: *André Dudith humaniste hongrois 1593-1589*. Paris, 1936. vö.: Klaniczay Tibor: *Jegyzetek a budai Parmenius Istvánról*. In: Klaniczay Tibor: *Hagyományok ébresztése*. Bp., 1976. 226.

Moschatz néven emlegeti) a nyitrai püspök.⁴ Ez tehát az ún. Bongars-gyűjtemény (Bongarsius-gyűjtemény), az elkövetkező két évszázad magyar vonatkozású irodalmának időben elsőként napvilágot látott legfontosabb adatbázisa.⁵

Jacques Bongars adatait a XVII. század végén Claude Vanel (1644-1703) korszerűsíti úgy, hogy Bongars adatai mellé – némiképp ad hoc jelleggel, hiszen például „elfelejt” hivatkozni az általa leginkább használt magyarországi utazók egyike, az angol Edward Brownra – felveszi százada utazási és szótárirodalmának legjavát is. Ezzel kész a Vanel-féle bibliográfia,⁶ amelyet szerzője 1686 és 1689 között megjelent munkáiban előszeretettel közzé tesz. (VANEL, Claude: *Histoire des troubles de Hongrie, avec le siège de Neuheusel et une relation exacte du combat de Gran* [par Vanel]... Mortier, Amsterdam, 1686.; VANEL, Claude: *Le Royaume de la Hongrie ou description nouvelle, Chronologique, Géographique de ce Royaume selon d'estat auquel il se trouve à present et des choses les plus memorables y arrivées*. Chez Pierre le Jeune, Cologne, 1686.; VANEL, Claude: *Histoire des troubles de Hongrie* [par Vanel], depuis 1684 jusques 1686. P. Mortier, Amsterdam, 1687.; VANEL, Claude: *Histoire et description ancienne et moderne du royaume de Hongrie et des autres états qui ont été ou qui sont encore ses tributaires*... C. de Sercy, Paris, 1688.; VANEL, Claude: *Abrégé nouveau de l'histoire générale des Turcs, où sont décrits les événemens et les révolutions arrivées dans cette vaste monarchie, depuis son établissement jusqu'à présent*... par M. Vanel, C. Osmont, Paris, 1689.)

Ezt a Vanel-féle bibliográfiát aztán nemes egyszerűséggel mindenfajta változtatás nélkül átemelik Louis Moréri (1643-1680) történeti szótárának 1725-ös kiadá-

⁴ Szamota István: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten*. Bp., 1891., a továbbiakban Szamota, 1891. 167. Móssóczi Zakariás (1542–1587) legfontosabb munkája a *Decreta Constitutiones et Articuli Regnum Inclyti Regni Ungariae* című. „Corpus Juris”-át Telegdi Miklós pécsi püspökkel együtt készítette el. Lásd Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*., a továbbiakban Szinnyei, t. IX. Bp., 1903. 347-348. Móssóczi Zakariás a késő humanista értelmiség tipikus képviselője volt, akit a magyar jogtudomány egyik első rendszerezőjeként is számon tartanak. Egyházszerző, harcos vitatkozó szellem. Övé volt a XVI. századi Magyarország egyik legnagyobb könyvtára (1587: 952 kötet). Gyűjteményét tudatosan gyarapította. Emellett történeti és jogi szakkönyvtárként is jellemezhető a Móssóczi-gyűjtemény.

Lásd: <http://mekturor.oszk.hu/porta/szint/tarsad/muvtort/irasbook/html/monok4.htm>

⁵ Köpeczi, 1966. 406.

⁶ Vanel, Claude: *Le Royaume de la Hongrie ou description nouvelle, Chronologique, Géographique de ce Royaume selon d'estat auquel il se trouve à present et des choses les plus memorables y arrivées*. Chez Pierre le Jeune, Cologne, 1686. 12., a továbbiakban Vanel, 1686.

sú Magyarország-címszava alá irodalombeli tájékoztatás végett.⁷ A Vanel-féle irodalomjegyzékhez képest az 1725-ös Moréri-kiadásnak új hozadéka tehát érdemben nincsen; Vaneltől egy munkát említ csupán, az *Histoire des troubles de Hongrie*-t.

A szakirodalom emlegette Moréri-bibliográfiához a magunk részéről két megjegyzést fűznénk. Egyrészt azt, hogy a J. B. Coignard névvel fémjelzett könyvkiadó gondozásában 1725-ben megjelent munka kiadásakor Moréri már közel fél évszázada halott, így nemcsak az tény, hogy Vanelhez képest nem hoz semmi újat, hanem az is, hogy ehhez a kiadáshoz már vajmi kevés köze van a néhai Morérinek. Ezért nevezzük inkább Moréri-Coignard-féle bibliográfiának! Másrészt azzal, hogy a Vanel-féle bibliográfiát egy az egyben átemelték a Louis Moréri-féle szótár 1725-ös kiadásába, a névsor sajátos legitimációt nyert; hiszen a közben lassan feledendő eseménysorra „nyilvánított” Rákóczi-szabadságharc aktuálpolitikai, történeti és ideológiai dilemmája egyelőre az elhallgatás kódébe burkoltatott, mivel az 1720-as évek elejétől kezdve nemigen illik Franciaországban Rákóczi Ferenc diverzióját emlegetni. A Bourbon-Habsburg évszázados ellenségeskedés olvadási szakaszának politikai konzekvenciája okán a Moréri-Coignard-féle bibliográfia szemérmesen hallgat a Napkirály diverzáns szövetségeséről, nem véletlen, hogy a Le Noble által megírt 1707-es Rákóczi-életrajz meg sincs említve a Moréri-Coignard-féle bibliográfiában.

Lengelet Dufresnoy a történelem tanulmányozásához írott módszertani fejtegetéseinek 1713-ban, illetve főképp 1735-ben kiadott munkájában is szépen visszaköszönnek a politika sugallta dilemmák. Ezek szerint a XVIII. század által használt bibliográfiák a következők: a *Bongars-féle* (1600), a *Vanel-féle* (1686), a *Lenglet Dufresnoy-féle* (1713), a *Moréri-Coignard-féle* (1725) és a *Lengelet Dufresnoy-féle* (1735).

A magunk részéről az alábbiakban elsőnek a Vanel-féle bibliográfiát közöljük. Ez tulajdonképpen nem több azoknak a neveknek a felsorolásánál, amelyeket tanulmányozás végett ajánl olvasója szíves figyelmébe Claude Vanel. Az alábbiakban a szerző összeállította szerzői névsort közöljük úgy, hogy a név mellett kapcsos zárójelben „elérhetővé” tesszük a szerzőt és megjelöljük a hivatkozott szerző által írt munkát; azaz egy névsor alapján lényegében rekonstruálunk egy bibliográfiát!

E feladat elvégzésekor az alábbi nehézségekkel kellett szembenéznünk. Vanel csak neveket sorol fel, a szerzők pontosításakor a nevek átírásának elsősorban helyesírási és egyéb nyelvi vagy éppen nyomdatechnikai nehézségei esetenként tehát eleve adóttak (lásd pl. ISTUAF.) Olykor sajátos átírásban egyszerűen „franciásítja” a

⁷ Moreri, Louis (abbé): *Le grand dictionnaire historique ou le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane*. t. III. J. B. Coignard, Paris, 1725. 133.

nevet. Így lesz pl. PAOLO GIOVIO Vanelnél PAUL JOVE néven feltüntetve. A szerzők nevének adott esetben szükséges „konkretizálása” mellett további fejtörést okozott, hogy gyakran szerepel szerzőként a fordító, és – mai kifejezéssel élve – amolyan technikai szerkesztő gyanánt feltüntetve a kiadó (lásd pl. D. THIERRY). Értelemszerűen a szerzők neve alapján igyekeztünk feloldani a dilemmát. Természetesen egy szerző több művet is írt, amelynek több, adott esetben egy-két tucat bővített újrakiadása létezik. Ilyenkor az időbeliség eleve adott síkja a szelektálás egyszerű eszközeül kínálkozott, azaz a Vanel-féle kiadás 1686-os esztendejét tekintettük a záróév dátumának, és ahol tudtuk, felhasználtuk azt az információt is, hogy ki, mikor és milyen szöveggörnyezetben hivatkozik az adott szerzőre. A témakörök cím alapján történő választásánál a Hungarorum, Ungaricum, Pannoniae, Hongrie kulcsszavak mellett a geográfia, a térképek (atlasz), a történelem és időrend szavak latin, illetve francia előfordulására figyeltünk a cím kapcsán.

A VANEL-FÉLE BIBLIOGRÁFIA (1686)

A MAGYAR KIRÁLYOK CSALÁDFÁJA, készítette Vanel [VANEL, CLAUDE: Le Royaume de la Hongrie ou description nouvelle, Chronologique, Géographique de ce Royaume selon d'estat auquel il se trouve à present et des choses les plus memorables y arrivées. Chez Pierre le Jeune, Cologne, 1686. 9–11.]

A MAGYAR KIRÁLYOK CSALÁDFÁJA⁸

A TRÓNRA- LÉPÉS ÉVE	AZ URALKODÓ NEVE	AZ URALKODÁS IDŐTARTALMA	
		év	hónap
1000 vagy 1020	Saint Estienne (Szent István)	28 vagy 38	0
1038	Pierre d'Allemand (Orseolo Péter)	4	0
1042	Ovon ~ Aban (Aba Sámuel)	2	0
1044	Pierre d'Allemand, azaz Némethonbeli Péter	2	0

⁸ Vanel, 1686. 9–11. Vanel mindegyik Magyarországgal kapcsolatos munkájában megtalálható ez a családfa, amelynek forrása a Bongars- vagy Bongarsius-gyűjtemény; Joannes Pistorius alapján (Pistorius, Joannes: *Illustrium veterum scriptorum, qui rerum a Germanis per multas aetates gestarum historias vel anales posteris reliquerunt...* Ex bibliotheca Joannis Pistorii Nidani D, Francofurti, apud haeredes Andreae Wecheli, 1583–1584) készült és I. Rudolf császár uralkodásakor zárul. Lásd: Bongarsius, 1600. 49–55. Ezt bővíti tovább, pontosabban „aktualizálja” Claude Vanel. E bővebb elemzésétől elhelyütt eltekin-tünk.

A TRÓNRA- LÉPÉS ÉVE	(Orseolo Péter)		
	AZ URALKODÓ NEVE	AZ URALKODÁS IDŐTARTALMA	
1046	André I (I. András)	15	0
1061	Bela I (I. Béla)	2	0
1063	Solomon (Salamon)	11	0
1074	Geiza ~ Gezcza I (I. Géza)	7	0
1077	Ladislav I (I. Szent László)	18	0
1095	Coloman ~ Colan (Könyves Kálmán)	19	0
1114	Estienne II (II. István)	18	0
1132	Bela II (II. Vak Béla)	9	0
1141	Geiza ~ Gezcza II (II. Géza)	20	0
1161	Estienne III (III. István)	11	0
1172	Ladislav Usurpateur, azaz Trónbitorló László (II. László)		6
1172	Estienne IV (István)		5
1173	Bela III (III. Béla)	23	0
1195	Emery (Imre)	8	
1204	Ladislav II (III. László)		
1205	André II dit Jerosolymitain, azaz Jeruzsálemi II. András (II. András)	30	0
1235	Bela IV (IV. Béla)	25	0
1260	Estienne V (V. István)	12	0
1272	Ladislav III (IV. Kun László)	18	0
1290	André III dit Venezien, azaz III. Velencei András (III. András)	11	0
	Charles I dit Martel, azaz Martell Károly	0	0
1301	Vencelas (Vencel)	0	0
1305	Othon (Ottó)	0	0
1310	Charles Robert ~ Charobert (Károly Róbert)	32	0
1341	Louis I (I. Nagy Lajos)	40	0
1382	Marie (Mária, I. Nagy Lajos lánya)	0	0
1383	Charles III dit le Petit (III. Kis Károly)	0	3
1387	Sigismond (Zsigmond)	51	0
1438	Albert d'Autrich (Habsburg Albert)	2	0
1440	Ladislav IV (I. Jagelló Ulászló)	4	0
1445	Jean Corvin dit Huniade (Hunyadi János)	8	0
1452	Ladislav V (V. László)	6	0
1458	Matthias Corvin (Corvin Mátyás)	32	0
1490	Ladislav VI (II. Jagelló Ulászló)	25	0
1526	Louis II dit le Jeune, azaz II. Ifjú Lajos (II. Lajos)	11	0

1526	Jean de Zapol (Szapolyai János)	0	0
A TRÓNRA- LÉPÉS ÉVE	AZ URALKODÓ NEVE	AZ URALKODÁS IDŐTARTALMA	
1540	Jean Estienne ~ Sigismond (János Zsigmond)	0	0
1527	Fredinand I (I. Ferdinánd)	37	0
1564	Maximilien I (I. Miksa)	12	0
1576	Rodolphe (I. Rudolf)	36	0
1612	Matthias (II. Mátyás)	7	0
1619	Ferdinánd II (II. Ferdinánd)	18	0
1637	Ferdinand III (III. Ferdinánd)	20	
1657	Leopold Ignace még apja életében választott meg királynak 1655-ben (I. Lipót)		

AENEAS SILVIUS, [PICCOLOMINI, AENEAS SILVIUS: *Cosmographia Pii papae in Asiae et Europae descriptione. Asiae historiae rerum ubique gestarum cum locorum descriptione complectibus. Europa temporum auctoris, varias continet historias.* M. Furter, Basileae, 1507.]

BISAR, [BIZARUS, Petrus: *Rerum Persicarum Historiarum Historia.* Francofurti, 1601.]

BLONDUS, [CRATANDER, ANDREAS; BEATUS RHENANUS; BARTHOLUS, DE SAXOFERRATO; BLONDUS; MERULA, GEORG; PANORMITANUS, EP. (SICULUS); PLATINA: *De Origine Guelphorum, et Gibellinorum, quibus olim Germania, nunc Italia exardet, libellus eruditus. In quo ostenditur. quantum hac in re Clariss. Scriptores, Bartholus, Panormitanus, Blondus, Platina & Georgius Merula Alexandrinus a veritate aberraverint...* MDXIX, Bale, illetve **BLONDUS FLAVIUS FORLIVIENSIS**: *Blondi Flavii Forliviensis de Roma Triumphante libri decem, priscorum scriptorum lectoribus utilissimi...* Romae instauratae libri III *Italia illustrata. Historiarum ab inclinato Rom. imperio Decades III. Omnia multo quam antea castigatoria...* MDXXXI, Bale.]

BOISSARD, [BOISSARD, JEAN-JACQUES: *Jo. Jacobi Boissardi Emblemata cum interpretatione germanica.* Francfort, 1600.]

BONFINIUS, [BONFINIUS ANTONIUS: *Rerum Ungaricarum decades quatuor, cum dimidia. Ed. I. Sambucus. (Decretorum seu articulorum aliquot priscorum Hungariae regum liber)* Apud Andream Wechelum, Francofurti, 1581.]

BRIETIUS, [BRIETIUS, PHILIPPO: *Parallela geographiae veteris et novae, auctore Philippo Brietio* 1648-1649, Séb. et Gabr. Cramoisy, Parisiis, 3 vol.]

CELLARIUS, [CELLARIUS, CHRISTOPH CHRISTOPHORI CELLARI: *Historia nova, hoc est XVI et XVII saeculorum, qua ejusdem auctoris historiae, antiqua et medii aevi, ad nostra tempora continenti ordine proferuntur...* sumtu L. Bielkii, Halae Magdeburgicae, 1684. illetve **CHRISTOPHORI CELLARI:** *Historia medii aevi, a temporibus Constantini Magni ad Constantinopolim a Turcis captam...* sumtu J. Bielkii, Ienae, 1685.]

CIACONIUS, [CIACONIUS, PETRUS; GESNERUS, CONRADUS; ORTELIUS, ABRAHAMUS: *P. Ciaconii in colu mnae rostratae C. Duilii inscriptionem a se conjectura suppletam, Commentarius Lugduni-Batavorum*, 1597. illetve a legismertebb, számos XVII. századi kiadást megért mű **CIACONIUS, M. ALPHONSIUS:** *Vitae et res gestae pontificum romanorum et cardinalium usque ad Clementem IX, Alph. Ciaconii opera descriptae, ab Aug. Oldoino recognitae*, Phil. et Ant. de Rubeis, Romae, 1677.]

CLUVIER, [CLUVIER, PHILIPPE DE: *Introduction a la Geographie universelle, tant nouvelle qu'ancienne. Traduite du Latin de Philippe de Cluvier, Geographe, Michel Soly, Paris, 1631.]*

DAVITI, [DAVITI, PIERRE: *Le monde ou la description generale de ses quatre parties divisée en six gros volumes par Pierre Daviti, reveu, corrigé et augmenté...* par le St. de Roccoles... Denis Bechet et L. Billaine, Paris, 1660.]

CHALCONDILLICIUS, [CHALCONDILE, ATHENIEN: *L'histoire de la decadence de l'empire Grec et etablissement de celui des turcs par Chalcondile Athenien, traduction de B. de Vignère, Claude Sonnius et Denys Bechet, Paris, 1650.]*

D. THIERRY, [MANESSON MALLET, ALLAIN: *Description de l'Univers, contenant les différents systèmes du Monde, les cartes... de la géographie ancienne et moderne: les Plans et les profils des principales villes... de la terre avec les portraits des Souverains... leurs blasons titres et Livrées et les moeurs, Religions, gouvernements e... habillemens de chaque Nation...* par Allain Manesson-Mallet... D. Thierry, Paris, 1683.]

DU MAY, [DU MAY, LOUIS: *Discours historiques et politiques sur les causes de la guerre de Hongrie et sur les causes de la paix entre Léopold Ier, empereur des*

Romains, et Mahomet IV, sultan de Turquie, par Louis Du May... B. Rivière, Lyon, 1665.]

DU MAY, [DU MAY, LOUIS: *Le Prudent voyageur, contenant la description politique de tous les Etats du monde, de l'Asie, de l'Afrique et de l'Amérique et particulièrement de l'Europe, où sont dépeintes... les maisons royales et autres familles illustres... par le chevalier Louis Du May. J. H. Widerhold, Genève, 1681.]*

DU VAL, [DU VAL, PIERRE: *Cartes de géographie les plus nouvelles et les plus fidèles, avecque leurs divisions régulières, qui marquent les bornes des Etats, selon les derniers traités de paix, par P. Du Val... Mlle Du Val, Paris, 1676.]*

FERRARI ET BAUDRAND, [BAUDRAND, MICHEL-ANTOINE; FERRARI, FILIPPO: *Lexicon geographicum... Illud primum in lucem edidit Philippus Ferrarius... nunc Michael Antonius Baudrand... hanc editionem... dimidia parte auctiorem. F. Muguet, Parisiis, 1670.]*

GLOSSARIUM AD SCRIPTORES [*Glossarium ad scriptores medi & infim latinitatis, Paris, 1678. cf. Pref.*]

GROETIUS, [GROTIUS, HUGO: *De Jure belli ac pacis libri tres... Hagae comitis, 1680.]*

ISTUAF, [Istvánffy Miklós művének 1622-es kiadásáról van szó. ISTHUANFUS: *Historiae de rebus ungaricis, Coloniae, 1622. A Vanel-féle szerzői névsor Istauf alakja ennek a kiadásnak az ismeretéről tanúskodik. 1622-ben létezik ugyanis egy másik Istvánffy-kiadás, úgymint ISTVANFFI, MÍKLOS: Historiae de rebus Ungaricis, Historiae de rebus Ungaricis. Ed. Anton Hierat, Cologne, 1622.]*

JOCOSE DICTIS AC FACTIS, [MARZIO, GALEOTTO: *Rerum Hungicarum... De Egregie Sapienter, Jocose dictis ac factis S. Regis Matthiae... ap. haeredes Andr Wecheli. Claud. Marnium et Joan. Aubrium, Francofurti, 1600.]*

MAGIN, [DAVITY, PIERRE; MAGIN, JEAN-ANTOINE; PTOLÉMÉE, CLAUDE; IOANNIS ANTONII, MAGINI PATAVINI: *Geographiae tum veteris tum novae volumina duo. Excudebat Ioannes Ianssonius, Arnhemii, anno 1617.]*

MELCHIOR SOITER, [CRISPUS, JOHANNES; LONICER, PHILIPPE (LATINOSAN LONICERUS); LEONARDUS CHIENSIS-MITYLENAEI EPISCOPUS; GEORGEWITZ,

BARTHELEMI; SABELLICUS, M.; ANT; AVENTIN, J.; BARLESIO; SOITER A VINDA, MELCHIOR; STELLABJ. MART.; CALLIMACHUS-EXPERIENS, PHILIPPE: *Chronicorum Turcicorum, in quibus Turcorum Origo, Principes, Imperatores, bella, Praelia, Caedes, Victoriae, reique militaris ratio, et Caetera huc pertinentia, continuo ordine, et perspicua brevitate exponuntur; et Mahometicae Religionis Institua Judiciorumque processus, et Aulae Constitutio; procerum item ac populi Mores, vitaeque degendae ratio percensetur: Accessere Narratio de Bajazethis filiorum Seditionibus; Turcicarum item rerum Epitome: quomodo nimirum Captivi Christiani distrahantur, et ab imperatore Turcico, caeterisque Turcis tractentur: et Johannis Aventini Liber, de rebus Turcicis; Tomus primus. Omnia nunc primum bona fide collecta, Sermoneque latino exposita à D. Philippo Lonicero, Theologo. Tomus Secundus, diversa de rebus Turcicis Opuscula continet. Tomus tertius, Georgii Castrioti, Scauderbegi cognominati, vitam, Mores, res gestas, etc. Continet. apud Joannem Feyrabeud, Francofurti ad Moenum, 1578.]*

MERCATOR, [MERCATOR, GERHARD KREMER, GERARDUS: *Atlas minor de Guérard Mercator, traduit de latin en françois, par le sieur de La Popelinière... anno 1614, de nouveau revu et augmente, J. Jansson, Amsterdam, 1628.]*

OLAH, [OLAH, NICOLAUS: *Atila, Hanoviae, Apud Claudium Marnium, 1606.]*

ORTELIUS, [ORTELIUS, ABRAHAM: *Ortels Abrahami Orteliï cosmographi et geographi regii deorum dearumque capita ex antiquis numismatibus collecta historica narratione illustrata a Francisco Swertio Antverpiensi. Apud Franciscum Foppens, Extant Bruxellis, 1683.]*

PAUL JOVE, [GIOVIO, PAOLO: *Histoires de sur les choses faictes et advenues de son temps en toures les parties du monde. Guillaume Rouillé, Lyon, 1552.]*

PHILIPPUS CALLIMACHUS EXPERIENS, [P. CALLIMACHI EXPERIENTIS (F. BUONACCORSI): *De bello Turcis inferendo oratio gravissima... Item ejusdem historia de his quae a Venetis tentata sunt Persis ac Tartaris contra Turcos movendis... ex. off. Seceriana, Haganoae, 1533. Itt említendő az Attiláról, illetve az I. Ulászlóról szóló írása is!]*

PIERRE RANZAN, [RANSANUS, PETRUS: *Epithoma rerum Hungarorum, id est annalium omnium temporum liber primus et sexagesimus c. művéről van szó, év és hely nélkül; a teljesség kedvéért utalunk a Kulcsár Péter-féle magyar kiadásra, Bp., 1977.]*

PLANTINUS; [CLUSIUS, CAROLUS: *Caroli Clusii rariorum aliquot stirpium per Pannoniam, Austriam et vicinas quasdam provincias observatarum historia*. Ch. Plantinus Antwerpiae, 1583.]

ROGER, [A híres amszterdami könyvkiadóról, Etienne Roger-ről van szó, aki többek között a Rákóczi-életrajzíró Eustache Le Noble-nak is számos munkáját adta ki a XVII. század végén és a XVIII. század első évtizedében. Vanel itt valószínűleg a Roger-kiadó katalógusára utal, úgymint **ROGER, ETIENNE:** *Catalogue des livres nouvellement imprimez à Amsterdam*. Chez Estienne Roger, Amsterdam, 1699.]

SAINT ANTONIN, [ANTONIN, SAINT, ARCHEVÊQUE DE FLORENCE: *Divi Antonini... Chronicorum opus, in tres partes divisum... emendatum et auctum... opera et studio Petri Matur... Ex officina Juntarum, Lugduni, 1587.*]

SAMBUCH, [SAMBUCUS, JOHANNES ZSAMBOH: *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia...* A. Bonfini, Hanoviae, 1606.]

SANSON, [A Sanson-dinasztiáról van szó, pontosabban **SANSON NICOLAS:** *Description de tout l'univers, en plusieurs cartes & en divers traitez de geographie et d'histoire; où sont décrits succinctement & avec une methode belle & facile ses empires, ses peuples, ses colonies, leurs murs, langues, religions, richesses*, F. Halma, Amsterdam, 1700. Ez a kiadás tartalmazza először az 1620 és 1665 közötti, korábban sok helyütt kiadott atlaszok és adatok együttesét, amelyek az első gyűjteményes kiadást még maga Nicolas Sanson készítette el, lásd: **SANSON, NICOLAS:** *Descriptions et remarques sur les cartes géographiques, tant anciennes que nouvelles, de M. Sanson. (S. l. n. d.) a térkép katalógusát és a hozzájuk fűzött jegyzeteket először 1696-ban Guillaume és Adrien Sanson adta ki, lásd: *Catalogue des livres et traités de Géographie des sieurs Nicolas Sanson... de Nicolas, de Guillaume et Adrien Sanson, mis au jour par les soins de Pierre Moullart Sanson... Aux Galeries du Louvre, Paris, 1696.*]*

SCHODEL [SCHOEDEL, MARTINUS: *Disquisitio historico-politica de regno Hungariae, Argentorati*. Jo. Repl, 1629.]

STUART, [Az amszterdami **HOORNBECK, JOHANNES:** *Johannis Hoornbeek... De Conversione Indorum et Gentilium libri duo. Accessit ejusdem Vita ab amico [D. Stuart] edita*. Apud J. J. a Waesberge, Amstelodami, 1659.]

THEVET, [THEVET, ANDRÉ: *Histoire des plus illustres et savans hommes de leur siècle, tant de l'Europe que de l'Asie, Afrique et Amérique, avec leurs portraits.* F. Manger, Paris, 1671.]

THUROSIVS, [TÚRÓCZI, LADISLAUS: *Ungaria suis cum regibus compendio data...* per F. Gall, Tynaviae, MDCLXXXV.]

THWROCZ, [Thuróczi, János: *Johannis de Thwrocz Chronica Hungarorum.* (C. Stahel et M. Preunlein), In civitate Brunensi, 1488.]

VOLATERANUS, [MAFFEI, RAFFAELLO (DIT VOLATERANUS): *Contenta in hoc opusculo: Raphaelis Volaterani de More ludorum & sacrorum; de Romanorum Graecorumque magistratibus, de Ritu antiquae militiae postremo; de Templis & locis urbis Romae, quae omnia ad historiae cognitionem apprime sunt utilia.* Gilles de Gourmont, 152?.]

Időrendben a következő bibliográfiánk Lenglet Dufresnoy *Méthode pour étudier l'histoire* című művének Magyarország-ímszavához mellékelte bibliográfiája az 1713-s kiadás alapján.⁹ Ez a toldalék hoz új adatokat, sőt úgy tűnik, szempont-rendszere még független a fentebb Moréri apropóján emlegetett politikai igények betüremkedésétől. Lenglet Dufrenoy az 1713-as kiadásban felhívja a figyelmet egyrészt arra, hogy francia részről az utóbbi időszak legfontosabb Magyarországra vonatkozó híradásai Vanel és Eustache Le Noble¹⁰ nevéhez kötendők. Számba véve a rendelkezésére álló adatokat, átemeli Vanel eredményeit és kibővíti azt részben régebbi, részben újabb adatokkal. Így Komáromi Csipkés György *Hungaria illustrata* című 1655-ben Utrechtben kiadott műve mellett említi J. F. Behamb *Notitia Hungariae*-jének 1676-os kiadását, valamint Otrókoci Foris Ferenc *Origines* címmel 1693-ban napvilágot látott írását. Ezenkívül jegyzi Tubero kommentárjainak 1603-as frankfurti, Caspar Ens *Rerum Hungaricarum historia* című könyvének 1648-as kölni és Nadányi Florusa 1663-as amszterdami kiadását, továbbá Révai Péter könyvét. Szerepel még ebben a felsorolásban J. A. Mellen *Series Regum Hangarieja* (Lubecae), 1699-ből, N. Reusner: *Narrationes* (Francoforti) 1603-ban Frankfurtban megjelent munkája, hivatkozik továbbá G. Arthusius *Historiája* 1596-ból, valamint M. Inchofer 1664-es évkönyvére.¹¹

⁹ Lenglet Dufresnoy, Nicolas: *Méthode pour étudier l'histoire...* t. III. Paris, 1713. 38-39.

¹⁰ Vanel műveinek jegyzékét lásd fentebb, Eustache Le Noble munkásságát pedig Lengelet Dufresnoy 1725-ös bibliográfiájánál érintjük!

¹¹ Köpeczi, 1966. 413.

Lenglet Dufresnoy alapvetően neveket közöl, de nála már helyenként a mű címe is felbukkan. Lenglet Dufresnoy 1713-ban a francia szerzők közül Vanelt és Eustache Le Noble-ot említi név szerint. Vanelnél utal a *Troubles* című munkájának névsorára, Le Noble esetében pedig a Rákóczi-életrajzra hívja fel a figyelmet.

LENGLET DUFRESNOY 1713-AS KIEGÉSZÍTETT VANEL-FÉLE LISTÁJA

BEHAMB, JO. FERDINANDUS: *Jo. Ferdinandi Behamb Notitia Hungariae antiquo-modernae Berneggeriana perpetuis observationibus condecorata*, G. A. Dolhopffii, Argentorati, 1676.

BOISSARD, JEAN-JACQUES – ARTHUS, GOTHARD: *Historia chronologica Pannoniae: res per Hungariam et Transylvaniam, jam inde à constitutione regnorum illorum, usque ad invictiss. Rom. Imp. Rodolphum II, Hungariae regem Christianum XXXX & sereniss. Sigismundum Bathorium, Transylvaniae ducem, maximi vero hoc diuturno bello gestas; icones item vitasque et victorias, regum, ducum & procerum, tam Christianorum quam Turcicorum, à Joanne Jac. Boissardo vesuntino delineatas, continens, ad annum usque MDCVII continuata & deducta, studio & opera M. Gotardi Arthus Dantiscani...* Francofurti, 1608.

CASPAR, ENS: *Deliciarum Germaniae tam superioris quam inferioris index, simul et viatorius, indicans itinera ex Augusta Vindel. ad omnes civitates et oppida, tam in superiori quam in inferiori Germania, nec non ad praecipuas urbes Daniae, Norwegiae, Sueciae, Prussiae, Livoniae, Moscoviae, Poloniae et Hungariae, item Constantinopolim, Niceam, Anciram et Amasiam, Prusam, Acharam, Iconium, Heracleam, Adenam, Halepum, etc., usque Damascum, Capharnaum, Nazareth, Hierosolymas, Gazaram et Cairum...* [Auctore C. Ens.], Coloniae, apud W. Lutzenkirchen, 1609.

CERVARIUS TUBERO, LUDOVICUS: *Ludovici Tuberonis...* *Commentariorum de rebus quae, temporibus ejus, in illa Europae parte quam Pannonii et Turcae eorumque finitimi incolunt, gestae sunt, libri undecim...* (Edidit M. Adelarius.), impensis C. Marnii, Francofurti, 1603.

COMARINUS, GEORGE CSIPKES: *Hungaria illustrata; hoc est, brevis, sed methodica naturae et genii, linguae hungaricae, explicatio, anungaros in discenda lingua ista, facilitans, promovens, et hungaros efficiens. Opera Georgii Csipkes Comanini, Ultrajecti, ex officina Jo. a Waesberge, 1655.*

FÓRIS OTROKOCSI, FERENC: *Origines hungaricae, seu liber, quo vera nationis hungaricae origo et antiquitas e veterum monumentis et linguis praecipuis panduntur... labore et studio Francisci Foris Otrókocsi... – Originum hungaricarum pars secunda, in qua variorum nominum originibus hungaricis exornandis inservientium expositio philologica continuatur... ex off. L. Strik, Franequerae, 1693.*

LONICER, JOHANN ADAM; BOISSARD, JEAN-JACQUES; BRY, THÉODORE DE; BRY, JEAN-THÉODORE; BRY, JEAN-ISRAËL DE: *Pannoniae historia chronologica... per T. Ann. Privatum C. Icones genuinae regum, ducum et procerum... [collectae a J. J. Boissardo.] Omnia in aes incisa et recens evulgata, per Theodorum de Bry... Francf., 1596.*

MELCHIOR, INCHOFER: *Annales ecclesiastici regni Hvmgariae. Avthore Melchiore Inchofer, soc. Iesv, Romae, typis Ludouici Grignian, 1644.*

MELLEN, JACOBUSA: *Series regum Hungariae e nummis aureis... Lubecae, 1699.*

NADANYI DE KERES NADANY, JOHANNES: *Florus hungaricus, sive Rerum hungaricarum ab ipso exordio ad Ignatium Leopoldum deductarum compendium, auctore Johanne Nadanyi de Keres Nadany. Ex officina J. a Waesberge, Amstelodami, 1663.*

REUSNER, NICOLAUS: *Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus, a capta Constantinopoli usque ad hanc aetatem nostram, bello militiae gestarum exegeses, sive Narrationes illustres variorum... auctorum, recensente Nicolao Reusnero... Impensis C. Marnii, Francofurti, 1603.*

RÉVAY, PÉTER: *De Sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, annos ultra D C clarissimae, brevis commentarius Petri de Rewa... Excudebat C. Mangus, Augustae Vindelicorum, 1613.*

Időrendben ezt követi a már említett 1725-ös Moréri-Coignard-féle bibliográfia. A sort végül Lenglet Dufresnoy *Méthode*-jának 1735-ös kiadása zárja, amelyben tulajdonképpen „hasznos” és „káros” befolyási lehetőséggel bíró könyvek csoportjait különíti el.¹² A veszélyes források között említi, de azért az említés pusztá

¹² Lenglet Dufresnoy, Nicolas (abbé): *Méthode pour étudier l'histoire avec un catalogue des principaux historiens et des remarques sur la bonté de leurs ouvrages et sur le choix des meilleures éditions.* t. IV. Chez Pierre Gaudouin, Paris, 1735. 58-59.

ténye valahol mégiscsak fontos, a Martinuzzi¹³ és a Rákóczi¹⁴ életéről szóló biográfiákat, rámutatva: ezek a könyvek igazságtalanok Ausztriával szemben, és a zendülés kétes kalandokra csábító szellemiségét sugallják. Ebben a kiadásban már Vanelt is kritika éri abban a vonatkozásban, hogy Magyarországról szóló munkáiban túlzott megértést tanúsít a zendülők és a felségárulók iránt.¹⁵

E politika sugallta megfontolás „elegáns” megoldását a század második felében Sacynál találjuk meg. Sacy mint a magyarok történetének historikusa nem kerülheti meg sem az összeesküvések, sem a zendülések, sem pedig az 1703–1711 között lezajlott történéseket. Morális megfontolásokat is figyelembe véve végkövetkeztetésében lényegében Ausztria felé billenti el a mérleg nyelvét, midőn azt fejtegeti: a magyarok csak akkor lettek igazán boldogok, amikor lemondtak a szabadság fantomjáról, mert így a jólétben nyerték vissza azt, amit a hírességben elvesztettek.¹⁶

A bibliográfiák, gyűjtemények fenti számbavételével – a nem kizárható tévedések és a számunkra jelen pillanatban feloldhatatlanak bizonyult nevek ellenére is – az volt az elsődleges célunk, hogy érzékeltessük: a XVIII. század eléggé bő ismeretanyag birtokában nyúlhatott a magyar történelem átfogó tanulmányozásához. A bibliográfia tanulsága szerint a XVIII. század elsősorban Vanel összegző munkái és az általa készített katalógus alapján tárgyalja majd a magyar történelmet; a kompilátorok olykor újraolvassák a forrásokat, de az esetek zömében inkább betoldanak, esetenként kiegészítenek és új „szakirodalmat” is használnak, amint ez Bruzen de la Martinère esetében megfigyelhető.¹⁷ Természetesen nem érintettük a Thököly-mozgalom, illetve a Rákóczi-szabadságharc történetét, mentségünkre

¹³ Béchet, Antoine: *Histoire du ministère du cardinal Martinusius, archevêque de Strigonie, primat et régent de Hongrie, avec l'origine des guerres de ce royaume et de celles de Transilvania*. Par A. Béchet, E. Ganeau, Paris, 1715.

¹⁴ Le Noble: *Histoire du prince Ragotzi ou la guerre des mécontents...* Paris, 1707. Kiadását lásd: Le Noble, Eustache: *Rákóczi fejedelem históriája, avagy az elégedetlenek háborúja az ő vezérlete alatt*. Köpeczi Béla tanulmányával; a jegyzeteket írta: Kovács Ilona. Magyar Helikon, Bp., 1976.

¹⁵ „Ces ouvrages referment trop de faussetés et sont trop injurieux à l'Auguste Maison d'Autriche pour être lus par ceux qui ne cherchent dans l'histoire que des instructions appuyées sur la vérité des faits. A peine conseillerais-je l'histoire des troubles de Hongrie publié en François l'an 1686, parce que la narration de ces sortes de révolutions ne peut être bien et sûrement écrite que dans le pays même et sur les Mémoires de ceux qui ont eu le plus de part aux affaires. Il y a des secrets importants, qui en sont quelque fois la clef, qu'on ne peut apprendre que des chefs des différens partis, et par une exacte comparaison de ce qu'ils en disent chacun de leur côté.” Köpeczi, 1966. 413.

¹⁶ Köpeczi Béla: *Egy felvilágosult magyar történelem*. In: Köpeczi, 1985. 373.

¹⁷ Bruzen de La Martinière, Antoine-Augustin: *Le Grand Dictionnaire géographique et critique, par M. Bruzen La Martinière...* P. Gosse, R.-C. Alberts, P. de Hondt, La Haye, 1726-1739. 9 tomes en 10 vol.

legyen, hogy ennek korszerű feldolgozása Köpeczi Béla munkásságában megtalálható.¹⁸ Fontos viszont megemlítenünk, hogy a magyar történelem vonatkozásában az említett forrásanyagok továbbra is meghatározóak, sőt a bibliográfia mintegy sajátos tükörképe annak a problémakörnek is, ahogyan a mindenkori politikai megfontolások befolyásolják a XVIII. század magyarságképéről szóló írásokat. Az összeesküvő Wesselényi, a lázadó Thököly és Rákóczi már nemigen illik ebbe a képbe, nem véletlen hogy a Brenner-féle Rákóczi-biográfiának sem igen volt visszhangja a XVIII. századi Franciaországban, mint ahogy Antoine Bechet uralkodója ellen szervezkedő Fráter Györgye is a feledendő figurák közé került!¹⁹

¹⁸ Köpeczi, 1966.; Köpeczi, 1985.

¹⁹ Brenner (abbé): *Histoire des révolutions de Hongrie, où l'on donne une idée juste de son légitime gouvernement*. Chez Jean Neaulme, La Haye, 1739. vö.: Köpeczi Béla: II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. In: Köpeczi, 1985. 173-228. Köpeczi Brenner kapcsán megjegyzi, hogy az érdeklődés Magyarország iránt ekkor már „nem kis mértékben a Franciaország és Ausztria közötti viszony alakulásától függ.” Uo. 196.

A Reforma Universitaria Kubában

A Reforma Universitaria

Az egyetemi reformmozgalom (Reforma Universitaria) a latin-amerikai egyetemi ifjúság első nagy, lényegében kontinentális méretű mozgalma, egyfajta értelmiségi öntudatra ébredése volt a 20. század elején. Ma már tudjuk, hogy kibontakozásában sokféle tényező játszott szerepet. Az első világháború éveiben a latin-amerikai értelmiség legjobb képviselői úgy látták, hogy Európa elvesztette kulturális vezető szerepét, ugyanakkor azonban elutasították az Egyesült Államok által képviselt gazdasági, politikai és kulturális mintákat. Önálló arculat formálására, egyfajta latin kulturális és politikai identitás kialakítására kezdtek törekedni.¹ Nézeteik alakításában kitüntetett szerepet játszott az uruguayi José Enrique Rodó 1900-ban megjelent nagy ívű esszéje, az *Ariel*, amely elutasította a durva észak-amerikai utilitarizmust, s az ifjúságban látta a szubkontinens jövőjét.² Rodóhoz hasonlóan sok latin-amerikai értelmiségi vélte úgy a századfordulón, hogy Latin-Amerikának saját sorsa, önálló hivatása van, amelynek alakításában a múlt konzervativizmusa, a gyarmati örökség éppúgy elutasítandó, mint a nagyhatalmi dominancia (s itt elsősorban a gyorsan növekvő USA befolyásáról van szó) bármely formája. Ez a gondolat jelenik meg a kubai José Martí „*mi Amerikánk*” koncepciójában, s tör felszínre az egyetemi ifjúságra nagy hatást gyakorló José Vasconcelos mexikói író-politikus, vagy pl. a népszerű argentin gondolkodó, José Ingenieros munkáiban. A lassú kulturális erjedésre Latin-Amerika-szerte katalizáló hatással voltak 1917 végétől azok a hírek, amelyek a mexikói forradalom eredményeiről (pl. az 1917-es alkotmány elfogadásáról), illetve a távoli orosz forradalomról érkeztek. A hírek –

¹ Vö.: Germán Arciniegas: *Latin America. A Cultural History*. Alfred A. Knopf, New York, 1968. 489–491.

² José Enrique Rodó: *Ariel*. Részleteit ld. Scholz László (vál.): *Ariel és Kalibán. A latin-amerikai esszé klasszikusai*. Európa, Bp., 1984. 81–110.

pontatlanul és idealizáltan – azt sugallták az értelmiségi ifjaknak, hogy nagy változások vannak a világban, új világ van születőben. Ideje tehát változtatni saját világukon is, az őket körülvevő szűkebb környezetben éppúgy, mint a társadalmon, amelyben élnek. Nem állíthatjuk azonban, hogy mindaz, amit utólag nagyjából világosan látunk a Reforma Universitariát kiváltó mélyebb okokból, tényezőkből, már a kezdet kezdetén tudatosult volna a résztvevőkben.

A kontinentális méretű diákmozgalom egy helyi jellegű konfliktusból bontakozott ki az argentinai Córdoba egyetemén. 1917 végén a diákok tiltakozó akciókat kezdtek a konzervatív, a kortársak által jezsuita szelleműnek tartott egyetemi vezetés két intézkedése ellen. Az egyik dékáni rendelet a mérnökhallgatók óralátogatási kötelmein szigorított, a másik pedig feloszlatta az orvostanhallgatók klinikai internátusának vezetését. A diákok követeléseai fokozatosan bővültek, s kezdtek általánosságban is bírálni az egyetemen uralkodó skolasztikus légkört. A gyűléseken megjelent a tantervek modernizálásának követelménye, az alkalmatlan professzorok eltávolításának, s a szabad tanárválasztásnak az igénye, a kötelező óralátogatás eltörlése, az egyházi befolyás kiküszöbölése, az egyetemi autonómia követelése. A professzori kar, s az egyetemi vezetés – amely a várost és az egyetemet is uraló informális baráti társaság, a konzervatív katolikus „Corda Frates” befolyása alatt állt – mereven elutasította ezeket a követeléseket. Március 10-én a diákmegmozdulások utcai tüntetésbe mentek át, amelyen nem csak az 1500 diák nagy része, hanem a város lakosságának jelentős hányada is részt vett. A diákok Reform-előkészítő Bizottságot (Comité Pro-Reforma) hoztak létre, s március 14-én meghatározatlan időre óralátogatási sztrájkba léptek. Május 16-án pedig létrehozták a Córdoba Egyetemisták Szövetségét (Federación Universitaria de Córdoba). Április elsején – válaszul a diákok „fegyelmezetlenségére” – az egyetem vezetése bezárta az egyetemet, s a kormányzathoz fordult segítségért a nyílt lázadást tanúsító diákok megzabolázására. Egyidejűleg az egyetemisták is kormánybiztos kinevezését kérték az intézmény élére. Ez rövidesen meg is történt, s Juan N. Matienzo kormánybiztos lényegében elfogadta a diákok követeléseit, s új egyetemi szervezeti szabályzatot adott ki (ez volt az ún. *Reforma Matienzo*). A professzori kar és a diákok konfliktusa azonban ezzel nem oldódott meg, mivel az új rektor megválasztásakor a Corda Frates jelöltje, Antonio Nores nyert. Válaszul nem csak a diákmegmozdulások, tüntetések folytatódtak, hanem június 21-én megjelent a cordobai diákok nagyhatású kiáltványa, közismert nevén a *Manifiesto Liminar*, amely már egész „Dél-Amerika szabad embereihez” fordult, s kinyilvánította az ifjúság igényét az egyetem modernizálására, s a diákok részvételével történő demokratikus kormányzására. A kiáltvány hangsúlyozta, hogy ami Córdobaiban történt, az nem

lázadás, hanem valódi forradalom, s együttműködésre szólította fel egész Amerika ifjúságát a 'tűrannuszok' elleni harcban.³

A kiáltvány jelentős szerepet játszott abban, hogy 1918 szeptemberére a reformmozgalom kiterjedt egész Argentínára, s a diákok reformkövetelései 1921-re győzedelmeskedtek (igaz, csak rövid időre!) nem csak Córdobaiban, hanem Buenos Aires, La Plata, Litoral és Tucumán egyetemén is⁴. Az országos diákmozgalmat az 1918 áprilisában Buenos Airesben létrehozott diákszövetség, a *Federación Universitaria Argentina* irányította, s az egyetemi demokrácia megteremtéséhez viszonylag kedvező volt az általános politikai légkör is Hyppolito Yrigoyen elnök kormányzata idején.⁵ Már ekkor megfigyelhető, hogy a diákok reformtörekvései túlterjednek az egyetem falain, egyfajta általánosabb, felvilágosító-modernizáló missziót is vállalni akarnak. Ennek jegyében vetődött fel a kultúra szélesebb körű terjesztésének, s ezzel összefüggésben a diák–munkás, diák–paraszt összefogásnak a gondolata is, amelyet a *népi egyetemek* testesítettek meg a latin-amerikai diákmozgalomban.

A diákradikalizmus gyorsan áterjedt Argentínából a szubkontinens más országra. A húszas évek elején szinte mindenütt kibontakoztak kisebb-nagyobb egyetemista akciók, amelyek részint a tananyag és az oktatási módszerek korszerűsítését, részint pedig az egyetemi kormányzat demokratizálását, a hallgatók részvételi jogát az egyetem irányításában követelték. Chilében 1920–1922 között, Peruban 1920–1923 között, Kolumbiában 1924-ben, Guatemalában és Mexikóban a húszas évek elején volt a Reforma Universitaria mozgalom csúcsidezőszaka.

A diákmozgalom nagyjából ugyanazt a sémát követte mindenütt. A *konzervatív tanárok – újító szellemű diákok* ellentéte fokozatosan az *elnyomó és elnyomottak* viszonyrendszerének modelljévé vált, az oktatási reform követelése pedig szinte mindenütt automatikusan átcsapott társadalmi reformok követelésébe is. Egyes országokban, mint pl. Venezuelában, ezeket a mozgalmakat gyorsan és kegyetlenül letörte a kormányzat. Másutt – ez történt a forradalom eredményeinek stabilizálására, 'intézményesítésére' törekvő Mexikóban – a reform gondolata erős kormányzati

³ *Manifiesto Liminar* = La juventud Argentina de Córdoba a los hombres libres de Sud America. Manifiesto de la F.U.C de Córdoba – 1918.

Ld.: <http://www.fmeducación.com.ar/Historia/Documentoshist/1918universidad.htm> (2005.04.18).

⁴ A folyamatot részletesen tárgyalja: Gabriel Solano: La Reforma Universitaria de Córdoba. In: *En defensa del Marxismo*, No. 20 (Mayo de 1998). Ld. még: Benito Marianetti: *Argentina. Realidad y perspectivas*. Editorial Platina, Buenos Aires, 1964. 525–535. kissé sematikus értékelését.

⁵ A korszak néhány fontos vonásáról ld.: Kukovecz György: Az argentin Nemzetközi Szocialista Párt megalakítása (1918). In: *A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv 1978*. Kossuth, Bp., 1978. 149–153.

támogatást is kapott. A mexikói egyetemisták kongresszusa 1921-ben José Vasconcelos oktatási miniszter bátorítására fogalmazta meg a hallgatói beleszólás és az ún. szabad oktatás (szabad tanárválasztás) követelményét.⁶ Ugyancsak Mexikóban ült össze 1921 októberében az Első Nemzetközi Diákkongresszus, amely – bár néhány európai diákvezető is részt vett rajta – alapvetően a latin-amerikai egyetemisták nagy találkozója volt, melyen létrehoztak egy rövid életű nemzetközi diákszövetséget (Federación Internacional de Estudiantes) is.

Peruban és Chilében a diákmozgalom radikális szárnya ki is lépett az egyetem kapuin, s szövetséget keresett az antiimperialista töltetű kispolgári mozgalmakkal, illetve a fejlődésének ekkortájt szintén új fázisába jutó munkásmozgalommal. Ennek a szövetségnek a jegyében jött létre Peruban a González Prada⁷ Népi Egyetem 1920-ban, Chilében pedig a José Victorino Lastarria⁸ Népi Egyetem, melyek nemcsak praktikus ismereteket közvetíttek a munkásoknak, hanem bemutatták a kor forradalmi teóriáit is. José Carlos Mariátegui véleménye szerint ebben a folyamatban a diákmozgalom leghaladottabb képviselői eljutottak a proletármozgalom céljainak megértéséig.⁹ Mások, mint pl. a perui diákmozgalom kiemelkedő vezetője, Victor Raúl Haya de la Torre antiimperialista alapállású harmadik utas forradalmisággal kísérleteztek. Ennek jegyében alapította meg mexikói emigrációjában Haya de la Torre az eredetileg összlatinamerikai szervezetnek szánt *Amerikai Népi Forradalmi Szövetséget*, az APRA-t 1924-ben.¹⁰

Az önálló karakterű egyetemista és diákmozgalom azonban szinte mindenütt gyorsan kifulladt. Az okokat keresve látnunk kell, hogy a mozgalomban résztvevő diákság nagyobb része a kezdeti lelkesedés után visszahúzódott, s előnyben részesítette a nyugodt tanulást, a radikálisabb vezetők többsége pedig tovább lépett, s professzionális forradalmárrá vagy politikussá vált (mint pl. az említett Haya de la Torre, vagy a kolumbiai író-politikus-diplomata, Germán Arciniegas). De nagy szerepet játszottak a diákmozgalom szétverésében a kormányok is, amelyeknél az engedékenység rövid periódusát rendszerint az egyetemi életbe való erőszakos beleszólás időszaka követte. Nemcsak visszavonták vagy minimálisra csökkentették a diákok által kicsikart jogokat, hanem szükség esetén – ez történt pl. 1922-ben

⁶ Ld. Ladislao González Carbajal: *El Ala Izquierda Estudiantil y su época*. Editorial de Ciencias Sociales, La Habana, 1974. 16. Vö.: pl. Lynn V. Foster: *Mexikó története*. Pannonica, Bp., 1999. 160. roszindulatú és felületes véleményével.

⁷ Manuel González Prada (1844–1918): perui költő, újságíró, antiklerikális szabadgondolkodó. „Don Manuel”, ahogy tisztelték, igen nagy hatással volt a perui ifjúságra.

⁸ José Victorino Lastarria Santander (1817–1888) ügyvéd, egyetemi tanár, liberális gondolkodó, a 19. századi chilei oktatásügy nagy alakja.

⁹ José Carlos Mariátegui: *Hét tanulmány a perui valóságról*. Kossuth, Bp., 1977. 116.

¹⁰ Ld. részletesebben: Percy Murillo Garaycochea: *Historia del APRA 1919-1945*. Editora Atlántida S.A., Lima-Peru, 1976.

Argentínában, 1923-ban pedig Peruban – rendőri-katonai erővel is beavatkoztak az egyetem életébe.

A diákmozgalom Kubában

A Reforma Universitaria mozgalom viszonylag későn, csak 1922 végén jelent meg Kubában. Ennek okait az ország sajátos helyzetében, az 1902-ben létrejött, lényegében az USA protektorátusaként működő köztársaság társadalmi-politikai viszonyaiban, különösen pedig az első világháború alatti és a háborút közvetlenül követő évek cukorkonjunktúrája által kiváltott társadalmi pszichózisban kell keresnünk. Az eseménytörténet felvázolásától azonban itt bátran eltekinthetünk, mivel a közelmúltban jelent meg Anderle Ádám kiváló könyve Kuba történetéről,¹¹ amely sokoldalúan bemutatja a korabeli kubai társadalmat, s korábban magunk is több tanulmányban vázoltuk e korszak jellemzőit.¹²

Témánk szempontjából az egyik lényeges mozzanat az, hogy 1920 októberében hirtelen vége szakadt a cukorkonjunktúrának, véget ért a „milliók tánca”, s kitört a gazdasági válság, amely a húszas évek közepéig determinálta nem csak a gazdasági folyamatokat, hanem a társadalmi élet minden szektorát is. Egyik következménye az lett, hogy kibontakozott a kubai nacionalizmus új hulláma, amely már nem elégedett meg az ország politikai életét uraló *mambi generáció* (az 1895–98-as Függetlenségi Háború volt katonai vezetői) „plattizmussal”¹³ vegyített sérelmi politi-

¹¹ Anderle Ádám: *Kuba története*. Akkord Kiadó, Bp., 2004. A korszakról részletesebben tájékoztat még pl. Julio Le Riverend: *La república*. Editorial de Ciencias Sociales, La Habana, 1971. (tercera edición); José A. Tabares del Real: *La revolución del 30: sus dos últimos años*. Editorial de Ciencias Sociales, La Habana, 1975.; Lionel Soto: *La revolución del 33*. Tomo I. Editorial de Ciencias Sociales, La Habana, 1977.; Joel James Figarola: *Cuba 1900-1928: La república dividida contra si misma*. La Habana, 1976.; Leslie Bethell (ed.): *Cuba. A Short History*. Cambridge UP., 1993.

¹² A kubai diákmozgalom első magyar nyelvű elemzését, benne a társadalmi háttér részleteiből felvázolását ld.: Kukovecz György: *Diákmozgalmak a kubai társadalmi-politikai küzdelmekben, 1922–1959*. In: Dr. Bárány Ferenc (szerk.): *Tudományos Közlemények*. Szegedi Orvostudományi Egyetem Marxizmus-Leninizmus Intézet, Szeged, 1978., 97–116.

¹³ „Plattizmus”: a fogalom többet jelent, mint az USA beavatkozási jogát az 1901-es kubai alkotmányhoz függetlenül illesztett Platt-féle kiegészítés alapján. A plattizmus egy sajátos politikai mentalitás megjelenítője, nevezetesen azt jelenti, hogy bár a kubai politikai vezetők sérelmezték az USA beavatkozási jogát, vitáik eldöntésére rendszeresen az amerikai hatóságokhoz fordultak, s maguk is kérték a beavatkozást. Ennek kirívó megnyilvánulása pl. a második amerikai megszállás (1906–1909), amit Tomas Estrada Palma elnök kért, illetve az 1919–1920-as választási vita, amely Enoch H. Crowder elnöki különmegbízott kubai küldetését eredményezte.

kájával, hanem határozottan antiimperialista, s konkrétan USA-ellenes hangvételt ütött meg. Ennek az új nacionalizmusnak a fő képviselői a fiatal humán értelmiség (írók, újságírók) radikálisabb szemléletű elemei (pl. Rubén Martínez Villena) lettek, tömegbázisát pedig az egzisztenciális válsággal küszködő közép- és kispolgárság, s benne az egyetemi ifjúság alkotta. A válságos évek egy másik következménye, hogy az évtized közepére úgymond „nagykorúvá” vált a kubai munkásmozgalom az egyleti szintről eljutott az országos szakszervezeti szövetség (CNOC) megalakításáig, a politikai szervezkedésben pedig fokozatosan háttérbe szorultak az anarchista, anarchoszindikalista irányzatok képviselői, s mind erőteljesebben jelentkezett egy baloldali szocialista, majd marxista-bolsevik irányzat, amely 1925-ben létrehozta a Kommunista Pártot (PCC) is.

A válság, amelyet a mambi elit politikai alkuja eredményeképp hatalomra jutott Alfredo Zayas elnök (1921–1925) kormányszata alig-alig tudott kezelni, olyan sajátos tiltakozási formákat is életre hívott, mint a *Veteránok és Hazafiak Mozgalma* 1923-ban. Ebben a rövidéletű, de a közéletre nagy hatást gyakorló mozgalomban a függetlenségi háború veteránjai, akik eredetileg csak nyugdíjuk késedelmes fizetése miatt tiltakoztak, összefogtak a fiatal értelmiség képviselőivel, s a mozgalom hamarosan korrupcióellenes és antiimperialista élt kapott. Zayasnak minden ügyességére, s jelentős összegekre is szüksége volt a hangadó veteránok semlegesítéséhez.

A politizáló egyetem, az önálló karakterű diákmozgalom ebben az általános válság- és átalakulás-hangulatú társadalmi környezetben született meg. Korábban az 1728-ban alapított Havannai Egyetem, amely az ország egyetlen felsőoktatási intézménye volt ekkor, nem játszott lényeges szerepet a közéletben. Voltak ugyan bizonyos forradalmi hagyományai az egyetemi ifjúságnak¹⁴, de a 20. század első két évtizedében a fiatalság csak ritkán politizált, s társadalmi aktivitása nagyjából kimerült a kor politikai pártjainak befolyását tükröző művelődési és jótékonyági egyletekben végzett tevékenységben, valamint néhány divatos sportklub látogatásában.

¹⁴ A 19. században a diákok többször is hangot adtak a függetlenség iránti szimpátiájuknak. 1865-ben pl. ismeretlenek megkéselték II. Isabel királynő portréját az egyetem épületében. 1871-ben a spanyol hatóságok kivégeztek 8 orvostanhallgatót függetlenségi konspiráció miatt. Ők máig az egyetemi ifjúság mártírjainak számítanak. A 20. század elején a diákok több munkássztrájkot is támogatták, néha (pl. 1902, 1914, 1918) a rendőrséggel is összecsapva. Kifejezetten a diákság problémái jelentek meg az 1920. április 26-i tüntetésen, amely a vízgaidőszak tervezett megszigorítása ellen tiltakozott, s véres összecsapásba torkollott a rendőrséggel. Ld. részletebben: Ladislao González Carbajal: *Mella y el movimiento estudiantil*. Editorial de Ciencias Sociales, La Habana, 1977. 3–11.

A húszas évek elején még maga az egyetem is a befejezetlenség érzetét keltette. Ugyanis csak 1902 elején költöztette Wood tábornok, az amerikai katonai kormányzó, a korábban székhelyül szolgáló óvárosi kolostorból a mai „Egyetemi Dombra” és környékére a Vedado városrészben, ahol akkortájt a spanyol hadsereg elhagyott barakkjai és lőszerraktárai álltak. Az oktatási célokat szolgáló modern épületek csak 1910–1920 közt készültek el, s a campus rendszerű egyetem csak a húszas évek végére épült ki teljesen.¹⁵

Az egyetemi hallgatóság szociális összetételére nincsenek pontos statisztikák, jó közelítéssel azonban azt mondhatjuk, hogy az 1922–1959 közti időszakban az ún. középrétegek és a kispolgárság (tanárok, orvosok, ügyvédek, állami hivatalnokok, kereskedők, a különböző kézművesek stb.) gyermekeiből került ki az egyetemisták többsége. Ennek a rétegnek a súlya az egész korszakot tekintve fokozatosan nőtt. Az ültetvényesek, cukor- és dohánygyárosok, valamint a felső állami bürokráciához tartozók fiai kb. 20–30 %-át adták az egyetemi hallgatóságnak. Ugyanakkor a legszegényebb proletár és paraszti rétegeket reprezentáló „színesek” (négeres és mulattok) aránya mindössze 10% körül mozgott. A húszas években öt karra tagolódó egyetem diákjainak többsége a jogi és az orvosi fakultásra járt. A lemorzsolódás igen nagy volt, a beiratkozott hallgatóknak átlagosan csak egyötöde jutott el a diploma megszerzéséig a 20. század első felében.

Az egyetem valamivel több mint 3000 diákja bizonyára tudott valamit a Reforma Universitaria folyamatáról, hiszen Havannát már ekkor is a jól fejlett bulvársajtó jellemezte. Konkrét információink azonban nincsenek a diákmozgalom korai hatásairól. A szakirodalom még azt sem tudja, hogy volt-e kubai résztvevője az 1921-es mexikói Első Nemzetközi Diákkongresszusnak (jelen tanulmány szerzője feltételezi, hogy volt, de konkrétumokat nem tud mondani). Az első diákmegmozdulást nem is az egyetemi reform problémája, hanem a kubai belpolitika indukálta. 1921 őszén ugyanis a sajtó kiszivárogtatta, hogy a kormány javaslatára az egyetemi magisztrátus az egyetem tiszteletbeli rektorává (Rector Honoris Causa) akarja fogadni Enoch H. Crowder amerikai tábornokot, aki 1919 óta mint az amerikai elnök különleges megbízottja tartózkodott az országban, s a Havannai-öbölben horgonyzó Minnesota csatahajó fedélzetéről kézi vezérléssel irányította a Zayas-kormány politikáját. Ugyanezt a megtiszteltetést – Rector Honoris Causa – szánták Leonard Wood tábornoknak is, aki 1899–1902 között az ország katonai kormányzója volt. A hírre jogászhallgatók egy csoportja tiltakozó nyilatkozatot juttatott el a nagyobb lapokhoz,¹⁶ később pedig zajos tüntetésükkel félbeszakították a professzori tanács (Claustro Universitario) ülését, amely aztán a határozathozatal

¹⁵ Ld. *Alma Mater*. No. 190. (Número especial), enero 1978.

¹⁶ Ld. Manifiesto de los estudiantes de derecho. (1921. november 16.). In: J.A. Mella. *Documentos y artículos*. Editorial de Ciencias Sociales, La Habana, 1975. 19–22.

elnapolására is kényszerült. Ennek a hevenyészett, de hatásos antiimperialista akciónak az egyik szervezője Julio Antonio Mella (1903–1929) elsőéves joghallgató volt, aki rövidesen a kibontakozó diákmozgalom elsőszámú vezetőjévé vált.

Julio Antonio Mella üstökösszerű feltűnését, s a diákmozgalomtól a harcos antiimperializmusig és a Kommunista Párt alapító tagságáig ívelő pályafutását már sokan elemezték.¹⁷ A róla szóló irodalom tanúsága szerint nemcsak az átlag egyetemistánál nagyobb olvasottsága, sokirányú érdeklődése predesztinálta a vezérezetői szerepre (jól ismerte pl. José Martí műveit, amit ekkor még kevesen mondhattak el magukról, kedvencei közé tartozott a reformer argentin író, José Ingenieros, s valamelyest tájékozott volt a kor szocialista irodalmában is), hanem nagyszerű fizikai adottságai és hallatlan munkabírása is: magas, jóképű, a lányok gyakran „ifjú istennek” látják,¹⁸ jó sportoló és kiváló szónok. Kortársai karizmatikus személyiségnek tekintették, s gyorsan a hatása alá kerültek.

Mella tevékenysége 1922 őszén bontakozik ki igazán. Novemberben néhány társával létrehozza az egyetemi ifjúság új orgánumát, az *Alma Mater* c. folyóiratot, amely első számának vezércikkében még az egyetem vezetésével való harmonikus együttműködés és egy új sportcentrum felépítése mellett érvel, de már hitet tesz a diákok jogai mellett is.¹⁹ Később ez a lap válik a Reforma Universitaria szócsövévé.

A reform csöndes előkészítője, s a modern, összefüggésekre, s nem a tények halmazára építő előadói szemlélet talán első képviselője a havannai egyetemen Evelio Rodríguez Lendíán történész professzor volt, akire azonban csak kevesen figyeltek, bár hallgatóit tájékoztatta a Reforma Universitaria történeteiről is.²⁰ 1922 novemberében azonban Havannába érkezett a Buenos Aires-i egyetem rektora, José Arce orvosprofesszor, aki a VI. latin-amerikai orvos-kongresszuson vett részt. Egy diákbizottság, az ún. *Comité 27 de Noviembre* kérésére azonban december 4-én tartott egy előadást a spanyol hatóságok által kivégzett orvostanhallgatók emlékére rendezett ülésen az argentin egyetemi reform történetéről és eredményeiről „*Az argentin egyetemek fejlődése*” címmel.²¹ Tulajdonképpen ez az előadás lett a kubai reformmozgalom detonátora, itt ismerkedtek meg a havannai egyetemisták a

¹⁷ Az egyik legjobb, a tényeket tiszteletben tartó életrajza: Erasmo Dumpierre: *J. A. Mella: Biografía*. Editorial de Ciencias Sociales, La Habana, 1977.

¹⁸ Lolo de la Torriente: *Mi casa en la tierra*. Imprenta Úcar, La Habana, 1956. 120: „Era alto, fuerte, muy atrayante. Me pareció un jóven dios.”

¹⁹ J.A. Mella. *Documentos y artículos*. 25–26.

²⁰ Ld. Raúl Roa: La Revolución Universitaria de 1923. In: *Retorno a la alborada*. Tomo I., Universidad Central de Las Villas, 1964. 235.

²¹ Dr. José Arce (1881–1968), sebész, 1922–1926 között a Buenos Aires-i Egyetem rektora. A politikában a reformerségtől a konzervativizmus felé vitt az útja. Havannai előadásáról ld. Raúl Roa: i. m. 237., ill. Ladislao González Carbajal: i. m. 21.

Reforma Universitaria részleteivel, s ezt követően gyorsult fel a diákmozgalom szerveződése. Ennek első állomása az Egyetemi Diákszövetség (Federación Estudiantil Universitaria – FEU) létrehozása volt 1922. december 20-án.²² Az új szervezet elnöke Felio Marinello mérnökhallgató lett, titkára és motorja pedig kezdettől Julio Antonio Mella volt.

Ezt követően 1923 a kubai diákmozgalom nagy évévé vált, amikor egy időre diákok tömegei kapcsolódtak be a reformharcokba, bár a Mella körül csoportosuló „kemény mag” létszáma a leglelkesebb időszakokban (1923. január, illetve október–november) sem haladta meg a 100 főt. Mariátegui elemzését²³ a kubai a helyzetre alkalmazva azt mondhatjuk, hogy három nagy kérdés körül csúcsosodott ki a reformmozgalom: a) a valóságos egyetemi demokrácia megteremtése (a diákság bevonása az egyetem irányításába, s az egyetemi autonómia problémájának felfelvetése); b) a valóságos pedagógiai és tudományos megújulás követelése, ami a gyakorlatban elsősorban a diákok által alkalmatlannak tartott professzorok eltávolításának követelését jelentette, c) Az oktatás ténylegesen népivé tételének szándéka, ami egyrészt a reformnak a középiskolákra való kiterjesztését jelentette, másrészt azonban a legradikálisabb diákvezetőket a munkássággal való kapcsolatfelvételre ösztönözte.

A Reforma Universitaria sajátosan kubai vonása a havannai középiskolások korai bekapcsolódása a mozgalomba, majd a középiskolás részvétel országossá bővülése 1923 második felében. Loló de la Torriente visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy pl. a havannai középiskolákban, köztük az érettségiztetés monopóliumával rendelkező állami középiskolában, az Instituto de la Segunda Enseñanza-ban is, két irányzat alakult ki a diákok között. A szegényebb származású diákok, az ún. *llano* (síkság), támogatták azt a törekvést, hogy fogalmazzák meg és képviseljék a diákkövetelések minimumát. A jobb módú családok gyermekei, akik a *montaña* (hegység)-csoportot alkották, viszont többnyire úgy vélték, hogy mindenféle mozgalom, megmozdulás veszélyt jelent a tanulmányokra, az iskolai évre. Nem volt teljesen jogtalan ez a vélekedés sem, hiszen az aktívabb diákoknak – mint Loló de la Torrientének is – számolniuk kellett a tanárok bosszújával, s az érettségit később csak más, vidéki intézményben tudták abszolválni.²⁴

Az Egyetemi Diákszövetség, a FEU évindító kiáltványa, amely 1923. január elején látott napvilágot, még belül tartotta a diákmozgalmat az egyetem falain, s elsősorban az egyetemi autonómia követelésére koncentrált, bár már felvetette a

²² Az előkészületek december 10-ig nyúlnak vissza, a sajtó december 21-én adott hírt az öt kar diákszervezeteit (asociaciones) integráló egyetemi diákszövetségről. Ld.: Hortensia Pichardo (vál., szerk.): *Documentos para la historia de Cuba*. Tomo III. Editorial de Ciencias Sociales, La Habana, 1973. 111–113. (A továbbiakban: Pichardo)

²³ Ld. José Carlos Mariátegui: *Hét tanulmány a perui valóságról*. Id. kiadás, 117.

²⁴ Loló de la Torriente: *Mi casa en la tierra*. 119–124.

tanrend reformjának szükségességét is, különös tekintettel a professzorok kötelezettségeire.²⁵ Az egyetemisták követelése az 1923. január 12-én rendezett tömeggyűlésen öltött határozottabb formát. Ezen nem csak az egyetem szinte teljes hallgatósága volt jelen, hanem sok érdeklődő középiskolás, s több, a diákokkal rokonszenvező professzor, közéleti ember, politikus, köztük a diákság szellemi mentorának tekintett idős filozófus, Enrique José Varona is. Csaknem 3000 ember zsúfolódott össze az Aula Magnában. A gyűlésen a már ismertetett célok mellett az alkalmatlannak vélt, korrupt, előadásokat nem, vagy csak ritkán tartó professzorok és tanárok eltávolítása került középpontba. A kezdeményezés az orvostanhallgatóktól indult, akik már január elején sztrájkba léptek, s kb. 10 tanárt érintett a 130 fős professzori karból. A diákok elsősorban Rafael Menocalt, a sebészeti klinika igazgatóját és Jorge García Hernández adjunktust, a büntetőjog tanárát támadták. Az egyetemi autonómia és a professzori kar megtisztítása körüli vitában Julio Antonio Mella éles szóváltásba keveredett a mérsékelt reformokra egyébként nyitott, de a professzori kar tekintélyét védeni próbáló Carlos de la Torre rektorral. Mellát tulajdonképpen ez a vita tette hőssé az egyetemisták szemében, s ezzel vált országosan ismert személyiséggé is.²⁶ Az egyetemi autonómia (az egyetem gazdasági függetlenségének megteremtése és depolitizálása, a diákság bevonása az intézmény irányításába stb.) és a professzori kar megtisztításának követelése februárban kikerült az utcára, az egyetemisták nagy tüntetése az elnöki palotánál ért véget. Ettől kezdve a politikát is foglalkoztatta az egyetemi reform, a diákvezetők magával Zayas elnökkel is tárgyaltak.

Az egyetem vezetése azonban nem támogatta a professzori kar megtisztítását, s igyekezett megfékezni a radikalizálódó diákmozgalmat. Menocal professzort ugyan ideiglenesen felfüggesztették az állásából, de – ugyancsak ideiglenes jelleggel – március elején sor került az oktatás szüneteltetésére is. Válaszul a FEU meghirdette az általános sztrájkot, s az óralátogatás bojkottálását, majd március 15-én Mella vezetésével mintegy hetven felfegyverzett diák megszállta az egyetemet. Egy napra „Szabad Egyetemmé” nyilvánították az intézményt, s rektorává Julio Antonio Mellát választották.²⁷ Ez a direkt akció kellő nyomást gyakorolt az egyetemi és az állami szervekre, s felgyorsította a legfontosabb diákkövetelések akceptálását. Lét-rejött egy professzorokból és diákokból álló Vegyes Bizottság a tanári kar átvilágítására, s hamarosan megszületett az Egyetemi Közgyűlés (Asamblea Universitaria) is, amely elméletileg az egyetem legmagasabb döntéshozó testülete

²⁵ Ld.: Niurka Perez Rojas: *El movimiento estudiantil universitario de 1934 a 1940*. Editorial de Ciencias Sociales, La Habana, 1975. 69–70.

²⁶ Uo. 71–74.

²⁷ Vö. Ladislao González Carbajal: *Mella y el movimiento estudiantil*. 17.

lett. A rektoron kívül 90 tagja volt: harminc professzor, harminc diák és harminc frissen végzett hallgató (graduados), arányosan képviselve az egyetem öt karát.²⁸

A Reforma Universitaria csúcspontját a Diákok Első Nemzeti Kongresszusa (Primer Congreso Nacional de Estudiantes) jelentette Kubában, amely 1923. október 15–25. között ülésezett Havannában. Mella kezdeményezésére a munkában nem csak egyetemisták vettek részt, hanem bevonták a középiskolásokat is, jelezvén, hogy az oktatás modernizációja nemzeti ügy, s nem rekedhet meg a felsőoktatás szintjén. A kongresszuson több mint 50 intézmény 128 delegátusa vett részt, köztük a magán középiskolák és az egyházi kollégiumok képviselői is.²⁹ A kongresszuson 33 előadás hangzott el a legkülönbözőbb témákban. Munkájára, határozataira a Mella és barátai (Sarah Pascual, Alfonso Bernal del Riesgo, Gustavo Alderegia és mások) által reprezentált radikális irányzat nyomta rá bélyegét, de a felszólalások már tükrözték a diákmozgalom repedéseit, kezdődő megosztottságát is. A küldöttek többsége inkább csak a szűken vett oktatási-nevelési kérdésekről beszélt, s reformokat is csak ezen a területen tartott szükségesnek. Ugyanakkor azonban még megszavazták azokat a radikális javaslatokat is, amelyeket Mella és köre terjesztett elő, s amelyek azt tükrözték, hogy a diákmozgalom vezérkara mindinkább a társadalmi problémák felé fordul. Maga Mella pl. 1923-ban találkozott a Havannába látogató Haya de la Torrèval, akit ekkor még lelkesen üdvözöl (később igen éles vitába keveredtek), kapcsolatokat alakított ki a Havannai Szakszervezeti Szövetség (Federación Obrera de La Habana) vezetőivel, s megismerkedett a kubai marxizmus nagy öregjével, José Martí harcostársával, az ekkor már kommunistává lett Carlos Baliñoval is.

Összességükben a kongresszus határozatai tükrözik a nézetek sokféleségét, s a társadalmi problémák előtérbe kerülését. A fontosabb döntéseket a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A kongresszus határozatban örökölte meg Carlos J. Finlay kubai orvos érdemeit a sárgaláz kórokozójának és terjesztőjének felfedezésében. Ennek önmagában is volt némi USA-ellenes íze, mivel a korabeli felfogás szerint Havanna megtisztítása a „fiebre amarillá”-tól amerikai katonáorvosok érdeme volt.

²⁸ Az Asamblea Universitaria létrejöttéről elég zavarosan nyilatkoznak a kubai szerzők. Egyesek, pl. Ladislao González Carbajal: i. m., azt állítják, hogy már márciusban létezett, de a felállítását kimondó elnöki rendelet 1923. augusztus 16-án kelt, s csak 1923. augusztus 23-án került kihirdetésre, jelent meg a Hivatalos Közlönyben (Gaceta Oficial). Vö.: Niurka Pérez Rojas: i. m. 79–85.

²⁹ A kongresszuson képviselt intézmények számáról eltérő adatok vannak forgalomban. E. Dumpierre idézett műve csak 33-ról tud, José A. Tabares del Real szerint 49-en voltak, González Carbajal könyve (*El Ala Izquierda Estudiantil y su época*) 53-ról beszél, Anderle *Kuba története* (71. o.) 58 szervezetet említ, korábban magam is ennyiről tudtam.

2. Dokumentumot fogadott el a „Diákok Jogainak és Kötelességeinek Deklarációjá”-ról, amelyet Mella dolgozott ki.

3. Országos kampányt indítványozott az analfabetizmus felszámolására.

4. Határozatban követelte a kormánytól Szovjet-Oroszország diplomáciai elismerését, kifejezte szolidaritását a latin-amerikai diákmozgalmakkal, valamint üdvözölte Szovjet-Oroszország munkásait és diákjait.

5. Határozatot hozott az „uralkodó gazdasági rendszer és a világkapitalizmus elleni harc” szükségességéről.

6. Határozatban üdvözölte és szolidaritásáról biztosította a Havannai Szakszervezeti Szövetséget.

7. Döntött a *José Martí Népi Egyetem* létrehozásáról, amelyet a kultúra terjesztése mellett a diákok és a munkásság szövetségének elmélyítése céljából kezdeményeztek.

8. Végül határozatban tiltakozott a Platt-cikkely és a jenki beavatkozás politikája ellen, s követelte Kuba tényleges nemzeti függetlenségének kivívását.³⁰

A kongresszus legfontosabb gyakorlati következménye a José Martí Népi Egyetem megteremtése volt. Az intézmény 1923. november 3-án kezdte meg működését. A munkások számára tartott kurzusokhoz a mintát a szakszervezeti szövetség egyik esti tanfolyama, az ún. Escuela Racionalista adta. A Népi Egyetem kezdetben a havannai egyetem jogi karán működött, majd kénytelen volt átköltözni a havannai állami középiskolába, az Institutóba. Rövidesen azonban onnan is száműzték, s attól kezdve a szakszervezeti székházban tartották az órákat egészen 1927-ig, a Népi Egyetem betiltásáig. Az intézménynek voltak kihelyezett tanfolyamai is a közeli városokban, pl. San Antonio de los Bañosban. Kezdetben Julio Antonio Mella volt a vezetője, aki maga is tartott órákat, majd – Mella kényszerű emigrációját követően – a baloldali költő, Rubén Martínez Villena vette át az irányítást.

Az első kurzusokra kb. ötszázan iratkoztak be, az egyes tanfolyamok vezetésére a Mella-kör 15 tagja vállalkozott. A José Martí Népi Egyetem kurzusai kezdettől két típusba sorolhatók. Egyrészt tanfolyamokat tartottak analfabéták számára, ahol az írás-olvasás elemi műveleteit tanították. Másrészt továbbképző kurzusokat szerveztek jogi, politikai, egészségügyi stb. kérdésekből. Ennek következtében egyfajta kádereképzővé is vált, ezt a célt tükrözi Mella egyik Sarah Pascualhoz írt levele is, amely már a mexikói emigrációban született.³¹ Gerardo Machado kormányszata (1925–1933) tehát nem sokat tévedett, amikor 1927-ben azzal az indokkal tiltotta be a Népi Egyetemet, hogy az „a kommunista agitáció veszélyes centruma”. Mella

³⁰ Ld. pl. Pichardo: i. m. 183–193.

³¹ J. A. Mella. *Documentos y artículos*. 256–258.

a betiltásra reagálva azt írta: „A tantermeket bezárták, de a könyvek lapjai kinyíltak. A propaganda folytatódik. A Népi Egyetem meghalt – kiáltja a kormányzat a győztes analfabéta elégedettségével. A Népi Egyetem él – kiáltja Kuba öntudatos proletariátusa.”³²

1924-től napvilágra kerültek a diákmozgalomnak azok a belső ellentmondásai, amelyek már a Diákok Első Kongresszusán is érezhetők voltak. A reformmozgalomban résztvevő diákok többségét meghátrálásra készítette a kibontakozó professzori reakció is, amely Hernández de Cartaya rektorra választásával vette kezdetét. Félbeszakadt az új tantervek kidolgozása és az oktatói kar megtisztítása, visszatértek az egyetemre a korábban szakmailag alkalmatlannak minősített, s felfüggesztett professzorok. 1926-ban Gerardo Machado, aki elnökké választása után az egyetem „megrendszabályozását” is célul tűzte ki, felszámolta a diákság részvételét az egyetem irányításában, betiltotta az Egyetemi Közgyűlést.

Julio A. Mella, bár tájékozódása és tevékenysége mindinkább az egyetemen kívülre irányult, egy ideig megkísérelte a diákmozgalom ébrentartását is. Új lapot indított *Juventud* címmel, s 1924-ben – sikertelen – kísérletet tett egy országos jellegű baloldali diákszervezet, a Nemzeti Diákszövetség (Confederación Nacional Estudiantil) létrehozására. A FEU vezetőségétől – amelyben többségbe kerültek a szűken vett tanulmányi érdekeket előtérbe helyező, a professzori karral kiegyezést kereső diákok – azonban mindjobban elszigetelődött. Mella ekkor már nem csak kapcsolatokat tartott fenn a kommunista csoportokkal és a szakszervezetekkel, hanem cikkeiben is a munkás–diák (értelmiségi) összefogást hirdette; leszámolt a liberális szabadságkonceptió frázisaival, s elkötelezte magát egy antiimperialista tartalmú, proletárjellegű forradalom mellett.³³ 1925. augusztus 16–17-én – a diákmozgalom reformtörekvéseitől a társadalmi forradalom szükségességének felismeréséig tartó út logikus következményeként – egyike lett a Kubai Kommunista Párt (PCC) alapító tagjainak. 1925 őszén az egyetem vezetősége –mondvacsinált indokokkal – kizárta az egyetem hallgatóinak sorából. Rövidesen börtönbe is került kommunista felforgatás vádjával. A börtönben kezdett éhségsztrájkja nyomán kibontakozó széles szolidaritási mozgalom elérte ugyan a kiszabadítását, de Machado elnök Kubájában nem volt biztonságban. 1925 végén száműzetésbe kényszerült, Mexikóba ment.

1924–1927 között tehát fokozatosan felszámolták a Reforma Universitaria kubai eredményeit. A szigetország történetének azonban sajátos vonása az, hogy az első diákmozgalom bukásával nem szűnt meg a politizáló egyetem, csak Csipkeró-

³² I. m 370–402. (El cuarto aniversario de la Universidad Popular)

³³ Az ideológiai fordulat leghatározottabban az 1924 májusában írt *Cuba, un pueblo que jamás ha sido libre* c. tanulmányában jelenik meg. Ld.: J.A. Mella. *Documentos y artículos*. 174–184.

zsika-álomba szenderült. A diákmozgalom először 1927–28-ban támadt fel, amikor tiltakozó akciókat kezdtek Machado elnök alkotmánymódosítási terve, az elnöki megbízatás hat évre történő kiterjesztése ellen. Ezt a mozgalmat ugyan még gyorsan elfojtotta a kormány, de 1930-tól a diákmozgalom újból tartós tényezőjévé vált a kubai politikának. Ezt az új korszakot azonban már az jellemzi, hogy a szűken vett tanulmányi, oktatási-nevelési kérdések kikerülnek a diákság látószögéből. A Machado diktatúráját nyögő ország bajai, s az érlelődő forradalmi válság kerül fókuszba.³⁴

³⁴ Ld. Kukovecz György: Diákmozgalmak a kubai társadalmi-politikai küzdelmekben, 1922–1959. i. m.

A Kis-Antillák evangelizációs sajátosságainak hatása a martinique-i jezsuita misszió működésére (1640–1742)

Jelen tanulmány (is) arra a kérdésre keresi választ, hogy melyek azok a körülmények, amelyek befolyásolták a Jézus Társaság misszióinak sikeres működését. A Társaság európai és Európán kívüli misszióinak működési körülményeivel, valamint a sikeres működés feltételeivel korábbi tanulmányainkban már foglalkoztunk.¹ Az átfogó vizsgálat után célunk az, hogy az egyes befolyásoló körülményeket önállóan is megvizsgáljuk. Jelen tanulmányunkban e célból a Kis-Antillák szigetcsoport evangelizációs folyamatának sajátosságait fogjuk megvizsgálni, illetve azt, hogy ezek a sajátosságok milyen hatással voltak a Martinique szigeti jezsuita misszió működésére.

A Martinique szigeti misszió vizsgálatát – ahogy azt korábbi tanulmányainkban már kifejtettük – La Valette atya tevékenysége, valamint a Jézus Társaság ezzel összefüggésbe hozott franciaországi feloszlata indokolja. A 18. századi kortársak ugyanis La Valette atya tevékenységét – aki a misszió legfőbb előjárója (1753–1762), valamint gazdasági igazgatója (1746–1762) is volt – tartották a Jézus Társaság franciaországi feloszlata fő- és egyetlen okának. Mivel a Jézus Társaság működésével kapcsolatos kutatásaink és vizsgálataink alapvető célja az, hogy objektív képet fessünk La Valette atya tevékenységéről, illetve a franciaországi feloszlata okairól, ezért szükségesnek tartjuk a tevékenységét feltételezéseink szerint befolyásoló körülmények önálló vizsgálatát. Jelen tanulmányunkban a tevékenységét, illetve a Martinique szigeti jezsuita misszió működését – többek között – befolyásoló, a Kis-Antillák szigetcsoportra jellemző, evangelizációs folyamat sajátosságait fogjuk megvizsgálni.

¹ Monostori Adél: La question de la réussite des missions jésuites, théorie et pratique 1540–1773. In: *Mediterrán Tanulmányok* XIII. Szegedi Tudományegyetem, Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék, Szeged, 2004. 13–31. o.; valamint A martinique-i francia jezsuita misszió megélhetési problémája a 18. században. In: *Acta Historica* CXVIII. Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis, Szeged, 2003. 99–111. o.

A Kis-Antillák evangelizációjának sajátosságai

A Kis-Antillák szigeteit az állami ösztönzésre alapított magántársaság, a *Compagnie des Isles d'Amérique* hódította meg 1635-től kezdődően.² A francia patronátusi gyakorlat sajátosságaiból következően ez a társaság vállalt minden, a felfedezéssel és gyarmatosítással járó feladatot és kötelezettséget. Ennek megfelelően vállalta a szigetek evangelizációjának megszervezését is.³

Mint ismert, az evangelizáció alapvető célja a katolikus hit terjesztése a hitetlenek és más hitűek között. A Kis-Antillák szigetcsoport legfőbb jellegzetessége azonban az volt, hogy csak nagyon kisszámú őslakossággal rendelkezett.⁴ Ennek következtében a szigetek evangelizációjának elsődleges célja a telepéseknek nyújtandó lelki gondozás biztosítása volt.

A szigeteket gyarmatosító társaság erre a feladatra főként szerzetesrendeket kért föl. Közreműködésüket – a patronátusi gyakorlat nyújtotta lehetőségeken túl – VIII. Orbán pápa (1623–1644) 1635. július 12-én kelt levele is engedélyezte. Ennek értelmében megjelentek a térségben a domonkosok, a kapucinusok, a jezsuiták és a karmeliták.⁵ Ugyanakkor a különböző szerzetesrendek egyidejű jelenléte és

² Delacroix, S.: *Histoire universelle des missions catholiques. Les missions modernes*. Librairie Grund, Paris, 1957. 299. o.

³ A Kis-Antillákat gyarmatosító társaságok (*Compagnie de Saint-Christophe*, 1626; *Compagnie des Isles d'Amérique*, 1635) spirituális kötelezettségeit a francia koronával kötött következő megállapodások rögzítik: a Saint-Christophe Társaságra, illetve Saint-Christophe szigetére vonatkozóan az 1626. október 31-i szerződés, az Amerikai Szigetek Társaságra vonatkozóan az 1635. február 13-i rendelet 2. cikkelye, valamint az 1642. január 29-i rendelet 2. cikkelye. Clugnet, L.: Antilles. In: Baudrillart, Alfred: *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*. Librairie Letouzey et Ané, Paris, 1924. III. köt., 554. o.

⁴ Delacroix: i. m. 299. o.

⁵ Clugnet: i. m. 554. o. A domonkosok Guadeloupe szigetén telepedtek le először, majd 1654 után megjelentek Grenade és Martinique szigetén is. A kapucinusok 1627-től voltak jelen Saint-Christophe szigetén. Majd belekeveredek a szigeten 1645–46-ban jelentkező belső válságba, amelynek következtében a sziget kormányzója, de Poincy kiűzte őket Saint-Christophe szigetéről. Valamint ugyancsak érintettek voltak az ezzel egy időben folyó joghatósági vitában is, melyben a domonkosokkal és jezsuitákkal szemben alul maradtak. Ezen okoknál fogva önként kivonultak a Kis-Antillák térségéből. Csak 1658 és 1667 között jelentek meg újra a térségben és telepedtek meg Martinique szigetén. A jezsuiták 1640-ben jelentek meg Martinique szigetén, ahonnan aztán kiterjesztették fennhatóságukat Guadeloupe-ra, Dominique-ra, Saint-Vincent-re, illetve a kapucinusok távozása után Saint-Christophe szigetére is. A karmeliták pedig Saint-Christophe, Guadeloupe, Marie-Galante és Sainte-Croix szigetén telepedtek le. Delacroix: i. m. 300. o. és Lavigne Sainte Suzanne,

tevékenysége számos nehézséget okozott. Az egyik legkomolyabbat a joghatóság kérdése jelentette. A különböző szerzetesrendek ugyanis – bár a pápa engedélyezte a szigeteken végzendő tevékenységüket – nem azonos intézményi felhatalmazás alapján folytatták missziós munkájukat. A domonkosok a Saint-Office felhatalmazását, a kapucinusok a de Propaganda Fide felhatalmazását, a jezsuiták pedig a párizsi Provinciális felhatalmazását bírták. A különböző felhatalmazásokból következően viszont nem ismerték el magukra nézve kötelezőnek a másik intézmény, illetve képviselőjének joghatóságát.⁶

A joghatóság kérdését tovább bonyolította a szigeteken megjelenő világi papság. Utóbbiak megjelenésére jó lehetőséget szolgáltatott egyrészt az egyes szerzetesrendek nehézkes betelepődése a különböző szigetekre, másrészt a telepéseknek nyújtandó lelki gondozás feladatának sürgető megoldása. A világi papság feladata szintén a szigetek növekvő számú plébániáján teljesített lelkipásztori szolgálat volt.⁷ Megjelenésük azonban a joghatóság már amúgy is bonyolult kérdésének egy újabb aspektusát vetette föl. Egyrészt, mert egyházmegyes klérusként az anyaország illetékes püspökének joghatósága alá tartoztak, másrészt pedig, mert remélt tartós jelenlétük a Kis-Antillák számára felállítandó püspökség kérdését vetette föl.

A telepések és a szigetekre behurcolt rabszolgák számának folyamatos növekedésével ugyanis a francia korona szükségesnek tartotta a lelki gondozás feladatának megnyugtató megoldását. Ezt egy egységes egyházi testület révén látta biztosított-nak, ezért 1681-től, a kanadai területek mintájára, püspökség felállítását szorgalmazta. Az elképzelés megvalósítására a francia korona több kísérletet is tett az évek során (1727, 1773).⁸ Azonban a kísérletek minden esetben a szigeteken működő adminisztratív szervek, az ott tevékenykedő szerzetesrendek, valamint a telepések ellenállása miatt megghiúsultak. Többnyire a sziget civil és katonai vezetése, valamint a létrehozandó egyházi hatalom között bizonyosan jelentkező autoritás problémája, az egyháznak a rabszolgaság kérdésében elfoglalt álláspontja, a megfelelő számú személyzet biztosítása, valamint nem utolsósorban a telepések által kötelezően fizetendő egyházi adó miatt.⁹ Az elképzelés megvalósítását nehezítette továbbá az a tény is, mely szerint a kis-antilláki francia gyarmatok a spanyol koronának ítélt és így spanyol patronátus alá tartozó területek közepén helyezkedtek el.

Maurice de: *La Martinique au premier siècle de la colonisation (1635-1742)*. Imprimerie Chantreau et C.ie, Nantes, 1935. 131. o.

⁶ Delacroix: i. m. 300. o.

⁷ Clugnet: i. m. 555. o.

⁸ A Kis-Antillák szigetek számára felállítandó püspökség terve végül 1850-ben valósult meg. Lavigne Saint Suzanne: i. m. 146. o.

⁹ Uo. 146–148. o.

A felállítandó püspökség vagy annak alternatívájaként egy Rómát képviselő apostoli vikáriátus¹⁰ pedig várhatóan a spanyol korona tiltakozását idézte volna elő.¹¹

A joghatóság kérdését, valamint a szigeteken tevékenykedő szerzetesek működését végül – már az általunk tárgyalt korszakon kívül – a francia korona saját joghatóságán belül szabályozta. E célból 1781-ben kiadta az *Ordonnance*-nak nevezett egyházi szabályzatot. Ebben a korona a tengerészeti miniszter, illetve a helyi adminisztráció tisztviselőinek feladatává tette a kultuszrendőrség működtetését – azaz a szerzetesek feladatvégzésének és a hivatalukhoz illő viselkedésének az ellenőrzését –, valamint a szerzetesek köréből választott apostoli prefektusok¹² működésének ellenőrzését.¹³

Ezen az európai jellegű – azaz az Európában végzett lelki gondozás feladatának megfelelő – missziós tevékenység mellett azonban egyes szerzetesrendek kísérletet tettek az apostoli munka alapvető céljának megvalósítására, azaz a hit terjesztésére az őslakosok között. Ahogy tanulmányunk elején említettük, a Kis-Antillák szigetcsoport legfőbb jellegzetessége az volt, hogy csak nagyon kisszámú őslakossággal rendelkezett. A körükben végzett evangelizáció a törzsek vadsága, valamint a törzseknek a szigetekre betelepülő francia telepésekkel vívott háborúja miatt többnyire kevés sikerrel járt. A nehézségek ellenére a domonkosok és a jezsuiták több kísérletet is tettek (1635, 1642, 1652, 1660, 1685) megtérítésükre, ám végül végleg le kellett mondaniuk erről a célkitűzésükről.¹⁴

A Kis-Antillák szigetcsoport evangelizációjának sajátosságai kapcsán végül feltétlenül meg kell említenünk a rabszolgák körében végzett hittérítő tevékenységet. A szigetek ültetvényein dolgozó rabszolgák száma ugyanis a 18. századtól kezdve folyamatosan növekedett. A 18. században jelentkező gazdasági konjunktúra következtében ugyanis a cukornád és a kávé monokultúras termelése vált általánosan jellemzővé a térségben. Ez pedig a munkaerő-szükséglet folyamatos növekedésével járt. Ezt a folyamatosan növekvő igényt csak a rabszolgaság intézménye tudta kielégíteni. Ennek következtében a szigetekre behurcolt rabszolgák száma is

¹⁰ **Apostoli vikárius:** a pápa személyes képviselője a missziós területeken, széleskörű jogokkal fölruházva, jogállásánál fogva nem tartozik a patronátus keretében működő püspök joghatósága alá. Püspöki székhelye csak elméletben létezik. Prud'Homme, Claude: *Propaganda Fide*. In: Levillain, Philippe: *Dictionnaire Historique de la Papauté*. Fayard, Paris, 1994. 1397. o.

¹¹ Delacroix: i. m. 299, 304. o.

¹² **Apostoli prefektus:** a missziós területen működő szerzetesrendek tagjai közül a misszió irányítására kiválasztott és a pápa által megerősített személy, püspöki feladatkör nélkül. Prud'Homme, Claude: i. m. 1397. o.

¹³ Delacroix: i. m. 304. o.

¹⁴ Uo. 302. o.

folyamatosan növekedett.¹⁵ A francia korona 1685-ben rögzítette a *Code noir*nak nevezett szabályzatban a rabszolgák jogait és kötelességeit. Az őket megillető jogok között első helyen szerepelt a vallásos oktatásban és lelki gondozásban való részvételük joga. Lelki gondozásuk feladatát a szigeteken tevékenykedő szerzetesrendek és különösen a jezsuiták vállalták.¹⁶

A Kis-Antillák evangelizációjára jellemző ezen sajátosságok megismerése után nézzük meg, hogy az elmondottak alapján hogyan alakult Martinique szigetének evangelizációja!

Martinique szigetének evangelizációja

Martinique szigetének evangelizációját alapvetően a Kis-Antillák szigetcsoport evangelizációja kapcsán tapasztalt sajátosságok jellemzik. Vagyis öslakosság hiányában a telepések lelki gondozása, illetve a rabszolgák körében végzett hittérítő tevékenység jellemezte a sziget evangelizációját. A misszionáriusok napi munkáját pedig ugyancsak nehezítették a szigeten tevékenykedő szerzetesrendek között jelentkező joghatósági viták.

Martinique szigetének evangelizációjára a szigetet gyarmatosító társaság először a kapucinus rendet kérte föl. A Saint-Christophe szigetén már évek óta tevékenykedő rend tagjai azonban több év elteltével sem jelentek meg a szigeten. Ugyanakkor a telepéseknek nyújtandó lelki gondozás feladatának megoldása egyre sürgetőbb lett. Ezért du Parquet, a sziget első kormányzója (1637–1658) – a gyarmatosító társaság igazgatóinak beleegyezése nélkül – világi papokat kért föl a feladatra. Utóbbiak, eleget téve a fölkérésnek, 1637 folyamán meg is érkeztek Martinique szigetére. Mivel a társaság jóváhagyása nélkül érkeztek, így az nem nyújtott számukra semmiféle, a patronátusi gyakorlat ételmében őket egyébként megillető juttatást. Azaz a kormányzó és a telepések jóindulatára voltak utalva megélhetésüket illően.¹⁷

Ugyanakkor a lelki gondozás feladatának megnyugtató rendezése végett a gyarmatosító társaság igazgatói a jezsuita rendhez fordultak. 1636 júniusában a társaság úgy döntött, hogy két vagy három atyát kérnek a Jézus Társaság párizsi elöljárójától, akiknek – a patronátusi gyakorlatnak megfelelően – biztosítják az utazását, illetve 600 livre összegű egyszeri juttatást bocsátanak a rendelkezésükre,

¹⁵ Évente átlagosan 4000 rabszolgát hurcoltak be a szigetekre. Martinique-on a számuk 1715-ben 16700, míg 1789-ben már 84000. Guadeloupe szigetén 1715-ben 6400 fekete van, míg 1789-ben már 90000. Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Rennard, J.: *Histoire religieuse des Antilles françaises des origines à 1914*. Librairie Larose, Paris, 1954. 40. o.

a Martinique szigetén létrehozandó rendházuk számára. A felkérést a jezsuiták örömmel elfogadták és 1640-ben a kért két atya és egy laikus testvér meg is érkezett Martinique szigetére.¹⁸

Sikeres működésük azonban csakhamar joghatósági vitát váltott ki a feladatra először fölkért kapucinus renddel. Utóbbi ugyanis elsőségeire hivatkozva azt kérte Rómától, hogy ők láthassák el a Martinique szigeti lakosság lelki gondozásának feladatát. Kérésüket a de Propaganda Fide kedvezően fogadta, mivel a kapucinusok a térségben végzendő missziós tevékenységet illetően a Propaganda felhatalmazását élvezték. A Jézus Társaság ezzel szemben a gyarmatosító társaság igazgatóinak felkérésére, a patronátusi jog keretében, a párizsi Provinciális engedélye alapján végezte evangelizációs tevékenységét. Ennek alapján a Propaganda természetesen a kapucinus rend számára kedvező döntést hozott, mikor Martinique szigetét a kapucinus rend kizárólagos evangelizációs munkaterületévé nyilvánította. A jezsuiták azonban figyelmen kívül hagyva a Propaganda döntését megtartották a Martinique szigeti telepések lelki gondozásának feladatát. A joghatósági vita végül békés megoldással zárult. A telepések számának növekedésével ugyanis egyre több misszionáriusra és egyre több plébániára volt szükség a szigeten. Így a kapucinusoknak is lehetőségük nyílt bekapcsolódni a szigeten folyó missziós tevékenységbe.¹⁹

A kapucinusok, miután 1646-ban a Saint-Christophe szigetén történt incidens következtében kiűzték őket a szigetről, valamint miután meghátrálásra kényszerültek a jezsuita és a domonkos renddel szemben az ugyancsak 1645–46 folyamán zajló joghatósági vitában, kivonultak a Kis-Antillák térségéből.²⁰ Több éves távollmaradás után valamikor 1658 és 1667 között jelentek meg újra és telepedtek meg Martinique szigetén, Fort-Royal (későbbi nevén Fort de France) városában. A továbbiakban innen kiindulva a sziget délnyugati területein (Fort-Royal, Trois-Ilets, más néven Cul de sac à vache, Le Diamant, Les Anses d'Arlet, Sainte-Luce és Cul de sac Marin városokban) végezték pasztorációs munkájukat.²¹ Betelepedésük azonban – ez esetben már – a gyarmatosító társaság felkérése nélkül történt. Ennek következtében a társaság semmilyen juttatásban nem részesítette őket. Megélhetésüket később – ahogy a domonkosok esetében is – a rendszeres királyi juttatás biztosította.²²

¹⁸ Uo. 41. o.

¹⁹ Uo. 44. o.

²⁰ A domonkosok és a jezsuiták ugyanis nem ismerték el Pacifique de Provins kapucinus atya joghatóságát, akit a de Propaganda Fide nevezett ki a Kis-Antillák térségének apostoli prefektusává. Delacroix: i. m. 300. o.

²¹ Rennard: i. m. 45., 48. o.

²² Lavigne Sainte Suzanne: i. m. 132. o.

Martinique szigetén a jezsuitákon és a kapucinusokon kívül 1654-től még a domkosok voltak jelen. Őket – ahogy a világi papságot is – ugyancsak du Parquet kormányzó kérte fel a telepesek lelki gondozásának feladatára.²³ Azonban, ahogy a világi papság esetében is – a gyarmatosító társaság hivatalos felkérésének hiányában –, ők sem részesültek a társaság részéről semmilyen juttatásban. Helyzetük azt követően javult, hogy 1674-ben Martinique szigete is királyi fennhatóság²⁴ alá került, és az uralkodó számukra is biztosította az egyháziaknak járó juttatást. A három említett szerzetesrenden kívül még karmeliták és jakobiták működtek közre aktívan Martinique szigetének evanglizációjában.

Az Európán kívüli területeken végzett evanglizáció sikeressége – mint tudjuk – jelentős részben a megélhetés kérdésének megoldásától függ. Ezért a következőkben azt fogjuk röviden áttekinteni, hogy a Kis-Antillák evanglizációja kapcsán milyen megoldások születtek a misszionáriusok megélhetésének biztosítására.

A misszionáriusok megélhetésének kérdése

A Kis-Antillákra, illetve Martinique szigetére érkező misszionáriusok megélhetését a francia korona, illetve az első időkben őt képviselő gyarmatosító társaság különbözőképpen próbálta megoldani. A gyarmatosító társaság szerény – ám rendszertelenül fizetett – éves ellátmányt, 100–150 livre mennyiségű (azaz 400 livre összegű) dohányt biztosított, valamint földbirtokot adományozott a betelepülő szerzetesközösségek részére. Elképzelésük szerint alapvetően ez utóbbi jövedelme volt hivatott a közösség megélhetését biztosítani.²⁵ Az uralkodó – miután 1674-ben a korona birtokába kerültek a Kis-Antillák szigetek – az éves ellátmány megfelelő összegűvé és rendszeressé tételével igyekezett rendezni a problémát. Ennek megfelelően a szigetek szolgálatot teljesítő egyházi személyzet éves ellátmányát 12000 livre mennyiségű (azaz 540 összegű livre²⁶) cukorban, illetve az e célra felhasználható keretösszeget 280.814 livre mennyiségű cukorban állapította meg.²⁷ A

²³ Rennard: i. m. 42. o.

²⁴ Delacroix: i. m. 300. o.

²⁵ Rennard, J.: *Etat religieux des colonies françaises aux Antilles*. In: *Revue d'Histoire des missions* VIII. (1931), 433. o.

²⁶ A Francia Királyságból importált élelmiszerek árai a következő képen alakultak 1672-ben: egy 200 livre űrtartalmú hordó manióka liszt = 750 livre mennyiségű cukor; egy 170 livre űrtartalmú hordó sózott hús = 500 livre mennyiségű cukor; egy hordó bordeaux-i bor = 800 livre mennyiségű cukor; egy livre-nyi vaj = 12 livre mennyiségű cukor. Uo. 436–437. o.

²⁷ A király által meghatározott egységes ellátmány alkalmazását 1679-ben vezette be Patoule, Martinique szigetének intendánsa. Rennard: *Hist. Religieuse...* i. m. 83. o.

plébániák és a misszionáriusok számának növekedésével ugyanakkor ez a keretösszeg nem bizonyult elegendőnek, így az a helyzet állt elő, hogy a korábban alapított plébániák személyzete 12000 livre mennyiségű cukorjuttatásban, míg a később alapított plébániák személyzete csak 9000 livre mennyiségű (azaz 405 összegű livre) cukorellátmányban részesült.²⁸ Az uralkodótól kapott anyagi támogatást a szerzetesrendek többsége – szükség esetén – a földbirtokaik jövedelméből egészítette ki.²⁹

A megélhetésük biztosítására kapott földbirtokokon a misszionáriusok eleinte az európai élelmezés alapjait képező növények termesztésével próbálkoztak. A megtermelhető növények körét azonban az éghajlati viszonyok erősen korlátozták. A zöldségek, konyhakerti haszonnövények és gyümölcsök honosítása terén a szerzetesek többnyire sikerrel jártak, az európai élelmezés alapjait képező haszonnövényeket – mint pl. a gabona és a krumpli – honosítása azonban többszöri próbálkozás után sem járt sikerrel. Mivel a konyhakertek jövedelme, illetve terményei nem elégtették ki a misszionáriusok élelmezési szükségleteit – a gyarmatosító társaságtól kapott anyagi támogatás pedig rendszertelen volt –, ezért a szerzetesrendek földjeiken kénytelenek voltak olyan haszonnövényeket termelni nagy mennyiségben, amelynek eladása, elcserélése révén beszerezheték az Európából érkező élelmiszereket. Ennek következtében a térségben tevékenykedő szerzetesrendek a telepések mintájára – a kapucinusok kivételével – eleinte dohány-, a 17. század végétől pedig cukornádültetvényeket létesítettek.³⁰ Az ültetvényeiről így befolyó jövedelem már elégségesnek bizonyult az Európából érkező és a misszió működése számára szükséges áruk megvásárlására. Ugyanakkor a földbirtok, illetve az abból származó jövedelem szerepe 1679, a királytól kapott ellátmány rendszeressé válása után sem csökkent. A jelentős csökkenés elmaradásának oka a szerzetesrendek által – is kényszerből – alkalmazott ültetvényes gazdálkodás jövedelmezősege, amelyet a század végén a cukornád megjelenésével kialakuló gazdasági konjunktúra csak még jobban megerősített. Így 1679-től kezdődően a földbirtok és a királyi ellátmány együttesen biztosította szerzetesrendek megélhetését.

A Martinique szigeti misszió alapítása és működése a Kis-Antillák szigetcsoport evangelizációs sajátosságaihoz igazodva történt. A térséget érintő sajátosságok áttekintése után a következőkben azt fogjuk részletesen megvizsgálni, hogy ezek a sajátosságok hogyan hatottak a Jézus Társaság Martinique szigeti missziójának

²⁸ Uo. 83–84. o.

²⁹ A Kis-Antillákon elsősorban a jezsuiták, domonkosok, jakobiták és karmeliták rendelkeztek jelentős földbirtokokkal. Ezzel szemben a kapucinusok, mivel nem birtokolhattak semmit, nem is rendelkeztek földbirtokkal. Rennard: *Etat religieux...* i. m. 438. o.

³⁰ Rennard: *Hist. Religieuse...* i. m. 80. o.

alapítására, illetve hogyan érvényesültek a misszió működésének első száz éve alatt.

A Martinique szigeti jezsuita misszió megalapítása

Martinique szigeti telepések lelki gondozására 1636-ban *Compagnie des Isles d'Amérique* igazgatói a jezsuita rendet kérték föl. A társaság felkérését a párizsi Provinciális örömmel elfogadta és 1640 tavaszán két atya, valamint az őket kísérő laikus testvér meg is érkezett Martinique szigetére.³¹

A Jézus Társaság új missziójának központját Bouton és Hempteau atyák – a gyarmatosító Társaság kérésének megfelelően – Saint-Pierre városában, a sziget akkor legnépesebbnek számító központjában alapították meg. A rendház és a kápolna felállítására, valamint megélhetésük biztosítására du Parquet, a sziget kormányzója – az igazgatók utasításának megfelelően – földbirtokokat adományozott számukra. A felállítandó rendház számára Saint-Pierre-ben, a folyó mentén, a megélhetés szükségleteinek biztosítására pedig egy Saint-Pierre közelében fekvő birtokot adományozott számukra.³² A rendház és misszióközpont megalapítása után az atyák a sziget északnyugati területein találhatók, már ugyancsak jelentős népességgel rendelkező városokban (Prêcheur, Carbet, Case Pilote) végezték pasztorációs munkájukat.

Tevékenységük – a sziget és a térség evangelizációs sajátosságainak megfelelően – alapvetően a telepések lelki gondozásának, valamint az egyre növekvő számú fekete lakosság vallásos oktatásának és lelki gondozásának biztosításából állt. Ezen feladatok ellátása végett Barré atya, a misszió vezetője 1652-ben megállapodást kötött a sziget kormányzójával, du Parquet-val. A megállapodás szerint a világi papság kellő számú jelenlétének biztosításáig a Jézus Társaság vállalja négy városi plébánia vezetését, annak minden spirituális és temporális kötelezettségével együtt.³³ A szóban forgó négy plébánia azon városok plébániája volt, amelyekben a Társaság amúgy is végezte pasztorációs munkáját. Vagyis Saint-Pierre, Prêcheur,

³¹ Uo. 41. o.

³² Ezen a Saint-Pierre közelében fekvő földbirtokon kívül a jezsuiták valamivel később kaptak még egy földbirtokot Saint-Pierre-től délre, a Trois Ilets és a Rivière Salée nevű területek között. A jezsuiták 1684-ben plébániát alapítottak rajta. Mivel ez a birtok és a rajta található plébánia a működési területüktől délre esett, valamint Saint-Pierre városától is messze feküdt, ezért 1698-ban a birtokot eladták egy magánszemélynek, a plébániát pedig a kapucinusokra bízták, akiknek a működési területe abban a térségben volt. Uo. 42. o.

³³ Rochemonteix, Camille de; S. J.: *Le père La Valette à la Martinique*. Librairie Picard, Paris, 1907. 24–25. o.

Carbet és Case Pilote városa.³⁴ A megállapodást a Társaság generálisa 1654-ben érvénytelennek minősítette, mivel az, véleménye szerint – a helyhez és feladathoz kötöttség miatt – ellentétes a Társaság *Institutumában*³⁵ megfogalmazottakkal. Ugyanis nehezítené a Társaság elsődleges célkitűzésének, azaz a hit terjesztésének megvalósítását. Ennek ellenére – a világi papság megérkezéséig – előírta a megállapodás végrehajtását.³⁶

A Társaság elsődleges célkitűzésének megvalósítására ugyanakkor kedvező lehetőségnek mutatkozott a Kis-Antillák egyes szigetein (Guadeloupe, Saint-Vincent) élő őslakosság körében végzendő hittérítő tevékenység. Az évek során tett próbálkozások (1652, 1660, 1685) azonban csak igen mérsékelt sikerrel jártak. A telepések és az őslakosok között 1635-től 1660-ig zajló háború, valamint a törzsek harciassága – ami jezsuita misszionáriusok életét is követelte³⁷ – nem kedvezett az apostoli munkának. A sorozatos kudarcok következtében az atyák végül lemondtak a bennszülöttek körében végzendő hittérítő tevékenységről.

A bennszülöttek megtérítésével kapcsolatos kudarc azonban nem hátráltatta a Társaság új missziójának fejlődését. A Martinique szigetén történt megtelepedés után a Kis-Antillák más szigetein is megjelentek a jezsuita atyák, fokozatosan kiterjesztve a misszió fennhatóságát a Kis-Antillák többi szigetére is. A Martinique szigetetől északra fekvő szigetek közül 1641-ben megjelentek a szomszédos Dominique-on, majd 1650-től a kapucinusok távozása után de Poincy, Saint-Christoph kormányzójának kérésére megtelepedtek Saint-Christophe szigetén is. 1651-től Houel kormányzó kérésére jelen voltak Guadeloupe-on, ahol egy másik rendházat is alapítottak. Megtelepedtek Hispaniola (a későbbi Haiti) szigetének nyugati, francia fennhatóság alatt lévő felén, valamint 1703-tól Hispaniola keleti, Saint-Domingue-nak nevezett, egyébként spanyol fennhatóság alatt álló felén is.³⁸

³⁴ Rennard: *Hist. Religieuse...* i. m. 42. o.

³⁵ Az *Institutum* a Társaság sajátos élet- és cselekvésmódját jogérvényesen rögzítő írott okmányokat jelenti. Az *Institutumot* képző okmányok a következők: a *Formula Instituti* 1540-es III Pál pápa, valamint III. Gyula pápa által jóváhagyott 1550-es formái, a Rendalkotmány, az Általános Vizsgálat, valamint annak Magyarázata. *Jézus Társaságának Rendalkotmánya. Kiegészítő szabályok*. Előszó. 3. szakasz, 1. fejezet, 7., 9., 10. pont, Budapest, 1997. 238–239. o.

³⁶ Rennard: *Hist. Religieuse...* i. m. 185. o.

³⁷ 1654-ben Saint-Vincent szigetén a bennszülöttek lemészárolták a körükben apostoli munkát végző két jezsuita atyát, Aubergeon és Gueimu atyákat. Ennek következtében a jezsuiták 1685-ig lemondtak a Saint-Vincent szigetén végzendő hittérítő tevékenységről. Az 1685-ös próbálkozás sikertelenség után pedig végleg lemondtak a bennszülöttek megtérítéséről. Delacroix: i. m. 302. o. és Clugnet: i. m. 555. o.

³⁸ Guadeloupe szigetén a jezsuiták a katolikus írek és a feketék lelki gondozását végezték, Saint-Christophe szigetén Cayonne és Basse-Terre városokban láttak el plébánosi feladato-

Az északra fekvő szigetek közül mint misszionáriusok rendszeresen látogatták Saint-Barthélémy, Saint Martin és Sainte-Croix szigeteit. A Martinique-től délre fekvő szigetek közül a kizárólag a bennszülöttek lakta Saint-Vincent szigetén próbáltak tartósan megtelepedni. A szigetek után a dél-amerikai kontinens Guyane-nak nevezett (későbbi nevén Francia Guyana) északi részén is megtelepedtek 1653-tól.³⁹

A misszió területi gyarapodása a 18. századra olyan jelentőssé vált, hogy annak irányítását egy – az addigi érvényes rendelkezések értelmében Saint-Pierre-ben működő – apostoli prefektus már nem tudta ellátni. Ezért 1731-ben Lafiteau atya, a Francia Asszisztencia Rómában működő képviselője kérésére a de Propaganda Fide három apostoli prefektúrát hozott létre a misszió területén.⁴⁰ A tulajdonképpen már a Nagy-Antillákhoz tartozó Saint-Domingue szigetén működő plébániákból, valamint a sziget nyugati, francia fennhatóság alatt lévő felén (Hispaniola) működő misszióból létrehozták a saint-domingue-i missziót Saint-Domingue város központtal. A szárazföldön, Guyane területén működő misszióból létrehozták a guyane-i missziót Cayenne központtal. Az eredeti martinique-i misszió pedig – amelynek központja továbbra is Saint-Pierre-ben maradt – megtartotta fennhatóságát a Kis-Antillák szigetei felett.⁴¹

A jezsuita atyák megélhetésének kérdése

A jezsuita atyák megélhetésének biztosítására (is) a Kis-Antillák evangelizációs sajátosságaiból fakadó és a fentiekben már említett lehetőségek álltak rendelkezésre. Vagyis az első időkben a gyarmatosító társaság által nyújtott szerény – és rendszertelen – éves ellátmány, illetve a megélhetést alapvetően biztosítani hivatott földbirtok. A sziget 1674-es királyi birtokba kerülése után pedig az uralkodó által biztosított egységes és rendszeres éves ellátmány.

kat 1683-ig, a kapucinusok visszatéréséig. Saint-Domingue-on a kormányzó kérésére 1703-ban jelentek meg a jezsuiták, hogy átvegyék a missziót a kapucinusoktól. Tevékenységük olyan sikeres volt, hogy 1711-ben már 12 atya tevékenykedett a sziget nagyobb városaiban. A szárazföldön, Guyane területén alapítottak missziót, amelynek központja Cayenne városába került. Ez a misszió azonban csak 1709 után indult fejlődésnek. Ekkor sikerült ugyanis nagyobb számban bennszülötteket megtéríteni és a misszió fennhatóságát a belső területek felé kiterjeszteni. Rennard: *Hist. Religieuse...* i. m. 186–189. o.

³⁹ Rochemonteix: i. m. 6–7. o. és Pfister, L. S. J.: *Cartes des provinces et missions de la Compagnie de Jésus*. 1866., *Cartes des missions des Antilles et de la Guyanne*.

⁴⁰ Rennard: *Hist. Religieuse...* i. m. 192. o.

⁴¹ Clugnet: i. m. 555. o.

Ennek megfelelően Martinique szigetére történt betelepedésükkor a jezsuita atyák is jelentős földbirtokokat kaptak a gyarmatosító társaságtól, egyrészt rendházuk és a kápolna megalapítására, másrészt megélhetésük biztosítására. Az előbbi céljára Saint-Pierre városában, a folyó mentén jelölti ki számukra földbirtokot du Parquet, a sziget kormányzója; utóbbi céljára, azaz megélhetésük biztosítására pedig egy Saint-Pierre közelében elterülő 277 hektáros birtokot adományozott számukra.⁴² A gyarmatosító társaság szándékának megfelelően – a királyi ellátmány 1679-es bevezetéséig⁴³ – alapvetően valóban – az egyébként ültetvényé alakított – földbirtok jövedelmei biztosították az atyák megélhetését. A királyi ellátmány egységesé és rendszeressé válása után pedig a jezsuita atyák már a 12000 livre mennyiségű (azaz 540 livre összegű) cukor fejenkénti éves juttatásra⁴⁴ is számíthattak, amelyet a négy martinique-i és a két Saint-Christophe-i plébánia után kaptak. A két bevételi forrás – azaz a földbirtok és a királyi támogatás – 1679-től párhuzamosan létezett, és együttesen biztosította az atyák megélhetését.

A két bevételi forrás együttes létezését támasztja alá a Prieur atya, a misszió legfőbb előjárója (1740–1743) által 1743-ban készített jelentés is. A misszió aktuális anyagi állapotáról, a bevételek és a kiadások alakulásáról szóló jelentést Prieur atya – ahogy a Martinique szigetén működő többi misszió előjárói is – az uralkodó 1741-ben közzétett kérésére készítette. A király ugyanis az éves ellátmány összegét illető panaszok jogosságának megállapítása kapcsán látni kívánta az egyes szerzetesrendek által működtetett missziók anyagi helyzetét. Prieur atya jelentése a következőket tartalmazza:

⁴² Az ugyancsak a martinique-i misszió fennhatósága alá tartozó Guadeloupe-on a szigetre történt 1651-es betelepedésükkor szintén jelentős birtokot kaptak a kormányzótól Saint-François városában, ugyancsak a rendház és a kápolna felállítására céljából. Rennard: *Hist. Religieuse...* i. m. 190. o.

⁴³ A jezsuiták többször is megpróbálták kedvezőbb anyagi támogatást kiharcolni maguknak. 1645-ben a gyarmatosító társasággal úgy állapodtak meg, hogy az Franciaországban a misszió képviselőjének kezébe 150 livre összegű éves ellátmányt fizet, valamint Martinique szigetén 500 livre mennyiségű dohányt fizet fejenként a misszionáriusoknak. 1676-ban pedig olyan megállapodást kötöttek a szigetek ügyeit intéző, királyi felügyelet alatt álló társasággal (*Domaine d'Occident*), hogy az a jezsuiták által Martinique és Saint-Christophe szigetén kiszolgált hat plébánia után 2500 livre mennyiségű cukrot fizet minden évben Martinique szigetén, valamint Franciaországban újabb 2500 livre támogatást fizet ezüstben. Mindkét próbálkozás rövid életű volt. Uo. 80., 82. o.

⁴⁴ A kapucinusok például az általuk kiszolgált tizenhárom martinique-i plébánia után összesen 7965 livre királyi ellátmányban részesültek. Az egyes plébániák után járó támogatás összege a plébánia alapítási dátumától függően hol 540 livre, hol 405 livre volt. A 13 plébániából hat után kaptak a kapucinusok 540 livre támogatást, a fennmaradó hét plébánia után csak 405 livre támogatást kaptak. Rennard: *Etat religieux...* i. m. 442–443. o.

A martinique-i jezsuita misszió anyagi helyzete

Az anyagi javak helyzete:

Minden [bevétel], amit a jezsuita atyák Martinique szigetén birtokolnak:

1. Az uralkodótól kapott ellátmány 4185 livre
2. Ültetvény Saint-Pierre városa közelében, amelyen kizárólag cukornádat és maniókát termelnek, és amely évente kb. 5000 tégely fehér cukrot ad, amely a sziruppal és a taffiával együtt évente jövedelmez 50 000 livre
A manióka, amely a rabszolgák ételmezésére szolgál, évente kb. 800–900 hordó lisztet ad.
3. A cukorból származó termékek eladására szolgáló boltok, amelynek az éves jövedelme átlagban 12500 livre
4. Bérelt ültetvény Prêcheur közelében, amelyen a rabszolgák ellátására maniókát termelnek, és amelynek az éves bérleti díja 7000 livre

Összesen: 66685 livre

A kiadások

1. A rendház fenntartásának költsége évente 24000 livre
 2. A misszió elöljárója által a Martinique és a Grenade szigeti plébániákon szolgálatot teljesítő atyák között a királyi támogatás kiegészítésére kiosztott támogatás, mivel a rend nem fogad el perselypénzt, amelyből ezt a támogatást fedezhetné, és a nekik felajánlott összegeket a szegények között osztják szét, illetve a templom díszítésére költik. A támogatás összege összesen tehát
..... 8000 livre
 3. A rabszolgák ellátására 12 hordó manióka liszt és 350 hordó sózott hús szükséges. A liszt előállítására az atyák az említett módon ültetvényt bérelnek évi
..... 7000 livre
A sózott hús évente 15750 livre
A ruházkodásuk évente kétszeri váltására évi 3500 livre
 4. A cukorkészítéshez szükséges eszközök és épületek éves kiadása és karbantartásuk költsége évente 12000 livre
-
- Összesen* 70250 livre⁴⁵

⁴⁵ Rennard, *Etat religieux*, 445–448.o.

A Prieur atya által készített jelentésből tehát az derül ki, hogy a Jézus Társaság martinique-i missziójának éves bevételei közel azonosak a kiadásokkal. A két forrásból származó bevételek együttesen fedezik a megélhetés költségeit. A jelentésből azonban az is kiderül, hogy a bevételek nagyobbik része, mintegy 95 %-a a misszió birtokának jövedelméből, vagyis a misszió birtokán megtermelt cukornád eladásából származik. A cukorból származó termékek értékesítéséből befolyó jövedelmek pedig közel azonosak az ezen termékek előállítására fordított költségekkel. Mivel a király által elrendelt vizsgálat célja az volt, hogy megállapítsák, a királyi támogatás összege vajon valóban megfelelő nagyságú-e, ezért elképzelhető, hogy a jelentést készítő előjárók – így Prieur atya is – helyenként a cél érdekében túloztak. Ez főként a kiadások mértékének megállapítása kapcsán feltételezhető.⁴⁶

A bevételek nagyságán és megoszlásán túl a királyi támogatás összege és összetétele a legérdekesebb számunkra. Ugyanis a támogatás összegéből és összetételéből, valamint a rendelkezésünkre álló egyéb adatok alapján következtetni tudunk a Martinique szigetén tevékenykedő jezsuita atyák számára.

A királytól kapott éves támogatás összege – ahogy az a jelentésből kiderül – összesen 4185 livre. A jezsuita atyák fejenként 12000 livre mennyiségű cukorellátmányt (azaz 540 összegű livre-et) kaptak az általuk kiszolgált négy martinique-i és két saint-christophe-i plébánia után. A hat plébánia után járó összeg azonban csupán 3240 összegű livre lenne. Az összegek közötti látszólagos eltérésre, valamint a jezsuita atyák számára egy Martinique szigetén szolgálatot teljesítő jezsuita atya 1701-ben írt levele szolgál részben magyarázattal. Levelében a következőket olvassuk:

*„Rendszerint hatan tartózkodunk a martinique-i rendházban, mivel a Saint-Pierre-i plébános is velünk van, valamint azok az atyák is, akik a csupán pár mérföldre található carbet-i, prêcheuri és Case Pilote-i plébániákon teljesítenek szolgálatot. Ők is velünk esznek és rendszerint a rendházban is alszanak.”*⁴⁷

Vagyis a martinique-i rendházban rendszerint hat atya tartózkodik. A leírás szerint az a négy atya, akik plébánosi tisztségüknél fogva 540 livre összegű ellátmányban részesülnek, valamint még két atya. A kérdés tehát az, hogy ez a két atya – akiről az idézet semmilyen információt nem közöl – milyen funkciót tölt be a misszió működésében, és ennek kapcsán milyen összegű királyi ellátmányban részesül.

A jezsuitáknak járó királyi ellátmány összege (fejenként 540 livre) és megoszlása (a hat említett plébánia után) ismeretében logikusan adódik a következtetés, hogy a rendházban szintén jelenlévő két atya a Saint-Christophe szigetén plébánosi szolgálatot teljesítő két atya lenne. Így megkapnák az idézetben is jelzett hat sze-

⁴⁶Rennard: Hist. Religieuse... i. m. 201. o.

⁴⁷Uo. 197. o.

mélyt. Ez esetben azonban a királyi támogatás összege továbbra is csupán 3240 összegű livre lenne, illetve kellene, hogy legyen. A számok továbbra is fennálló eltérése láttán azt feltételezzük, hogy a rendházban még jelen lévő két atya olyan egyéb feladatot töltött be, amely után királyi ellátás járt. Ezt a feltételezésünket erősíti az a tény is, hogy Prieur atya jelentésében nem esik szó – az elvileg a martinique-i misszió fennhatósága alá tartozó – Saint-Christophe-i plébániákról. Az ok egyszerű. Saint-Christophe szigetére 1683-ban visszatértek a kapucinus atyák, így a jezsuiták átadták a két plébánia vezetését, melyet eredetileg is a kapucinusok láttak el. Ezt követően a szigetet 1703-ban az angolok foglalták le, lehetetlenné téve ezzel minden további pasztorációs munkát. Ezen tény ellenére a francia adminisztratív gépezet lassúsága okán – a jelentés tanúsága szerint – a korona továbbra is kiutalta a martinique-i misszió számára a Saint-Christophe-i két plébánia után járó ellátmányt.⁴⁸ A valós és lehetséges támogatási összegek között továbbra is fennálló eltérésből következően a martinique-i rendházban tartózkodó másik két atya más feladattal volt megbízva.

Már említettük, hogy a jezsuita atyák feladata volt – a telepéseknek nyújtott lelki gondozáson túl – a rabszolgák vallásos oktatása és lelki gondozása is. Ennek ismeretében a rendházban tartózkodó egyik atya valószínűleg ezzel a feladattal volt megbízva. A másik atya pedig – ahogy arra a jelentés is utal – a Grenade szigeti plébános volt. Ez utóbbi plébánosi tisztségénél fogva 540 livre összegű ellátmányban, míg a rabszolgák lelki gondozásával foglalkozó atya 405 livre összegű ellátmányban részesült.

Ezek ismeretében a következő képen alakul a királyi ellátmány összegének összetétele:

A Saint-Pierre-i, carbet-i, prêcheuri és Case Pilote-i plébániák után	4 x 540 livre
A grenade-i plébánia után	1 x 540 livre
A Saint-Christophe-i – betöltetlen – plébániák után	2 x 540 livre
A Saint-Pierre-ben a rabszolgákkal foglalkozó atya után	1 x 405 livre
Összesen	4185 livre

Az előbbieken megismert tények alapján azt mondhatjuk, hogy a martinique-i misszióban szolgálatot teljesítő atyák megélhetését a földbirtok jövedelmei, valamint a királyi ellátmány megfelelően fedezte. A megélhetés kérdésének sikeres megoldását életkörülményeik is tükrözik. Erről szintén az 1701-ben keletkezett levélben találunk érdekes részleteket. Itt a következőket olvashatjuk:

⁴⁸ Uo. 199. o.

„Rendházunk a sziget legszebb helyén fekszik, ahol mindig friss a levegő. Maga a rendház elég nagy, a várostól és a plébániától egy hosszú, narancsfákkal szegélyezett sétány választja el, mely mindig kellemesen árnyékos. Kertünk a sziget egyik legszebb kertje, a könyvtár pedig kiválóan föl van szerelve. A fekete szolgálaink családi kunyhói nagy számban szegélyezik a rendházat. A rendházban – mely inkább vár benyomását kelti a sok épület és a feketék kunyhói miatt – külön oltár áll rendelkezésünkre.”⁴⁹

Konklúzió

Tanulmányunkban arra a kérdésre kerestük a választ, hogyan hatottak a Kis-Antillák evangelizációs sajátosságai a Jézus Társaság martinique-i missziójának alapítására és működésének első száz évére. Valamint ezek a sajátosságok hogyan és mennyiben befolyásolták La Valette atya cselekvési lehetőségeit a 18. század közepén a misszió előjárójaként és gazdasági igazgatójaként.

Vizsgálataink során arra a következtetésre jutottunk, hogy a misszió alapítása és működése – a felvállalt feladatok, a jelentkező nehézségek, valamint a megélhetés kérdése terén – egyértelműen a térség evangelizációs sajátosságait követi. A misszió előjárói ezen sajátosságok figyelembe vételével döntöttek, amikor vállalták, hogy a világi papság megérkezéséig a jezsuita atyák ellátják négy martinique-i plébánia vezetését, amikor többször is megpróbálkoztak az őslakosság megtérítésével, amikor föl vállalták a rabszolgák lelki gondozását, vagy amikor megélhetésük biztosítása céljából a gyarmatosító társaságtól kapott földön ültetvényt hoztak létre. Ezek a térség sajátosságaiból fakadó megoldások a misszió alapítása óta formálták és irányították annak működését. Ebből következően La Valette atya sem tudott kitérni befolyásoló erejük elől. Vagyis el kellett fogadnia a korábbi előjárók által föl vállalt feladatokat és megoldásokat. Így többek között a megélhetés kérdésre adott megoldást is, mely már tevékenysége előtt is a Társaság *Institutumának* rendelkezéseibe ütközött.

La Valette atya szerepe – elméletileg tehát – csupán arra korlátozódott, hogy biztosítsa a föl vállalt feladatok sikeres megvalósítását, illetve a tisztségeiből adódó lehetőségek révén elősegítse a misszió korszellem megkövetelte spirituális és anyagi fejlődését. Az ennek ellenére bekövetkezett események – vagyis a misszió eladósodása, La Valette atya franciaországi bankárának csődje és a Jézus Társaság franciaországi feloszlata – az általunk itt nem tárgyalt egyéb befolyásoló körülmények együttes hatása, illetve La Valette atya saját szerepét túlértékelő magatartása nyomán következtek be.

⁴⁹ Uo. 197. o.

A Macedón Harc és a görög külpolitika 1903–1908

A Macedón Kérdés

A 20. század elejére a balkáni nemzetek egymással ellentétes területi igényei és az Oszmán Birodalom felosztására irányuló törekvései etnikai és vallási feszültségeket szítottak Macedónia területén. A terrorizmus és az erőszakhullám az 1903. évi Illés-napi felkelésben¹ érte el a tetőpontját, mikor több mint száz települést romboltak le teljesen, és több tízezer ember vált hajléktalanná. A tragikus események hatására a két közelebbről érintett nagyhatalom, Oroszország és Ausztria–Magyarország elfogadta a müzrsteni programot a szükséges reformok bevezetéséről. A reformok teljesen új adminisztrációs körzeteket jelöltek ki, melyek nem estek egybe a különböző nemzetiségek macedóniai képviselőivel, és még nehezebbé tették az etnikai elv figyelembe vételét.² A nemzetiségek ekkor ismerték fel, hogy céljaik

¹ Az Illés-napi (vagy Ilinden) felkelésről, és azt követő reformokról részletesen ld. később.

² Macedónia három vilajetét (Szaloniki, Monasztir és Koszovó) öt zónára kívánták osztani, melyek ellenőrzésére szintén öt nagyhatalmat jelöltek ki. Macedónia közigazgatási tekintetben öt vilajetből állt: Koszovó (Szkopje központtal), Szkutari, Monasztir, Szaloniki, Janina. Minden vilajetet egy magasabb rangú pasa (fő kormányzó vagy váli) irányított. A vilajetek szandzsákokra oszlottak, melyeket egy alacsonyabb rangú pasa (mutesarif) kormányzott, míg a szandzsákok a kajmakamok vezette kazáokra (kerületek) oszlottak. Ld.: Újhelyi Péter: *Macedónia és a keleti kérdés*. Marosvásárhely, 1904. 51. o. A terület népességstatisztikái ellentmondásosak, az összeírást vezető nemzet szándékaitól sem mentesek, ráadásul a vizsgált korszakban nem is készült sok belőlük. Népeségstatisztikák a Szaloniki vilajetről:

– Az 1895/96-os török összeírás (Tahir) alapján (J. McCarthy: *The Arab World, Turkey and the Balkans 1878–1914. A Handbook of Historical Statistics*. 60. o.): 452.175 muzulmán; 294.624 görög; 245.902 bolgár és egyéb; 43.423 zsidó lakos.

– Az 1910-es görög népszámlálás alapján

megvalósítása propagandájuk erélyességén és aktivitásán múlik. Ezzel kezdetét vette a szerb, görög és bolgár bizottságok (félkatonai szervezetek) egyre hevesebb harca egymás ellen. Ez is csak azt bizonyította, hogy a mürzsteni program teljes kudarc és tévedés volt, és csak radikalizálta a már régóta tartó etnikai konfliktusokat. Célunk annak a bemutatása, hogy a görög ellenállás hogyan alakult ki a területen, és hogy az athéni kormány milyen eszközökkel támogatta az egyre véresebbé váló nemzeti mozgalmat.

Macedónia területén 1870-től beszélhetünk etnikai belviszályról, mely azonban egészen 1904-ig csak oktatási és vallási talajon állt, és inkább propaganda-hadjáratokban merült ki, míg 1904–1908 között a fegyveres összecsapás vált dominánssá. Ezt az időszakot nevezik Macedón Harcnak³, melyben elsősorban a területen élő görögök és bolgárok harcoltak egymás ellen a terület feletti ellenőrzés megszerzéséért. A szakirodalomban több időhatárral is találkozhatunk, általában az 1870-es évek közepére-végére helyezik a kezdetét,⁴ ugyanis ide datálható a bolgár aktivitás, végpontja pedig a Balkán-háborúkat lezáró békekötés, és a terület felosztása. A bolgár kulturális-vallási propaganda-tevékenységre, melynek célja az ortodoxok maguk mellé állítása volt, a görögök csak megkésve, a 19. század legvégén, a 20. század elején válaszoltak. Ennek a megkésétségnek az oka részben a krétai kérdésnek volt köszönhető, ami sokáig prioritást élvezett a görög külpolitikában. Az 1897-es vesztes görög–török háború után, egy passzivitásra kényszerített rövidebb időszakot követően azonban a macedón területek megszerzése vált a legfontosabb céllá. Ez kezdetben görög részről is kulturális tevékenységben fejeződött ki, röpiratok terjesztésével és a szóbeli meggyőzés eszközével próbáltak hatni az ott élő nagyon vegyes népeiségre, meggyőzni őket görög származásukról. Az alapvető nehézséget az okozta, hogy az itt élő lakosság még nem tudott modern értelemben vett nemzeti vagy nemzetiségi kategóriákban gondolkodni, a nemzeti moz-

(Βακαλοπουλος, Απ.: *Νεοτουρκικο κηνιμα και Ελληνισμος 1908–1912*. Ηροδοτος, Θεσσαλονικη, 2002. [Az ifjútörök forradalom és a görögség 1908–1912] 66–69. o.): 419.165 muzulmán; 357.740 görög; 201.861 bolgár, 48.900 zsidó lakos.

³ A Macedón Harc általában az 1897–1912/1913 közti időszakra használt kifejezés, de az 1904–1908 közötti heves és véres események miatt a görög történetírásban gyakran csak ez utóbbi, rövidebb periódusra használják. A témáról írt legrészletesebb monográfia: Douglas Dakin: *The Greek Struggle in Macedonia, 1897–1913*. Museum of Macedonian Struggle, Thessaloniki, 1966.

⁴ A bolgár exarchátus 1870-es megalakulása fontos vallási és politikai fejlemény volt a felszigeten élő délszláv lakosság szempontjából, de még ennél is jelentősebb volt az 1877–1878-as orosz–török háborút lezáró San Stefanó-i béke, mely rendelkezett Nagy-Bulgária megalakításáról. Az 1878. június–júliusi berlini kongresszus három részre osztotta Bulgáriát, de a békekonferenciák aktivizálták a Balkán nemzeteit, Macedónia pedig az összes nemzeti törekvés kulcsfontosságú kérdésévé vált.

galom ekkor még csak az első, kulturális szakaszában járt. A szűk értelmiségi rétegen kívül a lakosság túlnyomó része proto-nacionalista fogalomrendszerben gondolkodott, és nem volt határozott saját önazonosításában sem. Nem volt fontos (és lényeges) számára, hogy ő bolgár vagy szerb, esetleg görög-e. Saját magát mint ortodox keresztényt határozta meg, ami a török és albán muzulmánnal szembeni megkülönböztető jegye volt évszázadokon keresztül. Ebben a mentalitásban, amit az ortodox keresztény egyház tradíciói formáltak, és az oszmán fennhatóság évszázadai szilárdítottak meg, sokkal jobban érvényesült a keresztény „nemzeti közösség” (amely az oszmán millet-rendszeren alapult), mint a nemzet, mely egyértelmű kategóriaként itt még nem is létezett, a lokális identitás pedig egy-egy faluhoz vagy járáshoz kapcsolódott és formált közösséget, a „nemzeti összetartozás” eszméje nem alakult még ki. Éppen ezért már az a kérdés is, hogy a patriarchista görög vagy az exarchista bolgár egyházhoz tartozik-e az illető, komoly és nehéz kérdésnek tűnt, mikor pedig nemzetiségüket kérdezték, rendszeresen vallási kategóriával válaszoltak, ti. hogy ők ortodox keresztények. A legnagyobb ellentmondás oszmán Macedóniában a 19. század végén, 20. század elején az volt, hogy a Bolgár Exarchátus követői (Szófia bolgároknak nevezte őket), és a konstantinápolyi pátriárkához hűek (Athén görögöknek nevezte őket) között nem mindig volt határozott nemzeti különbség, de volt egy bizonytalan határvonal, amit a macedón parasztok bármikor átléphetek, ha arra kényszerítették őket.⁵ Válaszukat nagyban befolyásolták anyagi megfontolások vagy a helyi politika befolyása, így nemzeti hovatartozásuk széles sávon mozoghatott. A bolgár és görög agitátorok pedig egyre keményebb fellépéssel próbálták befolyásolni az itt élő lakosságot, és egyre inkább a fegyveres megmozdulások kezdtek el a főszerepet játszani a 20. század elejétől, hiszen ez a proto-nacionalista identitás nagyon jó táptalajnak bizonyult az egyre erőteljesebben jelentkező, már nacionalista ideológiáknak, melyek a keresztény közösség szétszakításával szerettek volna görögöt, bolgárt, szerbet „teremteni”.⁶

A Macedón Harc második, fegyveres szakasza tehát az 1903 nyarán kitört Ilinden-felkeléstől vagy Illés-napi felkeléstől vette kezdetét, bár a görögök az 1904-es év végétől, Pavlosz Melasz⁷ görög partizán meggyilkolásától szokták da-

⁵ Dimitrisz Livianosz: 'Conquering the souls': nationalism and Greek guerilla warfare in Ottoman Macedonia 1904–1908. In: *Byzantine and Modern Greek Studies*, 1999. 196. o.

⁶ Uo. 198. o.

⁷ Pavlosz Melasz (1870–1904) a Macedónia megszerzéséért folytatott küzdelem egyik első görög áldozata, aki nemzeti hősként a görög ellenállás szimbólumává vált halála után. Az athéni kormány (Georgiosz Theotokisz 1899. április–1901. november; 1903. június–1903. június; 1903. december–1904. december; 1905. december–1909. július között töltötte be Görögország miniszterelnöki posztját, és 1904. június közepétől 1904. augusztus közepe között külügyminiszter is volt egy személyben) 1904 elején négy tisztből álló bizottságot küldött Macedóniába, hogy felmérjék az ottani helyzetet. Ebben részt vett Melasz is, aki

tálni (1904. október 13.) a görög ellentámadás kezdetét, a bolgár agresszióval szembeni válaszként. Ebbe a küzdelembe már a Macedónia területén található görög konzulátusok is bekapcsolódtak a szaloniki főkonzulátus vezetésével. Az ellenállás karaktere tehát megváltozott.

A szaloniki görög főkonzulátus és a Macedón Harc 1908-ig

A macedón kérdés kiéleződésekor egyre fontosabb szerepet kezdtek el játszani a balkáni török területen lévő görög konzulátusok. Ezek közül is leginkább a thesszaloniki főkonzulátus, melynek élén 1897–1904 májusa között Evgeniosz Evgeniadisz állt. Az ő nevéhez fűződött például a konzulátus épületének áthelyezése a görög államhoz tartozó épületbe, így már nem a zsidóktól vagy az oszmán államtól bérelt telken állt az épület. Az akkori görög külügyminiszter (Andreasz Szingrosz) segítségével a konzulátust a thesszaloniki székesegyház tulajdonában lévő telken állították fel 1898-ban.⁸ Evgeniadisz fő feladatának a görög–török kapcsolatok rendezését tekintette 1897 után, valamint felhívta a figyelmet a bolgár veszélyre, de még nem gondolt szervezet létrehozására vagy a görög közösség védelmére. Jól szemlélteti álláspontját az az 1902 tavaszán megírt memorandum, melyet a görög külügyminisztériumnak nyújtott be: „A macedón görögség és a bolgárok közti együttműködés minden lehetőségét ki kell zárni Macedónia felszabadításával kapcsolatban, mert [...] a bolgárok csak a görög lakosok elnyelésére vagy megsemmisítésére törekszenek. [...] A bolgár veszély szükségessé teszi a macedón görögség részére a török uralom fenntartását addig, ameddig nem képes a kezébe venni egész Macedónia vezetését... A legjobb módszer arra, hogy megfékezzük a bolgárok görög-ellenes tevékenységét az, hogy Görögország diplomáciai képviselői és Macedónia őshonos görögsége együttműködik a törökkel.”⁹

augusztusi visszatérte után beszámolt a kormánynak arról, hogy szükség van fiatal görög tisztek odaküldésére. Miután kinevezték a monasztir-kasztoriai terület főparancsnokává, visszautazott, hogy elkezdje az ellenállás megszervezését Mikisz Zerasz álnéven. Nem sokkal érkezése után török katonák ölték meg 1904. október 13-án. Ld.: Νοταρης, Γιαννις Σ.: Παυλοςς Μελας και Ιων Δραγουμης, δυο Ελληνες που αγωνιστηκαν για

τη Μακεδονια. In: *Ο Μακεδονικος Αγωνα*. (Pavlosz Melasz és Jon Dragumisz, két görög, akik harcoltak Macedóniáért), 171–172. o.

⁸ Ennek a későbbiekben lesz fontos szerepe, amikor az ellenállás egyik legfontosabb központjává válik a konzulátus, és fegyvercsempészetre is használják az épületet (1904-től).

⁹ Λαουρδα, Βασιλειου: *Το Ελληνικον γενικον προξενιον Θεσσαλονικησ και ο Μακεδονικον Αγωνα*

Mintha csak az ő szavait igazolták volna az egy évvel később bekövetkezett események. 1903 áprilisában Szalonikiben macedón fiatalok merényletek sorozatát követték el azzal a céllal, hogy felhívják a nagyhatalmak figyelmét a térségben élők tragikus helyzetére és a reformok szükségességére. A mindennaposá váló terrorcselekmények hatására a brit kormány hadihajó küldését határozta el Szaloniki kikötőjébe, végül azonban csak Volosz kikötőjében állomásoztatta a hajót, de teljes készenlétben; míg Ausztria–Magyarország és Olaszország valóban elküldte egy-egy hadihajóját Szalonikibe.¹⁰ Április 29-én az Oszmán Bank ellen hajtottak végre merényletet, négy fegyveres támadta meg az őrséget, majd felrobantották a bankot, de megtámadták az oszmán postahivatalt, két kávéházat és ugyanezen a napon a francia Guadalquiver nevű gőzhajóra is bombát dobtak.¹¹ Ezek a merénylők nem álltak kapcsolatban az IMRO¹² vezetőivel, tervüket nem egyeztettek velük, önállóan cselekedtek. Az események viszont felgyorsították az általános felkelés kirobbanását, és 1903. augusztus 2-án (Illés napján) Kruševo városában (Bitola körzet, Délnyugat-Macedónia) a felkelők átvették a hatalmat. Az összes hidat lerombolták a Monasztir–Ohrid útvonalon, megrongálták a vasúti síneket, és megfogalmazták a Kruševói Manifesztumot vagy forradalmi proklamációt:

„... Mi úgy viszonyulunk hozzátok, mint testvéreinkhez, mióta ti is ugyanúgy rabszolgák vagytok, mint mi: a pasák és urak rabszolgái, a gazdagok rabszolgái, despoták és türanniszok rabszolgái, akik kikényszerítették tegnapi megmozdulásunkat. Mi az igazság, szabadság és a humanizmus megvalósítása felé teszünk lépéseket, és arra kérünk, hogy csatlakozzatok hozzánk. Gyertek testvérek, muszlimok, gyertek és harcoljatok a mi több évszázados ellenségünkkel szemben! Gyertek és csatlakozzatok fegyvereseinkhez az autonóm Macedónia zászlaja alatt! Macedónia, a mi anyánk a segítségünket kéri. Gyertek és segítsetek a rabszolgaság láncát letépni és felszabadítani magunkat a szenvedés alól! Gyertek hozzánk testvérek, így egyesíthetjük lelkünket és szívünket, és megvéldhetjük gyermekeinket, és

1903–1908. Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών 42. Θεσσαλονίκη, 1961. (A Thesszaloniki Görög Főkonzulátus és a Macedón Harc 1903–1908), 8–9 o.

¹⁰ Douglas Dakin: i. m. 94. o.

¹¹ Uo. 94. o.

¹² 1893-ban Szalonikiben alakult meg a Belső Macedón Forradalmi Szervezet (IMRO), melynek célja egy délszláv föderáció létrehozása, ami Macedóniát is magában foglalná. Ezt egy általános felkelés kirobbantásával szerették volna kivívni. Legnagyobb ellenfelük a Szófiában 1895-ben alapított Macedón Külső Szervezet vagy Legfelsőbb Bizottság (szuprematisták), akik a területet Bulgáriához akarták csatolni. Ld.: Barbara Jelacich: *A Balkán története II.* Osiris, Budapest, 1996. 87–88. o.; Orde Ivanovski: Nikola Karev – Organizer of the Kruševo Republic In: *Macedonian Review*, 1971/2–3. sz., 177. o.

talán békében élhetünk és dolgozhatunk.”¹³ A proklamáció terjesztői hangsúlyozták, hogy ők nem ellenségesek a török földművelőkkel, csak a török kormánnyal szemben, egyben felkértek mindenkit vallási, nemzetiségi hovatartozástól függetlenül, hogy csatlakozzon a mozgalomhoz, melynek célja az autonóm Macedónia megteremtése volt. A felkelés gyorsan terjedt, rövid időn belül szinte Nyugat-Macedónia összes települése belekeveredett a forradalmi eseményekbe, minden falu rejtegetett egy saját felfegyverzett bandát, de az emberek nagy része nem önként lépett be, hanem saját védelme érdekében fegyverezte fel magát.¹⁴ Két példa a mindkét oldalon megnyilvánuló brutalitásra: augusztus folyamán Rakovo (tisztán patriarchista falu) 120 háza közül 100-at romboltak le, míg Buf (tisztán exarchista) település 250 háza közül csak 2 élte túl a pusztítást.¹⁵ Novemberben informális fegyverszünet lépett éltbe, miután a váli megígérte, hogy amnesztiában részesíti azokat a felkelőket, akik leteszik a fegyvert.

Az Illés-napi felkelés és véres török leverése a nagyhatalmakat is aktivizálta. Oroszország és az Osztrák–Magyar Monarchia 1903. október 3-án az osztrák területen fekvő Müritzegben ültek tárgyalóasztalhoz, hogy reformokról döntsenek a macedón vilajetekkel kapcsolatban.¹⁶ A reformok hatékonyabb megvalósítása érdekében elhatározták, hogy a Macedóniát 1902 óta igazgató főkormányzó, Huszein Hilmi mellé két civil tanácsadót is rendelnek (egy orosz és egy osztrák–magyar képviselőt), és felállítanak egy keresztény ellenőrző bizottságot is. December 8-án Hilmi mellé kinevezték Nyikolaj Gyemeriket orosz, míg Henrich von Müllert osztrák részről. A macedón csendőrség élére pedig 1904 elején az olasz Degiorgis tábornokot helyezték, a területet pedig az öt nagyhatalom ellenőrizte zónákra osztották.¹⁷ A Monarchia a Vardar-völgyét és a Szaloniki felé vezető utat, valamint a szkopjei szandzsákot; Nagy-Britannia a dramait; míg Franciaország a szerreszi szandzsákot ellenőrizte. Olaszország kapta a bitolai és koszovói szandzsákok katonai ellenőrzésének feladatát, míg Oroszország a szalonikiit kapta meg. (Németország a szultáni felségjogot tiszteletben tartva nem kért saját ellenőrzésű zónát.) Bulgária szélesebb körű reformokat látott volna szívesebben, ezért egyezményt

¹³ A manifesztumot a köztársaság megalapítója, Nikola Karev (1877–1905) fogalmazta meg, aki az IMRO befolyásos tagjaként a Macedónia területén élő nemzetiségek egymás mellett élésének volt a híve. A török katonaság ölte meg 1905-ben. Orde Ivanovski: i. m. 176–181. o.

¹⁴ Douglas Dakin: i. m. 101. o.

¹⁵ Uo. 103. o.

¹⁶ Oroszországot II. Miklós cár és Lamsdoff külügyminiszter, míg a Monarchiát Ferenc József és Goluchowsky külügyminiszter képviselte. A müritzegi találkozóról és reformokról: Horváth Krisztián: Az 1904-es szerb–bolgár szerződések. In: *Documenta Historica* 33. Szeged. 1998. 3–8. o.; Douglas Dakin: i. m. 112–117. o.

¹⁷ Horváth Krisztián: i. m. 5. o.

kötött a Portával 1904. április 8-án, mely szerint saját területén megakadályozza a török fennhatóság ellen szervezkedő fegyveres csoportok megalakulását és tevékenységét, cserébe a Porta vállalta, hogy a felkelés miatt menekülni kényszerülők hazatérhetnek, és ígéretet tett a reformok tényleges bevezetésére.¹⁸

Az 1903 nyarán bekövetkezett véres események hatására az athéni kormány görög partizáncsapatokat küldött Szalonikibe, de Evgeniadisz szaloniki főkonzul akadályozta a tevékenységüket, mert attól félt, hogy e csapatok aktivitása újból komoly veszélybe sodorja a Görög Királyságot, és megrontja a görög–török diplomáciai kapcsolatokat. Athénban tisztában voltak vele, hogy innentől kezdve komolyabb fellépésre van szükség Macedóniában a görögség védelmében, ezért 1904 májusában leváltották Evgeniadiszt. Mielőtt azonban visszatért volna Görögországba, 1904. március 7-én keltezett konzuli jelentése már mutatja a megváltozott helyzetet és a félelmet Macedóniában. „Felháborodva beszéltem Hilmi pasával, és bebizonyítottam neki, hogy a komitácsik¹⁹ nem másra törekszenek, mint hogy megsemmisítsék a görögséget, ami a következő évre akár sikerülhet is nekik, mert az oszmán hatalom (kormány) már bebizonyította, hogy képtelen bármit is tenni az eredményes védelem érdekében. Csak Monasztir vilajetben az elmúlt év folyamán 65 ortodox falut kényszerítettek a gyilkosok arra, hogy elhagyják az ortodox egyházat, ráadásul ugyanezeknek a bandáknak a közbenjárására megtiltották, hogy ezek a faluk az exarcha elé járulva, a kikényszerített nyilatkozat megsemmisítését kérjék. [...] Még arra sincs reményünk, hogy a hatalom látszatzmegoldással hárítaná el annak a veszélyét, hogy Szaloniki vilajet teljes területén kis létszámú bandák jelenjenek meg a falvakban, és arra kényszerítsék az ott lakókat, hogy aláírják a nyilatkozatot, mely szerint a bolgár nemzetiséghez tartoznak. [...] Hilmi pasa igazat adott megfigyeléseimnek, és azt ígérte, hogy a görögség védelmében új parancsot fog kiadni, mely sokkal komolyabban fogja venni ezeknek a bandáknak az üldözését.”²⁰ A görög erőtlenség és szervezetlenség pedig (ha továbbra sem lépnek fel a bolgár agresszióval szemben) csak erősítheti a fegyveres bandák tevékenységét.

¹⁸ Uo. 6. o.

¹⁹ Bolgár bizottságok, sok esetben katonai csoportok, melyek macedón területen tevékenykednek.

²⁰ Evgeniosz Evgeniadisz szaloniki görög főkonzul jelentése A. Romanosz görög külügyminiszternek, Thesszaloniki, 1904. március 7.

In.: *Οι Απαρχες του Μακεδονικού Αγώνα 1903–1904. 100 έγγραφα από το Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών της Ελλάδας*. Θεσσαλονίκη, 1996. (A Macedón Harc nyitánya 1903–1904, 100 jelentés a Görög Külügyminisztérium levéltárából) 141–143. o.

Evgeniadisz helyére a korábbi filippopoliszi görög konzult, Lámbrosz Koromilász²¹ nevezték ki. Az ő álláspontja szerint, ha a görögség nem lép fel szervezeten a bolgárok ellen, végveszélybe kerül. Európai Törökországban szükség van a görögök és a törökök közti együttműködésre a szláv invázióval²² szemben. Koromilász beszámolója szerint folytatódtak a fegyveres csoportok erőszakos akciói, „szinte a szaloniki szandzsák teljes területét hatalmukba kerítették a bolgár bandák, melyek visszatértükkel kikényszerítették a korábban tett, az exarchátus elhagyására tett nyilatkozat megerősítését. Bár az igaz, hogy ezeket a nyilatkozatokat Hilmi pasa nem ismeri el.”²³

Huszein Hilmi tehát, ha nem is tudta megakadályozni a bandák tevékenységét, de nem is ismerte el az erőszakos „térítés” eredményét. Ennek ellenére Koromilász sürgős támogatást kért a görög kormánytól, sőt közbenjárására a görög külügyminisztérium is hivatalosan követelte a török hatóságoktól a görögség védelmét. „Hilmi pasa Kegyelmességednek válaszolva azt mondta, hogy a török kormánynak tudomása van az elkövetett gyilkosságokról, és gondoskodni fog az ortodoxok szükséges védelmének megszervezéséről, és a jövőben alkalmazni fogja a bolgár bandák üldözésének gyakorlatát is.”²⁴ Még von Müller, Ausztria–Magyarország Macedóniába kinevezett tanácsadója is szóvá tette a bolgárok szisztematikus görögellenes tevékenységét. „Felháborodva említette nekem a görög ortodoxok elleni szisztematikus fegyveres tevékenységet. Minden vágya hogy előmozdítsa és támogassa a macedón görögséget, de nem csak azért, mert ez a hivatalos utasítás Bécsből, hanem mert úgy véli, csak így lenne lehetséges a szlávok terjeszkedő szándékának megfékezése.”²⁵

A görögség megmenekülésének feltétele a jól szervezett török igazgatás lett volna Macedóniában. Koromilász szerint azonban Törökország nem képes szem-

²¹ Lámbrosz Koromilász (1856–1923) a tübingeni egyetemen tanult matematikát és fizikát, majd Párizsban és Londonban politikatudományt és közgazdaságtant. Rövid ideig újságírással foglalkozott, majd 1897–98-ban a Gazdasági Minisztérium alkalmazottja, 1904 januárja és májusa között filoppopoliszi görög konzul, májustól szaloniki főkonzul. 1906 nyarától a szaloniki vilajet konzulátusainak vezetője. 1907-től washingtoni követ, 1910–1912 gazdasági miniszter, 1912–1913 között külügyminiszter.

In.: *Η Ελληνική Αντεπιθεση στην Μακεδονία 1905–1906*. Θεσσαλονίκη, 1997.

(A görög ellenállás Macedóniában 1905–1906, jelentések a Görög Külügyminisztérium levéltárából) 81. o.

²² A Thesszalóniki Görög Főkonzulátus és a Macedón Harc 1903–1908. 10. o.

²³ A Macedón Harc nyitánya. 173. o. Lámbrosz Koromilász szaloniki főkonzul A. Romanosz külügyminiszternek, 1904. május 30-án írt konzuli jelentéséből.

²⁴ A Macedón Harc nyitánya. 204. o. Lámbrosz Koromilász Georgiosz Theotokisz görög külügyminiszternek írt konzuli jelentése, 1904. július 15.

²⁵ Uo.

benézni a bolgárokkal és megvédeni a görögöket, ezért egyedül kell folytatni a harcot. 1904-től a görög kormány sokkal több pénzt juttatott a konzulátusoknak, görög tiszteket, fegyvert és lőszeret küldtek. „Tudomásomra jutott, hogy a görög kormány, számos egyén negatív befolyásától mentes maradvá, elhatározta, kéresemre fegyvereket, pisztolyokat és muníciót fog vásárolni. Azonban sajnos nem került még a kezembe az az 1500 török líra, melyre számot tartottam a fegyverek elhelyezésére és elosztására, ami még a vásárlás és a szállítás költségeit sem fedezné. Ezért újabb 1500 török lírát szeretnék kérvényezni amilyen gyorsan csak lehetséges.”²⁶ Ezzel megváltozott a Harc karaktere: ellentámadás a bolgárok ellen – a görög kormány támogatásával. A görögök célja kezdetben csak a „lelkek meghódítása” és a bolgár csapatok kordában tartása volt, nem pedig Macedónia felszabadítása, mely tevékenységben keveredett a katonai küldetés és aktivitás a pszichológiai hadviseléssel.²⁷ Koromilász szerint is a küzdelem ekkor nem a terület, hanem az emberek megszerzéséért folyt, és gyakran előfordult, hogy egy-egy település annyiszor váltott „identitást”, ahányszor egy-egy különböző nemzetiségből álló fegyveres banda elfoglalta. Ezek adott esetben akár nagyon gyorsan is követhették egymást, hiszen itt nem tényleges pacifikálásról (területszerzésről) volt szó, hanem erődemonstrációról, és így kialakult egy nem hivatalos forгатókönyv is. „A helyi előljárók, a pap és a tanár siettek tiszteletüket tenni a görög sereg előtt, Sztavropoulosz azonban türelmetlenül rögtön a lényegre tért: 'Ti görögök vagy bolgárok vagytok?' – kérdezte fenyegető hangon. 'Most, hogy Önök itt vannak, természetesen újra jó keresztények leszünk' – hangzott a válasz. [...] Sztavropoulosz a nemzetiségüket kérdezte, de a pap vallási kifejezéssel válaszolt, mert az ő gyülekezete csak ebben gondolkodott. Ugyanakkor arra kérték fel Sztavropouloszt, hogy hagyja el a települést, mert a hírhedt 'bandavezér', a félelmetes Mitrevlach a közelben tartózkodik, és ha értesül a görögök látogatásáról, szörnyű bolgár megtorlás következik. Sztavropoulosz beleegyezett. Mivel bármikor érkezhettek bolgár vagy görög csapatok, a falu annyiszor váltott nemzetiséget, ahányszor csak szükség volt rá.”²⁸

1904 szeptemberére már részben befejeződött a görög csapatok megszervezése, és elindultak a bolgárokkal szembeni atrocitások. „Három nappal korábban Gevgelisz körzetében egy görög ortodoxokból álló félkatonai csoport összecsapott egy bolgár bandával, és megölt három bolgárt.”²⁹ A szaloniki főkonzul ebben a jelentésében már arról is beszámol a görög külügyminiszternek, hogy macedón

²⁶ Uo. 185. o. Lámbrosz Koromilász A. Romanosznak írt konzuli jelentése, 1904. június 21-én.

²⁷ Dimitrisz Livaniosz: i. m. 201. o.

²⁸ Uo. 204. o.

²⁹ A Macedón Harc nyitánya. 235. o. Lámbrosz Koromilász A. Romanosznak írt konzuli jelentése, 1904. szeptember 23.

területen kihirdették népes görög csapatok megalakulását, krétai származású korábbi ellenállókból. Nem tartaná azonban szerencsésnek, ha az ellenálló csapatokat Görögországból vagy Kréta szigetéről érkezők alkotnák, és kisebbségbe kerülnének a Macedóniában született görögök. Koromilász Szalonikibe érkezése után a főkonzulátus lett a Macedón Harc központja, ahová fedőnevekkel érkeztek fiatal tisztek Athénból. Kezdetben nem volt könnyű a kapcsolatfelvétel, ugyanis a macedón görögök török állampolgárok voltak, a külföldi konzulátusok területére pedig nem léphetett török alattvaló. Ezt a nehézséget Koromilász úgy oldotta meg, hogy azt a kis ajtót kezdte el használni, ami a székesegyházat kötötte össze a főkonzulátus épületével, így észrevétlenül lehetett a konzulátus területére jutni.³⁰ Ezen a rejtett útvonalon érkeztek a tiszteken kívül a fegyverek és a lőszer is. 1904. májusi érkezése után Koromilász összeállított egy jelentést a görög kormánynak, melyben a jól szervezett fegyveres védelem szükségességét hangsúlyozta intenzív propaganda-hadjáratral együtt. Koromilász ugyanis úgy látta, hogy a bolgárok már megtalálták a megfelelő embereket, ezért titkos csoportok létrehozását javasolta, melyeknek a vezetését helyi (tehát macedón területen élő) befolyásos görög kereskedőkre bízta volna, akik innentől kezdve már irányítani tudták volna az ellenállást.³¹ Mivel a bolgár csapatok jelentős erőfölényben voltak, azt javasolta, hogy időlegesen növeljék a görög aktivitást, és ideiglenes csapatokat állítsanak fel, melyek azért kevesebb fizetséget kapjanak, mint az állandó különítmények. Az első feladat azonban az alvó ortodoxok felébresztése és feltüzélése, amihez időre van szükség, valamint a toborzás.³² Ez a jelentés már jóval radikálisabb fellépést tartott szükségesnek, mint az 1902-es. A Theotokisz-kormány elfogadta a javaslatot és Koromilászt bízta meg Szaloniki vilajet katonai vezetésével. A katonai szervezés kettős iránya jól megfigyelhető Koromilász jelentéseiből, egyrészt Macedóniából küldenek önkénteseket (elsősorban kiképzésre) a Görög Királyság területére, másrészt Görögországból (főleg Krétáról) érkeznek tapasztalt, korábbi ellenállási mozgalmakban is részt vett katonák. „Nagyon sok fiatal macedón görög, különböző falvakból érkezik a főkonzulátus épületébe azt kérdezve, hogy Görögországban elfogadták-e az innen a görög hadseregbe küldendő önkéntesek tervezetét. [...] Pár napon belül Athénba fogok küldeni két fiataalt, akik meggyőztek arról, hogy jó szolgálatot fognak tenni a görög hadseregben, és felhatalmazást szeretnék kérni Öméltóságától, hogy máskor is alkalmazzam ezt a módszert, amit egyébként a bolgár kormány már régóta használ a Macedón Harcban.”³³ „Van szerencsém érte-

³⁰ A Thesszaloniki Görög Főkonzulátus és a Macedón Harc. 15. o.

³¹ A Macedón Harc nyitánya. 186. o. Lámbrosz Koromilász konzuli jelentése A. Romanosznak, 1904. június 21.

³² Uo. 187. o.

³³ Uo. 188–189. o. Koromilász konzuli jelentése Georgiosz Theotokisz görög miniszterelnöknek és külügyminiszternek, 1904. június 23.

síteni Önt, hogy a már említett három fiatalon kívül három másikat is kiválasztottam, hogy felvegyék őket a görög katonai iskolába. [...] Őket az elkövetkező 10–15 napon belül szeretném Athénba küldeni, megfelelő ajánlólevéllel ellátva a minisztérium felé.”³⁴ Innentől kezdtek a görög fővárosból ügynököket küldeni a konzulátusokba, látszólag hivatali, írnoki munkára, valójában a fegyveres bandák megszervezésére és fegyverek behozatalára. „A minisztérium a 2416-os számú levélben felvetette a kérdést, hogy mit részesítenénk előnyben, ha rögtön letelepítenénk a szolgálatra átirányított kilenc tisztet mint a szaloniki, monasztiri, janinai konzulátus munkatársait, vagy iskolák és egyéb hivatalok tisztviselőinek álcázzuk őket. Úgy vélem, hogy a konzuli munkára kinevezett tisztek nagyon sokat segíthetnek nekünk, többet, mint ha hivatalos engedély nélkül más helyre irányítanánk őket, amivel a török hatóságok figyelmét is felkeltenénk, akik minden Görögországból érkező egyént megvizsgálnak, de ha konzulátusi munkára érkeznek, békén hagyják őket. Hasznos lenne továbbá, ha nem gyakran engedélyeznének nekik vidéki utazásokat. [...] Hogy ne legyen zavar a macedón konzulátusok beosztottjainak munkájában, két külön osztályt hozunk létre, melyből az egyik csak a nemzeti ellenállás megszervezésével fog foglalkozni. [...] csak ott érdemes létrehozni az előbb említett rendszert, ahol tényleges szükség van rá, és a veszély kézzel fogható.”³⁵

A Koromilász által javasolt elképzelést elfogadta görög külügyminisztérium is, és nagyon eredményesen kezdték el alkalmazni szinte egész Macedóniában, olyannyira, hogy sokáig még a török hatóságoknak sem tűnt gyanúsaknak a görög területről érkező hivatalnokok egyre magasabb száma. „További kilenc tisztet fogok kinevezni Szalonikiben. A váli tudja, hogy a konzulátusnak nagyon sok munkája van, és ezért külön adminisztrátorokra van szükségem.”³⁶ Koromilász azonban kénytelen volt néha elvei átmeneti feladására is a cél érdekében. A bolgárokkal szembeni megkésettiséget nem lehetett pár hét szervezési munkájával semmissé tenni. Ezért a főkonzul először azt javasolta, hogy „helybelieket”, tehát szláv anyanyelvűeket is be kellene vonniuk, két ok miatt is. Egyrészt ezzel meg lehetne cáfolni a bolgár propagandát, mely szerint a görög ellenállás teljes egészében külső, Görögországból származó segítségre támaszkodik. Másrészt a politikai okok mellett gyakorlati haszna is lett volna ennek, hiszen ezek a szláv ajkú helybeliek nagyon jó terepismerettel rendelkeztek és a nyelvet is beszélték, tehát jobban tudtak hatni a szláv parasztokra.³⁷ Ez azonban nem lett volna elég a bolgárok elnyomásá-

³⁴ Uo. 192. o. Koromilász konzuli jelentése Theotokisz görög külügyminiszternek, 1904. június 24.

³⁵ Uo. 198–199. o. Koromilász Theotokisz görög külügyminiszternek küldött konzuli jelentése, 1904. július 2.

³⁶ A Macedón Harc nyitánya. 200. o. Koromilász Theotokisz görög külügyminiszternek írt konzuli jelentése, 1904. július 21.

³⁷ Dimitrisz Livaniosz: i. m. 210. o.

ra, hiszen ahhoz állandó csapatok fenntartására lett volna szükség, melyek folyamatosan járták volna a falvakat a görög propaganda terjesztésének faladatával. Ezért a főkonzul kidolgozta helybéli banditák besorozásának gyakorlatát,³⁸ tehát olyan törvényen kívüli bűnözőket vont be a nemzeti kérdés megoldásába, akik ugyan jól ismerték a terepet és a gerilla-hadviselést, pénzért nagyon szívesen szolgáltak bárkit, de nagyon nehezen voltak fegyelmezhetők, és nem a nemzeti kérdés iránti lojalitás volt a legjellemzőbb tulajdonságuk. Alkalmazásuk elsősorban a fegyveres harc első szakaszában volt jelentősebb, 1905-től kezdve visszaszorult,³⁹ mikor új szisztémát vezettek be. A vezető pozíciókba fiatal és lelkes görög tiszteket helyeztek, általában krétai származásúakat, akik fegyelmet is tudtak tartani, és elkötelezettek voltak a görög nemzeti ügy iránt, a csapatok pedig általában vegyes összetételűekké (macedón patriarchisták és görögországi, általában krétai származásúak) váltak.

Thesszaloniki vilajetben a főkonzulátus lett az elismert vezető, és Koromilász határozottan irányította a görög harcot, de Nyugat-Macedóniában (Monasztir vilajet) a görög kormány politikai okokból a harc irányítását átengedte az athéni Macedón Bizottságnak.⁴⁰ Itt komoly problémát jelentettek a besorozott banditák, akik sok gondot okoztak fegyelmezetlenségükkel. (A szaloniki főkonzulátus és az Athéni Macedón Bizottság között komoly nézeteltérés alakult ki az ellenállás vezetésével kapcsolatban, Koromilász 1905 szeptemberében le is akart mondani a megszorgott görög nemzeti ellenállás miatt.⁴¹) Általában a megszervezett bandák kis lét-

³⁸ Ez azonban nem volt elszigetelt eset, bevett gyakorlatnak számított a Balkánon, hogy irredenta küzdelmek alkalmával bevonták őket is, ha fegyveres erőre volt szükség. Alkalmazásukat szinte mindenki elítélte, de a gyakorlatban szükség volt rájuk, ezért mégis alkalmazták őket. Uo. 211. o.

³⁹ Bár ez a visszaszorítás nem ment könnyen, és nem is mindig volt eredményes, ugyanis a rendszeres fizetés (bármilyen alacsony is volt), komoly vonzerővel bírt, és nem csak az egykori bűnözők számára, de még a bolgár szervezetektől is sikerült ezzel elcsábítani több aktivistát. Még az IMRO régi tagjai közül is többen „természetesnek” találták, hogy illő fizetség ellenében a másik oldalon folytatják tevékenységüket. Uo. 212. o.

⁴⁰ A Bizottságot Demetriosz Kalapothakis, az *Embrosz* című napilap tulajdonosa alapította meg a görög külügyminisztérium támogatásával 1904 májusában, és töltötte be elnöki tisztségét egészen 1907 februárjáig, mikor a Theotokisz-kormány átalakította a szervezetet. Csapatokat toborzott és küldött Macedóniába, de osztotta Koromilász véleményét a szláv ajkú macedónok fontosságáról az ellenállási szervezetekben. Ld.: A Thesszaloniki Görög Főkonzulátus és a Macedón Harc 1903–1908. 18. o.

⁴¹ „Úgy látom, komoly veszély van születőben Görögországra nézve a mi macedóniai rivalizáló küzdelmünknek köszönhetően.” Ezért a görög kormány támogatását kérte, hogy a két terület ellenállási mozgalmait egyesítsék, és ő legyen a vezetője mindkettőnek. A görög ellenállás Macedóniában 1905–1906. 176. o.

számúak voltak (20–40 fő),⁴² hogy könnyen és csöndben tudjanak mozogni, és jól álcázhatóak legyenek. Éppen ilyen megfontolásból nem vittek magukkal foglyokat sem, a gerilla-hadviselés ezt nem tette lehetővé; miután megtudták a szükséges információkat, a foglyokat általában kivégezték. A görög konzulok ennek ellenére folyamatosan azt hangsúlyozták, hogy a nemzeti ügy sikeréhez politikai erőszakot kell alkalmazni, de óvatosan, inkább a pszichológiai nyomás eredményével, mintsem a terror kiterjesztésével.⁴³

A görög tevékenység az 1906-os évig folyamatos növekvő aktivitást mutatott, és a nagyhatalmi tiltakozások hatására már a görög kormánynak is hivatalos állásfoglalást kellett vállalnia. Hivatalosan a görög kormány július közepén küldött jegyzéket nekik, melyben ígéretet tett a török területekre exportált fegyverek elleni törvények szigorítására, és a szabadcsapatokhoz csatlakozók komoly megbüntetésére, valamint utasította a Macedóniában tartózkodó konzulokat, hogy teremtsenek nyugalom az ortodox népesség között.⁴⁴ Valójában a görög kormány szemet hunyt az „egyének” katonai akciói fölött, legfeljebb titokban támogatva őket, de a hivatalos politika szintjén „mindent megtett” az agresszió megfékezésére, és következetesen a bolgárok által elkövetett brutalitásokra hivatkozva tiltakozott a nagyhatalmaknál. Görögország számára kedvező volt a nagyhatalmak nem egységes külpolitikai állásfoglalása a macedón kérdéssel kapcsolatban, mert így kis kockázattal folytathatták fegyveres küzdelmüket Macedónia területén, míg az athéni kormány hivatalosan még az önkéntesek létezését is tagadta. Ez a bizonytalan állapot pedig jóval kedvezőbb volt annál, mintha a kérdést a görögség számára hátrányos módon oldanák meg Bulgária javára. (Oroszország és az Osztrák–Magyar Monarchia a status quo fenntartását szorgalmazták, mert saját nemzeti kérdéseik megoldása előtt nem kívántak drasztikusan beavatkozni, ráadásul korábbi reformjaik is kötötték őket.⁴⁵)

1906 nyarán Koromilászt a macedón konzulátusok főfelügyelőjévé nevezték ki, ezzel tovább nőtt hatalma és befolyása, de innentől kezdve már kevesebbet tudott Szalonikiben tartózkodni. A kinevezés egyébként mind a törökök, mind az orosz konzul tiltakozását kiváltotta, és végül a görög kormány 1907 szeptemberében

⁴² Dimitrisz Livaniosz: i. m. 215. o.

⁴³ Természetesen szükséges volt bizonyos esetben a gyilkosság is, és több haszonnal is járt, ha nem vitték túlzásba őket. Egy befolyásos exarchista eltávolítása bosszúként is működött egy patriarchista halála miatt, de a kommunikációs vonalakat is el lehetett így vágni az exarchista falvak között, hogy biztonságosabban közlekedhessenek a görög csapatok. Sok esetben pedig (bolgár mintát követve) feliratokat helyeztek el a holttesteken, melyeken a büntetés oka és az elkövető neve szerepelt. Így lehetett tudni, hogy politikai okokból követték el a gyilkosságot. Dimitrisz Livaniosz: i. m. 207. o.

⁴⁴ Douglas Dakin: i. m. 289. o.

⁴⁵ Uo. 293. o.

visszahívta őt Macedóniából, majd washingtoni nagykövetnek nevezte ki.⁴⁶ Neki még idejében sikerült távozni, de egyik legközelebbi munkatársát, a főkonzulátus tolmácsát (Theodorosz Aszklisz) 1908. február 22-én a konzulátus épülete előtt bolgár fegyveresek meggyilkolták.⁴⁷ A görög közvéleményt nagyon érzékenyen érintette ez a gyilkosság és 1908. március 16-án tömegtüntetést rendezett „Athén és Pireusz népe” (valójában a macedón harcokban korábban részt vett katonák). Követelték a görög kormánytól a Macedón Harc egységes központi irányításának a létrehozását.⁴⁸

Koromilász egyik legfontosabb feladatának egy egységes görög szervezet megalkotását tekintette. Ezt a munkát azonban nem személyesen végezte el, hanem egy Athénból, a görög kormány támogatásával Macedóniába érkezett görög értelmiségit bízott meg a feladattal. A szaloniki görög ellenállás nem korlátozódott a főkonzulátus tevékenységére, ugyanis a görög kormány támogatásával titkos szervezet is megalakult 1906 májusában a bolgár-ellenes tevékenység koordinálásra: a Thesszaloniki Szervezet.

A Thesszaloniki Szervezet szerepe a Macedón Harcban

A Thesszaloniki Szervezet csak az egyik (bár legsikeresebb) próbálkozás volt a Macedón Harc alatt a bolgárokkal szembeni ellenállás megszervezésére. Athanasziosz Szuliotisz-Nikolaidisz⁴⁹ 1905-ben kérték meg, hogy utazzon személyesen Macedóniába, és találkozzon a már korábban főkonzulnak kinevezett Koromilással. Szuliotisz így emlékszik vissza a macedón fővárosba érkezéséről:

„Végül abban maradtunk, hogy üzenni fog nekem (ti. Koromilász), hogy mikor és hogyan kellene Macedóniába utaznom. [...] Később Koromilász elhatározta,

⁴⁶ Koromilász később komoly ideológiai pálforduláson ment keresztül, a bolgárok elleni harc irányítója, később az első Venizelosz-kormány (1910–1915) külügyminisztereként vezette a titkos tárgyalásokat 1912-ben, melyek a Balkán-szövetséghez és a törökök elleni első Balkán-háborúhoz vezettek. Ld.: A Thesszaloniki Görög Főkonzulátus és a Macedón Harc 1903–1908. 20. o.

⁴⁷ Uo. 21. o.

⁴⁸ *Η τελευταία φάση της ενοπλης αναμετρήσης στη Μακεδονία 1907–1908.*

Θεσσαλονίκη, 1998. (A macedón fegyveres ellenállás utolsó fázisa 1907–1908) 23. o.

⁴⁹ Athanasziosz Szuliotisz (a Macedón Harc alatt kapta a Nikolaidisz fedőnevet) 1878-ban született egy jól szituált és tekintélyes görög családban. 1895 és 1900 között az athéni kadétiskola hallgatója, majd tiszti pályára lép. Katonai szolgálatából kilépve 1906-ban Thesszalonikibe utazott, hogy a görög ellenállást vezesse. 1906–1908 között a Thesszaloniki Szervezet, 1908–1912 között a Konstantinápolyi Szervezet irányítója, 1912-től a Balkán-háborúban frontparancsnok.

hogy kinevez engem Szalonikibe, de arra kért, mi találjuk meg erre a megfelelő módot még Athénban. Ezután megszereztem egy német varrógépgyártó cég, a 'Nortmann' képviselői helyét Macedóniában. (E cégnek Athénban és az egész Közel-Keleten voltak képviselői.) Apám kölcsönkért, hogy kezességet vállalhasson, amire szükség volt e tisztség betöltéséhez, és Nikolaidisz álnéven Macedóniába utaztam. [...] 1906 márciusában kaptam Athanasziosz Szuliotisz kereskedő névre útlevelet és a német konzultól hatósági bizonyítványt, hogy egy német cég képviselője vagyok.”⁵⁰

Ebből a visszaemlékezésből is látszik, hogy nem volt egyszerű, még jó kapcsolatokkal sem, legálisan hosszabb időre Szalonikiben maradni. Ahogy megszerezte az összes szükséges iratot, elutazott a városba március utolsó hetében, miután a görög külügyminisztérium 300 drachmát utalt ki neki kiadásai fedezésére.⁵¹ Egyértelmű tehát, hogy a külügyminisztériumból bízták meg Szuliotiszt azzal, hogy megszervezze és koordinálja a macedón ellenállást, amihez anyagi segítséget is nyújtottak. A zsidó után a görög volt a második legnépesebb etnikai közösség a városban, de még teljesen szervezetlen.⁵² Jó példa erre az a történet, amit Szuliotisz írt le: egy fiatal görög nacionalista 1904 nyarán tért vissza Párizsból, ahol tanulmányait folytatta. Hazatérve felismerte, hogy mindenki csak beszél a bolgárok elleni küzdelemről, de nem tesznek semmit. Ekkor megkérdezte a kávéházban, hogy ki a legbefolyásosabb bolgár Szalonikiben, akit ezután szó nélkül meggyilkolt.⁵³

Rögtön megérkezése után az alkonzul találkozót szervezett Szuliotisznak pár görög kereskedővel, akik azonban nem tudtak valós céljairól. Az egyik kereskedő segítségével pár nappal később sikerült is bérelnie egy boltot egy zsidótól, és az első negyedévi bérleti díját a szaloniki konzulátus ki is fizette, majd megnyitotta varrógép-árusító boltját. (Tehát nem csak a görög külügyminisztérium, de a szaloniki főkonzulátus is támogatta, még anyagilag is.) Két hónap elteltével kezdte csak el nemzeti szervező munkáját, mikor már az álcázásul szolgáló üzlet is bein-

⁵⁰ Ld.: Αθανασιος Σουλιοτης–Νικολαιδης: *Ο Μακεδονικοσ Αγων. Η Οργανωσις Θεσσαλονικης*. Θεσσαλονικη, 1959. (Athanasziosz Szuliotisz–Nikolaidisz: A Macedón Harc. A Thesszaloniki Szervezet) 20–21. o.

⁵¹ Uo. 21. o.

⁵² Szalonikinek ebben az időszakban kb. 150.000 fős lakossága volt, etnikai összetételét tekintve: görög: 35.000; zsidó: 75.000; muzulmán: 30.000; bolgár: 5.000. Παπαδοπουλου, Σ. Ι.: *Εκπαιδευτικη και Κοινωνικη δραστηριοτητα του Ελληνισμο της Μακεδονιας κατα τον τελευταιο αιωνα της τουρκοκρατιας*. (A macedón görögség oktatási és társadalmi tevékenysége a török hódoltság utolsó évszázadában) Θεσσαλονικη, 1970, 97. o. A zsidó népességre vonatkozó adat talán kicsit túlzónak tűnik, más statisztikák a vilájet egészében számolnak 40–50.000 fővel. Ld.: McCarty és Vakalopoulosz idézett műveit, 2. lábjegyzet.

⁵³ A Thesszaloniki Szervezet. 31. o.

dult. Május folyamán megismerkedett egy patraszi üzletemberrel, aki gázlámpák értékesítésével foglalkozott, és akit Koromilász főkonzul már korábban ismert. A főkonzul támogatta ezt az üzletet, mert úgy gondolta, hogy a gázlámpaeladásokkal fedezni lehetne a nemzeti célokért tevékenykedő görög ügynököket. Így a konzulátus segített egy képviselő megnyitásában, és 40.000 drachma értékben el is adott lámpákat.⁵⁴ Ezt a lehetőséget Szuliotisz is kihasználta a későbbiekben, akit a konzulátus a városban élő görögök szisztematikusabb és eredményesebb bolgár-ellenes fellépésének megszervezésével bízott meg, de minden lehető segítséget meg is adott hozzá. Szuliotisz 1906 májusában alakította meg a Szaloniki Szervezetet kb. 30 főből, miután aláírták az esküt, hogy titokban tartják a társaság létét: „Pár ember segítségével azok közül, akiket én magam avattam be, kiegészítettük a város térképét, és felosztottuk hat körzetre. Mind a hat körzet élére kineveztem egy körzetvezetőt a beavatottak közül... Minden körzetvezető, körzetének többi beavatottjának segítségével, különböző információkat gyűjtött össze, és elhozta azokat, akiket már beavatott, vagy most szeretne beavatni.”⁵⁵

A szervezet geometrikus felépítésű volt, és nagy hatásfokkal működött. Lassan a hat körzet vezetője az egész város feletti ellenőrzést megszerezte, de nem a magas taglétszám, sokkal inkább a külső pártolók és segítők révén:

„A Szaloniki Szervezetet annyira megsűrtem, hogy nem avattam be új embert 60 tag fölött. A szisztematikus szervezet számára ennyi tag is elég, a beavatottak megpróbálják amennyire csak lehetséges, befolyásukat kiterjeszteni minél több nem beavatottra... Ez a 60 ember nem kis erő egy olyan városban, mint Szaloniki, ha a kapcsolatban álló beavatatlanoktól nem kérnek lehetetlen dolgokat, és ha tudják, hogy sok kis energia együtt komoly eredményeket hozhat... Valójában nem sokkal a Szervezet megalakulása után Szaloniki legtöbb görögje segített a Szervezet tagjainak. Nap nap után egyre többen támogatták, és nem félelemből, mint inkább azért, mert magukkal ragadta őket a közhangulat.”⁵⁶

Bármennyire is igyekezett Szuliotisz, szűk két év alatt nem tudta a Szervezet befejezni a munkáját, melynek célja a város görögségének minden erejét a bolgárok ellen fordítani. A konzulátus ugyan folytatta a Macedón Harc irányítását (lehetősége szerint), de a vallásoktatást is segítette, kulturális propagandát is kifejtett, mindezt a török hatóságok zaklatásai közepette. Ezért amennyire csak lehetett, a Szervezet megpróbálta védeni a konzulátust, a lehető legritkábban látogatta csak meg épületét, és továbbra is anonimitásban maradt. Ezzel párhuzamosan minél több hasznos információt adott át a konzulátusnak, melyeket mindenféle módon próbáltak begyűjteni:

⁵⁴ Uo. 33–34. o.

⁵⁵ Uo. 38. o.

⁵⁶ Uo. 41. o.

„Megpróbáltunk anonimitásban maradni, és ezzel párhuzamosan minél több információt átadni a konzulátusnak. A görögök, szállodai, éttermi, kávéházi alkalmazottak, különösen ügyeltek az információkra. Óvatosan figyelték vendégeiket, külföldieket és görögöket egyaránt, megfigyelték, hogy kikkel érintkeznek. [...] átkutatták a szállodában csomagjaikat, elolvasták irataikat és leveleiket.”⁵⁷ Tehát gyakorlatilag egy jól működő kémhálózat épült ki Macedónia fővárosában. A békés propaganda mellett egyre nagyobb szerepet kapott az erőszak is, melyben mind a bolgár, mind a görög fél aktívan vett részt. 1907 novemberében a szervezet meggyilkoltatta a Szaloniki Bolgár Szervezet egyik fontos tagját. Jól szemlélteti a városban uralkodó közhangulatot Szuliotisz visszaemlékezése: „A félelem (a bolgárok félelme) volt a Szaloniki Szervezet legerősebb fegyvere. [...] A nemzeti harc olyan mélyre süllyedt, hogy félelem nélkül nem lehetett volna lehetőség arra, hogy a szervezet sikerrel járjon a város bolgárok elleni megvédésében.”⁵⁸ A szervezet legnagyobb sikerét egy kereskedelmi jellegű intézkedés hozta meg, mely görögöket ösztönzött a bolgárok elleni gazdasági háborúra. A szervezet ugyan nem tiltotta meg a görög kereskedőknek, hogy bolgárokkal üzleteljenek, de az „általános érdek azt diktálta, hogy egy görög ne vásároljon egy szakadártól (a bolgár exarchátus megalakulása miatt nevezték így a bolgárokat), és ne használjon bolgár terméket”.⁵⁹ Voltak a városnak olyan részei, ahol csak bolgár bolt volt található, így kénytelen volt mindenki ott vásárolni. Ezeken a helyeken igyekeztek minél hamarabb megnyitni egy görög boltot, amit anyagilag is támogattak. A bolgárellenes bojkott után nem sokkal komoly eredményeket értek el, ugyanis a szaloniki bolgárok elsősorban kiskereskedők és kőművesek voltak, és a görögök átpártolásával szinte teljesen megszűnt a forgalmuk. A görög negyedben bezárták az összes bolgár üzemeltette boltot, csak három fűszeres maradt meg,⁶⁰ míg a görög kőművesek száma ötszörösére nőtt közben (más városokból hoztak görög kőműveseket alacsonyabb bérért, hogy így szorítsák ki a szakmából a bolgárokat). Később megtiltották a görögöknek, hogy bolgárnak adjanak el ingatlant, vagy adjanak bérbe házat. Egy kicsit finomítva fogalmazta ezt meg Szuliotisz:

„Ösztönöztük sajátjainkat, hogy bolgár házakat és telkeket vásároljanak, vagy olyanokat, melyeknek bolgár szomszédjaik vannak. Persze anyagi támogatást is nyújtottunk némelyiküknek. [...] Általános tanács volt, hogy senki ne áruljon vagy adjon bérbe ingatlant szakadároknak. Ezt általában be is tartották, de a Végrehajtó Bizottság megbüntette azokat, akik közömbösségükből vagy helytelen álláspontjukról nem tértek jobb belátásra. Így 1907 júniusában megölték P-t, aki összes gö-

⁵⁷ Uo. 43–44. o.

⁵⁸ Ld.: i. m.: 46. o.

⁵⁹ Uo. 47. o.

⁶⁰ Uo. 47. o.

rög ismerőse tanácsai ellenére görög telkeket és házakat árult bolgároknak.”⁶¹ Az eset után még oroszoknak sem adtak bérbe és adtak el tulajdont a görögök. Bár az előbbi esethől azt a következtetést lehet levonni, hogy a Szervezet túlzott „lelkesedést” tanúsított a különböző büntető szankciók bevezetésénél, volt példa ennek az ellenkezőjére, a görög fanatizmus mérséklésére is. (Erre hozható fel az az eset, mikor pár görög kereskedő, látva a bolgárok elleni kereskedelmi háború sikerességét, ki szeretne volna terjeszteni a bojkottot a zsidó kereskedők ellen is. Ezt még a Szervezet is túlzásnak érezte, és nem engedte a bojkott kiszélesítését.) Szuliotisz szerint a Szervezet legfontosabb sikere az volt, hogy „kigyógyította Szaloniki görög közösségét pártviszályaiból és megosztottságából, így összekovácsolta a görögséget legalább a macedón fővárosban.”⁶² A Szervezet a fizikai erőszak alkalmazásától sem riadt vissza, például felgyújtotta egy bolgár pap házát, aki a görög negyedben kezdett templomépítésbe; szétverte a bolgárok egyik fontos törzshelyének számító éttermet; megölte a Szaloniki Bolgár Szervezet egyik fontos tagját stb. Szuliotisz 1907 szeptemberében már kérte leváltását, és decemberben ez meg is történt, a Szaloniki Szervezet élén eltöltött idő után karácsonykor elindult Konstantinápolyba, ahol egy új csoportot alakított meg, a Konstantinápolyi Szervezetet (1908–1912) már jóval tágabb célokkal.

A Thesszaloni Szervezet tevékenysége már 1908 elején jelentősen csökkent, majd a júliusi ifjútörök forradalom hatására teljesen megváltozott a macedón területek helyzete, az alkotmányos kormányzás bevezetésével átmenetileg háttérbe szorult a bolgárok, szerbek, görögök egymással folytatott véres harca. 1908 nyarára elhagyták a Macedón Harc színterét a görögországi és krétai csapatok, és a helybeli görögök helyzetén a konzulátusok munkatársai próbáltak meg segíteni, az ifjútörök hatalommal együttműködve. A török alkotmány bevezetésével, az oszmán parlamenti választások megtartásával és a parlament összeülésével megváltozott a légkör Macedóniában, befejeződtek a gyilkosságok és a különböző etnikumú hadtestek partizánháborúi.⁶³ A terület végleges rendezését azonban az ifjútörök hatalomátvétel sem hozta el, sőt a török nacionalizmus előretörésével a korábban egymással küzdő nemzetek közös, törökellenes koalícióba tömörültek, és a Balkán-háborúk után felosztották egymás között egész Macedóniát. A harci cselekmények megszűntével pedig egy újabb, személyes tragédiákkal teli eseménysor veszi majd kezdetét: a kétoldalú lakosságcsere-egyezmények, melyek alkalmazásától a terület homogenizálását, valamint az etnikai-vallási konfliktusok végleges megszűnését várták az érintett országok.

⁶¹ Uo. 48–49. o.

⁶² Uo. 49. o.

⁶³ A macedón fegyveres ellenállás utolsó fázisa 1907–1908. 26. o.

Új fejezet kezdete? Az 1964. májusi magyar–jemeni tárgyalások előzményei, eseményei és eredményei

Jemenben 1962. szeptember 26-án felkelés robbant ki az Abdullah asz-Szallál ezredes körül csoportosuló Szabad Tisztek vezetésével mindössze egy héttel az új uralkodó, Mohamed al-Badr hatalomra kerülését követően. Másnap reggel a felkelők kezére került rádióállomás bejelentette a Jemeni Arab Köztársaság megalakulását.

A forradalmárok elől sikeresen elmenekülő Badr imám az uralkodócsalád többi életben maradt tagjával azonban október folyamán összegyűjtötte a monarchiával szimpatizáló zaidi törzsek harcosait. Megkezdődött a polgárháború. Küzdelmüket Nagy-Britannia, Szaúd-Arábia és 1964-ig Jordánia támogatta szakértőkkel, fegyverekkel, orvosokkal és komoly anyagi hozzájárulással.

A royalista erők szervezkedésének hírére, illetve a szaúdi–jordániai fenyegetés miatt a puccsot követő napokban az elnöknek kinevezett Szallál felvette a kapcsolatokat az Egyesült Arab Köztársasággal és segítséget kért a közigazgatás megszervezéséhez. Nasszer szívesen tett eleget a felkérésnek és október elején már nagymennyiségű felszerelés és jelentős nagyságú expedíciós erő érkezett az országba. Október közepén egyiptomi katonai küldöttség érkezett Jemenbe, melyet a hónap végén Abd al-Hakim Amer marsall, az egyiptomi miniszterelnök első helyettese és vezérkari főnöke látogatása követett. Amer látogatásának eredményeképpen november elején Egyiptom és a jemeni köztársasági rendszer védelmi szerződést kötött. Mindezeknek köszönhetően a köztársasági erőknek sikerült ideiglenesen stabilizálni helyzetüket.

A modern fegyverek ellenére az egyiptomiak csak a levegőben nem ütköztek ellenállásba, a földön viszont nem volt párja az imám hegyvidéki harcosainak. Mivel a köztársasági erők gyakorlatilag nem rendelkeztek fegyveres erővel, ezért a döntő győzelem kivívásának feladata az EAK-ra hárult, ami szükségessé tette a Jemenben állomásozó csapatok létszámának folyamatos növelését. Azonban még így is képtelenek voltak előrelépést felmutatni a royalistákkal szemben, az ellenük vezetett offenzívák sorra kudarcot vallottak 1963-ban. Csak az egyiptomi kormány

kiadásai, valamint a harcokban megsebesült, illetve elesett katonák száma nőtt. A növekvő problémákat csak tetézte, hogy rendkívül elmérgesedett a viszony az EAK és Szaúd-Arábia között, amikor az előbbi légierije támadásokat intézett az utóbbi – egyébként a jemeni royalisták utánpótlási bázisainak számító – városai ellen. Hiába keresték az együttműködést a royalistákkal a Jemenbe küldött egyiptomi megbízottak, ezenkívül kudarcot vallott Nasszer azon kísérlete is, hogy az 1961-es kuvasi helyzethez hasonló megoldást valósítson meg Jemenben, azaz az EAK-csapatok visszavonása után azok helyét és szerepét az Arab Liga egységei vegyék át.

1964 januárjában a kairói arab csúcserkeztelen a jemeni konfliktus kapcsán Nasszer elnök és Szaúd király megvitatta egymással az országaik közötti feszült viszony megszüntetésének lehetőségeit. A megbeszélés a Kairó–Rijád között korábban megszakadt diplomáciai kapcsolatok helyreállítását eredményezte 1964. március 3-án, amikor is Amer marsall vezetésével EAK-küldöttség látogatott Rijádba. A tárgyalások végén a két fél kinyilvánította, hogy nincsenek céljaik Jemen-nel kapcsolatban, melynek teljes függetlenségét elismerik, valamint kölcsönösen szembeszállnak minden, az ország lakosságának szabadságát korlátozó imperialista kísérlettel. Áprilisban Fejszál herceg Kairóba látogatott, hogy tárgyalásokat folytasson a jemeni háború befejezéséről.

A szaúdi–EAK viszony enyhülése megrémítette Szallál elnököt. Úgy tűnt, hogy Nasszer magára hagyja a köztársasági kormányt és megvonja tőle addigi támogatását. Tisztában volt továbbá azzal a ténnyel is, hogy ha a két fél megegyezésre jut a kérdésben, az feltehetően kormányának bukását, illetve az ő lemondását fogja eredményezni. Mindezen félelmek arra késztették, hogy az EAK-tól független támogatást keressen a barátinak tekintett szocialista országokban.¹

A jemeni delegáció útja a Szovjetunióban, Csehszlovákiában és Bulgáriában

1964. március 16-án Szallál kíséretével a Szovjetunióba érkezett, ahol a felek megbeszéléseket folytattak a kölcsönös gazdasági, technikai és kulturális együttműködés kérdéseiről. A forradalom óta lezajlott jemeni események áttekintése után a tárgyaló felek a szovjet–jemeni barátsági szerződés felújítása mellett döntött, amelyet 21-én írtak alá az 1964-es évre vonatkozó kulturális munkatervvel együtt.²

¹ Almadhagi, Ahmed Noman Kassim: *Yemen and the United States: A study of a small power and super-state relationship 1962–1994*. Tauris Academic Studies, I.B. Tauris & Co Ltd. London/New York. 1996. 67. o.; O’Ballance, Edgar. *The War in the Yemen*. Faber and Faber, London. 1971. 123–124. o.; Wenner, Manfred W. *Modern Yemen 1918–1966*. The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1967. 212. o.

² A korábbi barátsági szerződést 1955. október 21-én kötötte a Szovjetunió az akkor még monarchista Jemennel. A megújított dokumentumot lásd: *Barátsági szerződés a Szovjet*

A két fél ezt követően áttekintette az országaik közötti gazdasági és technikai együttműködés lehetőségeit és aláírták az ennek megfelelő egyezményeket. A szovjet kormány vállalta cement- és halkonzervgyárak, illetve az új hodeidai kikötő felépítését, Hodeida–Taizz között útépítést, a halászat fejlesztését (részben halászhajók szállítással), geológiai kutatások folytatását, jemeni szakértők kiképzését, illetve hogy a mezőgazdasági termelés fejlesztésébe bekapcsolódva új földek feltéréséhez nyújt támogatást a Tihama-síkságon a gyapottermelés növelésére.

A Szovjetunió kormánya emellett kedvező feltételekkel 65 millió rubeles hosszúlejáratú hitel folyósítása mellett döntött. Beleegyeztek még fizetési engedmények nyújtásába és a Jemennek korábban adott hitelek visszafizetési határidejének eltolásába. A Jemeni Arab Köztársaság egészségügyi és kulturális fejlődését egy kórház, egy klinika és három általános iskola szovjet szakemberekkel és eszközökkel történő felépítésével és működtetésével kívánták támogatni.³

A jemeni delegáció következő útja Csehszlovákiába vezetett, ahol március 31. és április 4. között tartózkodott. A megbeszéléseken mindkét fél kifejtette nézeteit az aktuális nemzetközi kérdésekről, megvitatták az együttműködés továbbfejlesztésének feltételeit, majd ennek szellemében aláírták a két állam további kapcsolatát szabályozó barátsági szerződést és közös közleményt.⁴

Bár két államfő álláspontja a nemzetközi helyzetre vonatkozóan megegyezett, a közzétett közös nyilatkozat megfogalmazása során mégis felmerült néhány probléma a német kérdéssel, Jemen Ádenre és a Dél-Arábiai Föderációra vonatkozó történelmi jogainak elismerésével, illetve a palesztin kérdéssel kapcsolatban.

Szocialista Köztársaságok Szövetsége és a Jemeni Arab Köztársaság között. 1964. március 21. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j TÜK 2.d. IV-130-sz.n./1964.

³ Még ebben az évben szovjet tanárok kis csoportja utazott Jemenbe, hogy kézbe vegyék az ottani mezőgazdasági és műszaki képzés irányítását. Page, Stephen. *The USSR and Arabia*. The Central Asian Research Centre, London, 1971. 75. o. Az egyezményekben vállalt kötelezettségek teljesítésén túl később a szovjetek felépítették még az új hodeidai kikötőt, illetve 1966-ig növekvő arányban szállítottak fegyvereket – 1964-ben például tankokat és repülőgépeket – Szanaába. Badeeb, Saeed M. *The Saudi–Egyptian Conflict over North Yemen, 1962–1970*. Westview Press, Boulder, Colorado, 1986. 68. o. Talán ennek volt köszönhető, hogy az aláírt egyezményekkel kapcsolatban később olyan hírek is elterjedtek, hogy azok titkos záradékokkal rendelkeztek, amelyek lehetővé tették a szovjet haditengerészet számára hajói szabad kikötését a jemeni Jizan és Hodeida kikötőkben. Benoist-Méchin. *Fayçal, roi d'Arabie. L'homme, le souverain, sa place dans le monde (1906–1975)*. Albin Michel, Paris, 1975. 78. o.

⁴ Szallál elnök vezette jemeni delegáció Csehszlovákiában. 1964. május 8. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j TÜK 2. d. IV-130-sz.n./1964.

A gazdasági segítségre vonatkozó megbeszélések során a csehszlovák delegáció javasolta, hogy csehszlovák szakemberekből álló piackutató delegációt küldenek ki Jemenbe. Megállapodtak abban is, hogy bankgarancia biztosítása után közös javaslatokat dolgoznak ki a hitelegyezményre. A csehszlovák fél ígéretet tett emellett egy kisebb kórház felszerelésére, valamint további ösztöndíjasok fogadására. A delegációnak gyógyszerekből, használati cikkekből, cipőkből, textíliákból, szivattyúból, traktorokból álló nagyobb ajándékot adtak át. A csehszlovák nemzetvédelmi miniszter ígéretet tett, hogy segítséget nyújtanak a jemeni hadsereg és légierő állományának kiképzésében, illetve ajándékként több millió korona értékben ajánlott fel katonai felszereléseket – többségben pótalkatrészeket a korábban Csehszlovákiától vásárolt hadieszközökhöz – amelyeket nem Egyiptomon keresztül, hanem közvetlenül a köztársasági erőkhöz akartak eljuttatni.⁵

Az aláírt barátsági és együttműködési szerződés a korábbiaknál (1938. és 1956.) szélesebb körű volt és arra is kiterjedt, hogy mindkét fél kölcsönösen elősegíti a két ország közötti kereskedelmi, kulturális kapcsolatok fejlesztését, és hogy mindkét fél kölcsönösen jogvédelemben részesíti egymás állampolgárait.⁶

A jemeni kormányküldöttség ezt követően Bulgáriába utazott, ahol április 4-től 9-ig tartózkodott. A tárgyalások eredményeképpen a két fél barátsági és együttműködési szerződést, kereskedelmi és fizetési egyezményt és kulturális együttműködési megállapodást írt alá. A kereskedelmi megállapodáshoz áruelistát is csatoltak mennyiségi meghatározások nélkül.

A megbeszélések során a jemeni küldöttség itt is széles kívánságlistát nyújtott be a bolgároknak, aminek csak töredékét tudta Bulgária vállalni. Így ígéretet tettek egy gyapottermelő megszervezésére és felszerelésére, alacsony összegű hitel folyósítására gépek és más speciális berendezések vásárlására, öt bolgár szakember kiküldetésére a jemeni félnek tetsző munkakörben, egy 120 tanulót befogadó iskola felépítésére és annak megfelelő tanfelszereléssel való ellátására, illetve csekély katonai segítség nyújtására.⁷ A jemeni küldöttség a bulgáriai látogatást követően az NDK-ba utazott tovább.⁸

⁵ O'Ballance i.m. 125. o.

⁶ *Szállal jemeni elnök látogatása Csehszlovákiában.* 1964. április 10. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j TÜK 1. d. IV-130-003131/1964.

⁷ *A Szállal elnök vezette jemeni delegáció bulgáriai útja.* 1964. április 10. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j TÜK 2. d. IV-130-sz.n./1964.; *Jemeni elnök bulgáriai látogatása.* 1964. április 14. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j TÜK 1. d. IV-130-003530/1964.

⁸ Kelet-Németország a megbeszélések végén ígéretet tett mezőgazdasági berendezések szállítására, illetve egy textilüzem és két kórház felépítésére. Utóbbi működtetéséhez olyan

Magyar–jemeni kapcsolatok 1964-ig

Az 1956. októberi–novemberi magyarországi eseményeknek, illetve a szovjet beavatkozásnak köszönhetően a Kádár-kormányzat külpolitikai mozgástere 1957 első felére jelentősen beszűkült, csupán a Varsói Szerződés tagjaira, Kínára, valamint Jugoszláviára korlátozódott.

Mivel a magyar külügyminisztérium a fejlődő országokkal kialakítandó szívélyes kapcsolatoknak már rögtön a belpolitikai helyzet stabilizálódása után nagy jelentőséget tulajdonított, ezért 1957 augusztusában sikeresen kísérelte meg a kitörést a nemzetközi elszigetelésből, kihasználva a Szovjetunió presztízsének megnövekedését a harmadik világban. Ennek tulajdonítható, hogy Szarka Károly külügyminiszter-helyettes vezetésével „jószoigálati küldöttség” járt Indiában, Burmában, Indonéziában, Nepálban, Ceylonban, Szíriában, Egyiptomban és Szudánban.

Az arab országokkal fenntartott kapcsolatok elmélyítését segítette az Egyesült Államok közel-keleti politikája. Az 1957. január 5-én kihirdetett Eisenhower-doktrínában megfogalmazott hatalmi vákuum ugyanis szöges ellentétben állt a térségben mind szélesebb körben terjedő és eredményeket elérő arab nacionalizmus álláspontjával; az arab államok vezetői megaláznak tartották, hogy a kommunizmus elleni harc ürügyével más állam bábáskodjon felettük.

Az arab országok várható tartózkodásának vagy támogatásának megvitatásakor az ENSZ-tagsággal rendelkező Jemen is említésre került, amely külpolitikájában függetlenségre törekedett.

A Jemen felé történő diplomáciai nyitásra már 1957-ben lehetőség nyílt, amikor is al-Badr trónörökös hosszas körutakat tett a szocialista blokk országaiban egyezmények megkötése céljából. A magyar külpolitika sikeresen ragadta meg ekkor a kínálkozó lehetőséget, amelyet az 1959. március 21-én követségi szinten létrejött magyar–jemeni diplomáciai kapcsolat bizonyított.

A kapcsolatok jemeni ösztöndíjasok magyarországi fogadásán túl nem hoztak számottevő eredményeket. Ami diplomáciai értelemben siker volt, az gazdaságilag eredménytelen maradt. Kereskedelmi kapcsolataink minimálisak maradtak, mindössze néhány ezer devizaforint gyógyszereladásra korlátozódtak, amit kevés, Ádenen keresztül Jemenbe juttatott magyar áru egészített ki. Az államfők érintkezése mindössze gratuláló üzenetek küldésében nyilvánult meg ünnepek alkalmával.

Ahhoz, hogy az ekkor meginduló kapcsolat kibontakozhasson, az 1962. szeptemberi forradalomnak és a monarchia felszámolásának kellett bekövetkeznie.⁹

Az 1962. szeptember 26-i forradalom után Magyarország október 3-án elismerte a felálló köztársasági kormányt, majd a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1963. február 28-i határozata értelmében a diplomáciai kapcsolatokat nagykövetségi szintre emelték és hazánk kairói nagykövetét akkreditálták Szanaában.¹⁰ Az új kormány felé tett első lépések egyikeként hazánk azonnali segítség nyújtása mellett döntött: 1963-ban a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány hozzájárult, hogy a Magyar Vöröskereszt egymillió devizaforint értékű gyógyszert és más egészségügyi segélyt küldjön a Jemeni Arab Köztársaság részére.¹¹

1964-ig Magyarország 20 jemeni diáknak biztosított egyetemi ösztöndíjat és különböző formában támogatást nyújtott a fiatal köztársaságnak.

Felkészülés a jemeni küldöttség magyarországi fogadására.

1964 februárjában az egyik fogadáson a moszkvai magyar nagykövetség egyik munkatársa M. A. Abduvalival, a Jemeni Köztársaság ideiglenes ügyvivőjével beszélgetett. Az ügyvivő elmondta, hogy 1964. március második felében Szallál jemeni köztársasági elnök a szovjet kormány meghívására hivatalos látogatást tesz a Szovjetunióban. A beszélgetés során az ügyvivő félreérthetetlen célzásokat tett arra is, hogy amennyiben Szallál elnök más szocialista országoktól is kapna meghívást, úgy azt szívesen elfogadná.¹²

A jemeni fél nemcsak közvetlenül Magyarország képviselőjénél érdeklődött egy látogatás lehetséges lebonyolítása érdekében. Március 13-án ugyanis, amikor a szovjetek informálták a moszkvai magyar nagykövetséget Szallál szovjetunióbeli látogatásának pontos időpontjáról, közölték egyúttal a jemeni külügyminiszter

⁹ A diplomácia kapcsolatfelvétel előzményeiről és folyamatáról lásd bővebben: Prantner, Z.: *Open to the Middle East: The establishment of the diplomatic relations between Hungary and Yemen. Mediterrán Tanulmányok*, XIII, Szeged, 2004. 51–71. old.

¹⁰ *A Magyar Népköztársaság és a Jemeni Arab Köztársaság közötti diplomáciai kapcsolat nagykövetségi szintre emelése és Sziygyártó Lajos nagykövet akkreditálása Jemenbe.* 1963. február 28. MOL KÜM. Jemen 1945–64. XIX-J-1-j KÜM. TÜK 1.d. IV-113-0022/4.

¹¹ *A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3007/1963.sz. határozata.* 1963. január 10. MOL KÜM. Jemen 1945–64. XIX-J-1-j KÜM. TÜK 1.d. IV-635-0033/1/szig.titk. 1963.

¹² *Információ Szallál jemeni köztársasági elnök látogatásával kapcsolatban.* 1964. február 29. MOL KÜM. Jemen 1945–64. XIX-J-1-j TÜK 1. d. IV-200-002332/1964. – 78/szig. titk. – 1964.

korábbi kérését is, amellyel támogatásukat kérte, hogy a jemeni elnök más szocialista országokba – így Magyarországra is – meghívást kapjon. Szovjet részről azonban elutasították ennek teljesítését és javasolták, hogy a jemeni kormány közvetlenül az érintett országokkal vegye fel a kapcsolatot.¹³

A Moszkvából érkező értesülések megvitatása után Mód Péter és Puja Frigyes április 2-án előterjesztést nyújtott be az MSZMP KB Politikai Bizottságához a jemeni küldöttség magyarországi fogadásának ügyében. Hangsúlyozták, hogy a szocialista országokban való látogatást a jemeni kormány kezdeményezte, valamint hogy Jemen moszkvai ügyvivője hivatalosan is bejelentette Magyarország moszkvai nagykövetének, hogy a Szallál elnök vezette jemeni delegáció – meghívás esetén – szívesen ellátogatna Magyarországra is. Ennek alapján indítványozták, hogy Dobi István a Népköztársaság Elnöki Tanácsa nevében hívja meg Szallál elnököt és kíséretét néhány napos hivatalos magyarországi látogatásra. Felvetették a gondolatot, hogy a jemeni küldöttséggel folytatandó tárgyalások során egyrészt a kereskedelmi, műszaki segélynyújtási és kulturális kapcsolatok kialakításáról és továbbfejlesztéséről, majd később azok egyezményes formában való rögzítéséről, másrészt a két országot érintő fontosabb nemzetközi kérdésekről lehetne megbeszéléseket folytatni.¹⁴

A jemeni kormányküldöttség meghívására április 10-én született döntés.¹⁵ A látogatást június 15–20. között kívánták lebonyolítani, a jemeni delegáció romániai, kínai és jugoszláviai útja után.¹⁶

Május elején azonban a jemeni fél jelezte, hogy júniusra tervezett látogatásának időpontját meg kívánja változtatni és még abban a hónapban szeretne ellátogatni Magyarországra.¹⁷ A kérést magyar részről megértéssel fogadták annak ellenére,

¹³ *Szovjet tájékoztatás a jemeni elnök közeli látogatásáról.* 1964. március 13. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-k Admin 1. d. IX/542/1964.

¹⁴ *Előterjesztés az MSZMP KB. Politikai Bizottságához.* 1964. április 2. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j TÜK 2. d. IV-130-sz.n./1964.

¹⁵ *A Miniszterhelyettesi értekezlet április 10-i határozata.* 1964. április 10. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j TÜK 2. d. IV-130-2854/1964.

¹⁶ *A Miniszterhelyettesi értekezlet május 13-i határozata.* 1964. május 14. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j TÜK 2. d. IV-130-2854/1/1964.

¹⁷ A jemeni kérés kapcsolatban állt Nasszer jemeni látogatásával. A februárban Harib és Marib ellen intézett hadművelet kudarca, a zaidita ulema április 26-i, Jaufban megtartott találkozáján előkészített royalista – imám választásról, kormány felállításáról, független bíráskodásról és törvényhozó nemzetgyűlés létrehozásáról gondoskodó – alkotmánytervezet híre, illetve Szallál Kairóval korábban nem egyeztetett – ráadásul eredményesnek bizonyuló és éppen ezért a szovjet befolyás növekedésének képét előrevetítő – moszkvai tárgyalásai ugyanis arra kényszerítette az egyiptomi elnököt, hogy április 23–29. között Szanaába utazzon, hogy ott személyesen győződjön meg a helyzetről. Az egyiptomi vezető számára kiábrándító volt Szallál gyenge és ingatag uralmát és az országban uralkodó általá-

hogy a látogatás új – május 26-i – időpontjáig már csak egy hét volt hátra, illetve nem született meg ekkora még az Elnöki Tanács ügygel kapcsolatos hozzájárulásával sem.¹⁸

A jemeni delegáció meghívásának az egymást követő kormány szinteken való jóváhagyásával párhuzamosan megkezdődött a látogatás programjának kidolgozása a kormányküldöttség korábbi, más szocialista országokban tett látogatásainak tapasztalatai alapján. Így ez alapján összeállították a két fél által megvitatandó témaköröket, az egyes kérdéskörökön belül a magyar álláspontot és a magyar fél részéről felajánlható segély mértékét és milyenségét. A végleges programjavaslatot május 20-án terjesztették az MSZMP KB Politikai Bizottsága elé. Az előterjesztésben indítványozták, hogy a tárgyalások során barátsági szerződés, kétoldalú kereskedelmi és fizetési, műszaki segélynyújtási megállapodás megkötésére kerüljön sor,

nos káoszhelyzetet látni. Ezért április 27-én egy az egyiptomihoz hasonló alkotmányt léptettek életbe az országban, illetve a jemeni kormány is átalakításra került. Szallál köztársasági elnök maradt, igaz csak névleges hatalommal. Nem hozhatott ekkor már önálló döntést katonai és politikai ügyekben az egyiptomiak hozzájárulása nélkül, mellyel egyértelműen függő helyzetbe került azoktól. Bidwell, Robin. *The two Yemens*. Longman Group and Westview Press, Harlow-Boulder, 1983. 208. o.; Schmidt, Dana Adams. *Yemen: The Unknown War*. The Bodley Head Ltd, London, 1968. 177. o.; O'Ballance i.m. 124. o.; Wenner i.m. 213. o. Valószínűleg ezen a kiszolgáltatott helyzeten szeretett volna Szallál elnök mihamarabb változtatni és olyan, az EAK-tól független támogatást találni a szocialista országokban, melynek eredményeit felmutathatva igazolhatja megkérdőjelezett hatalmát. Ezért már Nasszer látogatásának idején bejelentette szándékát, hogy a következő hónapban további körutat kíván tenni a keleti blokk országaiban azt követően, hogy május 14-én részt vett az Asszuáni gát ünnepélyes megnyitásán. Kairóba utazva Szallálnak sikerült meggyőznie az egyiptomiakat, hogy elképzelései rájuk nézve is előnyösek lennének, így az EAK engedélyt adott, hogy május 20-án Varsó kezdő- és Peking végállomással újabb tárgyalássorozatot bonyolíthasson le. Almadhagi i.m. 67. o.

¹⁸ *A Miniszterhelyettesek 1964. május 18-i tájékoztatója*. 1964. május 18. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j TÜK 2. d. IV-130-2854/1/1964. Kádár János feleségéhez írt május 23-án, szombaton kelt levele a következő sorokat tartalmazza ezzel kapcsolatban: „Mindennek tetejében hirtelen – kedd reggeltől – esedékes lett Szallál jemeni elnök látogatása nálunk, akivel, bár ő köztársasági elnök, nekem is sok elfoglaltságom lesz. Hogy mindezt hogyan bonyolítjuk, azt majd hétfő délelőtt kell kisütnünk egy munkaértekezleten. Egyelőre fogalmam sincs, mindez miképpen lesz lebonyolítható.” Kádár János Kádár Jánosnének, 1964. május 23. In.: *Kedves, jó Kádár elvtárs! Válogatás Kádár János levelezéséből 1954–1989*. Szerkesztette: Huszár Tibor. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 735. o. Az Elnöki Tanács csak május 21-én hozta meg a jemeni delegáció magyarországi fogadásával kapcsolatos határozatát. *A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 3190/1964. számú határozata*. 1964. május 21. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j TÜK 2. d. IV-130-2854/3/1964.

valamint tegyék meg a szükséges lépéseket a két ország közötti kulturális kapcsolatok kialakítására, illetve továbbfejlesztésére.¹⁹

A magyarországi látogatás

Május 26-án megérkezett a Ferihegyi repülőtérre Szallál külön repülőgépe, ahol a jemeni delegációt a Dobi István vezette kormányküldöttség fogadta.

Délután megkezdődtek a tárgyalások a felek között az Országházban. A megbeszéléseken Szallál beszédében többek között hangsúlyozta az országában zajló küzdelem fontosságát, az annak érdekében hozott áldozatokat, az el nem kötelezettség és a pozitív semlegesség külpolitikájának fontosságát, a szocialista országoktól, így Magyarországtól is addig kapott támogatás jelentőségét, majd reményét fejezte ki, hogy a jövőben sikerül kiszélesíteni és elmélyíteni ezt az együttműködést a társadalmi élet minden területén, különösen gazdasági vonatkozásban. Ezt követően benyújtotta a magyar félnek a megvitatni kívánt pontokat – hosszúlejáratú kölcsönszerződés kötése, kereskedelmi szerződés aláírása és a kereskedelmi kapcsolatok erősítése a két ország között, illetve kulturális egyezmény aláírása – és kérte, hogy azok részleteit dolgozzák ki a két fél szakemberei.

Ezt követően Kállai Gyula az Elnöki Tanács és a kormány nevében készségét fejezte ki a jemeniek által benyújtott igények megtárgyalása ügyében, majd kérte, hogy kössenek barátsági és együttműködési szerződést a Jemeni Arab Köztársaság és a Magyar Népköztársaság között, illetve adjanak ki közös nyilatkozatot a lefolytatott tárgyalásokról. A kérések konkretizálására átnyújtották a tárgyban született okmánytervezeteket és kérték, hogy a vendégek jelöljék ki azokat a személyeket, akik bekapcsolódnak a részletek kidolgozásába. A jemeniek azonban nem voltak felkészülve erre, így szakbizottságuk tagjainak megnevezését későbbre halasztották.²⁰

Május 27-én, szerdán megkezdődtek a két fél között a kereskedelmi tárgyalások. A jemeni delegáció elképzelései alapvetően két pont körül összpontosultak: segély- és hitellehetőségekről érdeklődtek, valamint jelezték igényüket kereskedelmi egyezmény megkötésére a két ország közötti kereskedelmi forgalom beindítására.

¹⁹ *Előterjesztés az MSZMP KB. Politikai Bizottságához.* 1964. május 20. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j TÜK 2. d. IV-130-sz.n./1964.

²⁰ *Jegyzőkönyv a Magyar Népköztársaság és a Jemeni Arab Köztársaság képviselői között 1964. május 26-án folytatott tárgyalásról.* 1964. május 26. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j TÜK 2. d. IV-130-sz.n./1964. A tárgyalásról készített jegyzőkönyvet lásd 1. sz. mellékletben.

A két delegáció egyetértett abban, hogy nem rendelkeznek a megfelelő tapasztalatokkal a másik fél kereskedelmi igényeivel kapcsolatban, így a születendő egyezmény csak elvi síkon tudja leszögezni a kereskedelmi forgalom beindítását, amelyhez mindkét fél kölcsönösen árulistát csatol. A magyar fél jelezte emellett még arra vonatkozó igényét, hogy a későbbiek során Jemenbe utaztathassa kereskedelmi megbízottait, hogy a helyszínen tanulmányozhassák a jemeni igényeket és körülményeket.

Ezt követően Bacsoni Jenő ismertette a magyar fél egyezménytervezetét. A jemeni delegáció azonban saját tervezetét nyújtotta be elfogadásra, amelyet azzal fogadott el Bacsoni külkereskedelmi miniszterhelyettes, hogy tanulmányozni fogja annak részleteit véglegesítés céljából. Ezt követően megtörtént az árulisták vázlatos összeállítása, majd áttértek a másik napirendi pontra, a hitel kérdésére.

Magyar részről a tárgyalások során mindvégig kereskedelmi hitelek nyújtásáról volt szó. 700–800 ezer dolláros keretet jelöltek meg áruszállítás formájában, amit 2–4 év alatt kellett törleszteni 2,5%-os kamattal. A jemeniek az ajánlat elhangzása után közbevetették, hogy szeretnének magyar szakembereket kérni az országukban tervezett különböző létesítmények beindításához, melynek költségeit ugyancsak a magyar fél által felajánlott hitelkeretből szeretnék fedezni. Bacsoni Jenő hangsúlyozta, hogy ilyen esetre eddigi tevékenységük során nem volt példa, de a jemeniek kimondott kérésére ebben az esetben kivételt tehetnek. A jemeniek ekkor 10 perces megbeszélésre vonultak vissza.

A szünet után az elhangzott ajánlatokkal kapcsolatban a jemeni delegáció, hangsúlyozva országuk súlyos gazdasági helyzetét, kevesellte a felajánlott hitelkeret nagyságát. Elmondták, hogy az Egyesült Arab Köztársaság és a Jugoszláv Köztársaság Kormánya sokkal kedvezőbb feltételek mellett biztosított számukra sokkal nagyobb volumenű hitelt, ezért kérték, hogy növeljék annak összegét 3–4 millió dollárra. Módosítani szerették volna emellett a hitel futamidejét is 5–8 évre, illetve sokallták a 2,5%-os kamatot is, ezért 2%-ban szerettek volna megállapodni.

A jemeni igényekre Bacsoni Jenő ismét emlékeztette tárgyalópartnereit, hogy javaslatai kereskedelmi hitelek folyósítására vonatkoznak, amelyen messze túlmutatnak az elhangzott felvetések. Ekkor már azonban rohamosan közeledett a jemeni delegáció következő programja, így kénytelenek voltak elhalasztani a tárgyalások további folytatását.²¹

²¹ *Feljegyzés a magyar–jemeni május 27-i kereskedelmi tárgyalásról.* 1964. május 27. MOL KÜM. Jemen 1945–64. XIX-J-1-k Admin 1. d. IV-571-sz.n./1964. A tárgyalásról készített feljegyzést lásd 2. számú mellékletben. A későbbi tárgyalásokon kedvező hatással volt a jemeniekre a magyar fél készsége az általános és speciális segélyek nyújtására, amely végül képes volt teljesen ellensúlyozni a jemeniek elégedetlenségét a kereskedelmi hitellel kapcsolatban. *Jelentés a Szallál vezette jemeni delegáció magyarországi látogatásáról.* 1964. június 1. MOL KÜM. Jemen 1945–64. XIX-J-1-j TÜK 1. d. IV-130-003799/1/1964.

Délután Szallál elnök Kádár Jánosnál tett látogatást. A kölcsönös udvariassági üdvözlések után Kádár elnök úr bevezetésül elmondta, hogy Magyarországnak a Jemeni Arab Köztársasághoz kapcsolatait szívélyesnek és barátinak tekinti. Véleménye szerint a két ország törekvései sok olyan kérdésben megegyeznek, mint például a béke megőrzése és a nyugati imperializmus elleni harc kérdésében elfoglalt azonos álláspont. A jemeni kormányküldöttség látogatását konkrét lépésnek tekinti ebben a tekintetben a két ország közeledését illetően. Hangsúlyozta, hogy a magyar fél kötelességének tekinti annak felmérését, hogy milyen területeken és mértékben jelentkeznek leginkább a jemeni fél szükségletei és biztosította Szallál elnököt, hogy a lehetőségekhez mérten munkálkodni is fognak azok kielégítésén. Így az előző napon felvetett jemeni igényekkel kapcsolatban ígéretet tett, hogy azokat részletesen megvizsgálják és azok eredményéről rövid időn belül a kormány döntést hoz.

Szallál elnök válasza bevezetésében először méltatta Kádár János érdemeit, majd hazájának problémáit részletezte; az elmaradottság ellen eltökélten vívott harc nehézségeit, a megfelelő tapasztalat és szakemberek hiányát. Bevallotta, hogy a problémák megoldását országa nem képes önerőből megoldani, ezért kérte, hogy növeljék a Bacsoni külkereskedelmi miniszter által a délelőtti tárgyalások folyamán felajánlott hitel összegét és a Magyarországon tanuló ösztöndíjasaik számát. Nem zárkózott el attól a felajánlástól sem, hogy iskolát és kórházat építsenek fel a Jemeni Arab Köztársaságban a magyar nép ajándékaént. Szallál elnök emellett még egy kérést fogalmazott meg Kádár János felé, amikor a Jemeni Arab Köztársaság külpolitikai helyzetét vitatták meg. Fegyvereket kért, hogy folytathassák harcukat a határaikon jelentkező veszélyek és belpolitikai ellenfeleikkel szemben. Kádár elnök válaszában nem zárkózott el a jemeni igény teljesítésétől; az „imperialisták népgyilkos politikája és a szabadság védelmében” folytatott harc szellemében hangsúlyozta, hogy *„Mi kis ország vagyunk, de mindenből van egy kevés és mindenből tudunk valamit adni. Ha Önök az imperializmus ellen harcolnak, mi abban ilyen formában is segíthetünk. Ezt a problémát is megvizsgáljuk. Természetesen azt nem fogjuk írásban rögzíteni, de segíteni fogunk.”* Szallál elnök háláját fejezte ki az ígérettel kapcsolatban, majd az ezt követő kölcsönös üdvözlések után a tárgyalás befejeződött.²²

²² Feljegyzés Kádár János elvtárs és Szallál elnök között május 27-én lefolyt tárgyalásról. 1964. május 27. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j TUK 2. d. IV-130-sz.n./1964. A tárgyalásról készített jegyzőkönyvet lásd 3. sz. mellékletben.

Május 28-án a jemeni vendégek Dunaiújvárosba látogattak, majd másnap a Balatonhoz utaztak Szallál kivételével, aki rosszul lett és emiatt kénytelen volt Budapesten maradni.²³

Május 30-án Szallál az Orvostudományi Egyetemen fogadta a jemeni és arab diákok küldöttségét. A találkozó után az elnök kifejezésre juttatta megelégedését a jemeni diákok magyarországi tartózkodásával és tanulásával kapcsolatban. Csak két kérést vetett fel: egyrészt szeretne volna elérni, hogy a Művelődésügyi Minisztérium adjon engedélyt a diákoknak, hogy évenként hazautazhassanak szabadságra; illetve hangot adott a diákok panaszának is, amely szerint azok hiányolták jemeni külképviselőt vagy más, tanulmányi ügyeikkel és felmerülő gondjaikkal foglalkozó jemeni képviselő jelenlétét.²⁴

Dél előtt tovább folytatódtak a tárgyalások az Országházban, amellyel párhuzamosan a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány meghozta 3190/1964. számú határozatát a jemeni küldöttséggel tárgyaló magyar küldöttség összetételéről, a magyar-jemeni barátsági és együttműködési szerződés megkötéséről, a közös nyilatkozat, a kereskedelmi egyezmény, a kulturális egyezmény és a segélynyújtási egyezmény aláírásáról, illetve felhatalmazta a külügyminisztert, hogy az ügyben előterjesztést tegyen a Népköztársaság Elnöki Tanácsához. A Kormány megbízta emellett Ilku Pál művelődésügyi minisztert, hogy a két ország között kötendő kulturális egyezményt a Magyar Népköztársaság nevében aláírja, valamint engedélyezte Bacsoni Jenőnek, hogy hosszúléjártatú kereskedelmi megállapodást, egymillió dollár áruhitel nyújtására vonatkozó kereskedelmi hitelegyezményt, kétmillió forint összegű segély nyújtásáról és egy egészségügyi intézmény Jemenben történő felépítéséről szóló segélynyújtási egyezményt írjon alá.²⁵

Délután aláírásra került a barátsági szerződés, a hitelegyezmény, melynek mellékleteként bizalmas levélváltás rögzítette a hitel egyes feltételeit, a kereskedelmi megállapodás, a kulturális és tudományos együttműködési egyezmény, a közös nyilatkozat, illetve a Magyar Népköztársaság Kormánya által a Jemeni Arab Köztársaság kormányának adandó segélyről készített jegyzőkönyv az Országházban.

²³ Szallál elnök szív- és érrendszeri problémákkal küzdött. A panaszok jelentkezésével Kádár János azonnal orvosi konzíliumot rendelt el és javasolta a jemeni elnöknek, hogy gyógykezeltesse magát a balatonfüredi szívkórházban. *Jelentés a Szallál vezette jemeni delegáció magyarországi látogatásáról*. 1964. június 1. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j TÜK 1. d. IV-130-003799/1/1964.

²⁴ *Jelentés a Szallál vezette jemeni delegáció magyarországi látogatásáról*. 1964. június 1. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j KÜM. TÜK 2. d. IV-130/003799/1/1964.

²⁵ *A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3190/1964. számú határozata jemeni kormányküldöttség meghívásáról*. 1964. május 30. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j TÜK 2. d. IV-130-3781/3/1964.

Az aláírt egyezmények és megállapodások jemeni kérésre – a mindkét kormány részéről ratifikálandó Barátsági és Együttműködési Szerződés kivételével – az aláírás napjától léptek életbe. Végrehajtásukkal kapcsolatban ugyancsak a jemeniek szóban kérték, hogy a magyar kereskedelmi szakértői csoport lehetőleg szeptember 26-ig, a jemeni forradalom második évfordulójáig utazzék ki Jemenbe, illetve a speciális segély leszállítását – ha van rá lehetőség –, akkor július hónapban kéri, mivel Szallál elnök és kísérete ekkor érkezik haza körútjáról, és személyesen szeretné átvenni azokat.²⁶

Május 31-én reggel Szallál átnyújtotta a Kádár Jánosnak és Dobi Istvánnak a Jemeni Arab Köztársaságba szóló meghívását.²⁷ Még a délelőtti folyamán Dobi István és kísérete ünnepélyesen elbúcsúztatta a jemeni delegációt a Ferihegyi repülőtéren, amely Kínába utazott tovább.²⁸

Utószó

Június 4-én a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3196/1964. számú határozatával jóváhagyta a magyar–jemeni tárgyalásokon részt vett magyar delegáció tevékenységét és hozzájárulását adta, hogy Kádár János és Dobi István elfogadja a jemeni elnök hozzájuk intézett meghívását. Felhatalmazta emellett a külügyminisztert, hogy az a Népköztársaság Elnöki Tanácsának döntése után értesítse a Jemeni Arab Köztársaság elnökét a meghívás elfogadásáról azzal a kikötéssel, hogy a látogatás időpontját később fogják kitűzni.²⁹ Az Elnöki Tanács másnap, június 5-én 166/1964. számú határozatával engedélyezte, hogy Dobi István elfo-

²⁶ *Jelentés a Szallál vezette jemeni delegáció magyarországi látogatásáról.* 1964. június 1. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j KÜM. TÜK 2. d. IV-130/003799/1/1964.

²⁷ *Dobi István e. meghívása Jemenbe.* 1964. május 31. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j TÜK 1. d. IV-131-003895/1/1964.; *Kádár János e. meghívása Jemenbe.* 1964. május 31. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j TÜK 1. d. IV-131-003895/1/1964.

²⁸ Június 9-én 10 évre szóló barátsági szerződést, illetve műszaki és kulturális együttműködési egyezményt írtak alá a felek Pekingben. Kína emellett, rivalizálva ebben a tekintetben a Szovjetunióval, 28 millió dolláros hitelt bocsátott a jemeniek rendelkezésére a Szanaa–Szaada közötti útvonal megépítésére, vállalta egy iskola és egy kórház felépítését, illetve ígéretet tett a szanaai textilgyár tervének kivitelezésére. O'Ballance i.m. 125. o.; Page i.m. 76. o.

²⁹ *3196/1964 Kormány szintű határozat.* 1964. június 4. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j TÜK 1. d. IV-131-003781/4/1964.

gadja a hivatalos meghívást és megbízta a külügyminisztert az ezzel kapcsolatos további intézkedések megtételével.³⁰

Június 18-án Mód Péter előterjesztést nyújtott be a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányhoz a magyar–jemeni barátsági és együttműködési szerződés megkötésének és kihirdetésének ügyében. Hivatkozva a szerződés 6. cikkelyére, melynek értelmében azt meg kell erősíteni és így az csak a megerősítő okiratok kicserélésének napján lép hatályba, kérte, hogy a kormány hatalmazza fel, hogy a szerződés hatályba lépése után előterjesztést tegyen az Elnöki Tanácshoz annak törvényerejű rendelettel való kihirdetése ügyében.³¹ A Kormány július 2-án 3242/1964. sz. határozatával adta meg a kért hozzájárulást.³² Ennek birtokában július 13-án Péter János a Népköztársaság Elnöki Tanácsához címzett felterjesztésében kérte, hogy az hozzon döntést a szerződés megerősítése tárgyában és adja ki a mellékletben felterjesztett megerősítő okiratot a szükséges aláírásokkal és pecséttel ellátva.³³ Az ET másnap 178/1964. számú határozatával megerősítette a május 30-án aláírt barátsági és együttműködési szerződést, illetve még e napon

³⁰ *A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 166/1964. sz. határozata.* 1964. június 5. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j TÜK 1. d. IV-131-003781/6/1964. Kádár János látogatását az Egyesült Arab Köztársaságba és Jemenbe először 1964/1965. telén szeretnék volna lebonyolítani. (*Feljegyzés.* 1964. július 8. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-k Admin 1.d. IV-137-sz.n./1964.) Az időpontot később 1965 februárjára, vagy március első napjaira akarták elhalasztani azt követően, hogy Kádár János előzőleg az Egyesült Arab Köztársaságban tett hivatalos látogatást. A megbeszélések során magyar részről szerettek volna véleményt cserélni a nemzetközi helyzetről, kölcsönös tájékoztatást adni a két ország belpolitikai helyzetéről, megvizsgálni a Szallál elnök látogatásakor megkötött egyezmények végrehajtását, a munkálatoktól függően megtekinteni a magyar segítséggel felállított egészségügyi intézményt, vagy annak szerelési munkálatait, illetve közös nyilatkozatot aláírni. *Kádár elvtárs látogatása az EAK-ba és Jemenbe.* 1964. december 16. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-k Admin 1. d. IV-113-sz.n./1964. A látogatásra azonban sem ekkor, sem később nem került sor.

³¹ *Előterjesztés a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányhoz a magyar–jemeni barátsági és együttműködési egyezmény megkötéséről és kihirdetéséről.* 1964. június 18. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j TÜK 2. d. IV-130-003781/3/1964.

³² *A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3242/1964. sz. határozata a magyar–jemeni barátsági és együttműködési egyezmény megerősítéséről és kihirdetéséről.* 1964. július 2. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j TÜK 1. d. IV-123-003781/9/1964.

³³ *A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3242/1964. sz. határozata a magyar–jemeni barátsági és együttműködési egyezmény megerősítéséről és kihirdetéséről.* 1964. július 13. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j TÜK 1. d. IV-123-003781/9/1964.

kiadta az ezt igazoló, Dobi István elnök és Kiss Károly titkár aláírásával és a Tanács pecsétjével ellátott megerősítő okiratot.³⁴

Mód Péter szeptember 5-én benyújtott jelentésében tudatta a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánnyal, hogy a Jemeni Arab Köztársaság által igényelt speciális segélyt a magyar fél sikeresen leszállította.³⁵ A jemeni kormány vezetői ekkor szóban kérték, hogy a magyar illetékesek jelöljék ki az ösztöndíjasok fogadásának időpontját, határozzák meg a felajánlott magyar egészségügyi intézmény felállításának időpontját, hogy azt bejelenthessék a szeptember 26-i nemzeti ünnepükön, magyar parlamenti delegációt hívtak meg szeptember 26-ra, nemzetgyűlésük megnyitására, illetve tájékoztató anyagot kértek a magyar alkotmányról és az országgyűlés működéséről. Szerették volna emellett még, ha hazánk orvosokat küld Jemenbe, ha jemeni katonatiszteket fogad magyarországi kiképzésre, ha magyar filmek Jemenbe utazva dokumentumfilmet készítenének országukról, végül gazdasági delegációt vártak a kölcsönös kereskedelmi forgalom felmérésére.

Az igényekkel kapcsolatban közölte, hogy ekkorra az illetékes magyar pénzügyi szervek már jóváhagyták a húsz jemeni ösztöndíjas útiköltségének fedezését, akik érkezésére szeptember első heteiben már számítottak.³⁶ Az felajánlott baleseti és traumatológiai kórház felszerelésével és üzembe helyezésével kapcsolatban kifejtette, hogy a Külkereskedelmi Minisztérium már szeptember elejére több változatban is elkészítette ezzel kapcsolatos terveit. Nem volt azonban egyértelmű, hogy a leszállított berendezéseket hol és milyen körülmények között kívánja a jemeni fél elhelyezni, ezért a Jemenbe utazó szakdelegáció megbízták, hogy tisztázzák a helyzetet. A parlamenti delegáció meghívásáról megjegyezte, hogy az nem hivatalos

³⁴ *A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 178/1964. sz. határozata.* 1964. július 14. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j TÜK 1. d. IV-123-003781/9/1964.

³⁵ A speciális segély kétségtelenül katonai felszereléseket jelentett. Ezt igazolja a korábban idézett Kádár–Szallál megbeszélés erre vonatkozó, idézett sorai, illetve az a 1966-ban – jemeni hajószállítmányokkal kapcsolatos vita miatt – felterjesztett beszámoló, amely egyértelműen leírja, hogy „a Szeged és a Borsod magyar motoros hajók 1964. év folyamán katonai felszereléseket fuvaroztak Jemenbe. Jemeni részről az ajándékba kapott tárgyak kirakásával kapcsolatos munkálatok és kikötői költségek fejében 2.335.17 fonttal és 300. – dollárral terhelték meg a magyar hajózást, de ez összegek kifizetésére a Külkereskedelmi Minisztérium megbízottainak közbenjárása folytán nem került sor.” *Vita a jemeni hajószállítmányokkal kapcsolatban.* 1966. július 28. MOL KÜM. Jemen 1966. XIX-J-1-k Admin 23. d. IV-564-4893-2/1966.

³⁶ Magyarország a májusban megkötött államközi egyezmények értelmében a már itt tanuló jemeni diákon felül további 20 fő részére biztosított ösztöndíjat, valamint emellett vállalta még 20 ipari, vagy mezőgazdasági szakember továbbképzését. *Magyar–jemeni kapcsolatok alakulása.* 1964. július 30. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-k Admin 1. d. IV-14-sz.n./1964.

beszélgetés során vetődött fel és formális meghívás nem történt ezzel kapcsolatban. A kért tájékoztató anyagot emiatt az országba utazó szakdelegációval kívánták kiküldeni. Magyar orvosokat ekkor még nem kívánt kiküldeni, mivel a felajánlott egészségügyi intézmény üzembe helyezése amúgy is szükségessé tette magyar személyzet foglalkoztatását annak működtetésére. Nem tartotta célszerűnek jemeni tisztek magyarországi kiképzését sem, mivel ezt a feladatot ekkor az Egyesült Arab Köztársaság katonai szervei látták el és feltételezhető volt, hogy a jemeni kérés teljesítése határozott tiltakozást váltott volna ki az EAK illetékesei részéről.³⁷

Támogatta azonban a gondolatot, hogy magyar filmszakember készítse el az első, Jemenről szóló színes filmet. Így 1964 szeptemberében a Kulturális Kapcsolatok Intézete Jemenbe utaztatta Knoll István operatőrt, aki Két hét Jemenben címmel színes dokumentumfilmet készített Jemen életéről, az ország fejlődéséről, az 1962-es forradalom eredményeiről, a szeptember 27-i nemzeti ünnepéről, valamint a nemzetgyűlés megnyitása alkalmából rendezett ünnepségekről.³⁸

Szeptember 16–27. között Siklós Ferenc vezetésével négytagú magyar kereskedelmi delegáció tartózkodott Szanaában, ahol a tárgyalások végén jegyzőkönyvet írtak alá. Az aktus során Siklós Ferenc levelet adott át a jemeni külügyminiszternek, amely az 1 M US \$-os hitelkeret igénybevételének pénzügyi feltételeire vonatkozó magyar álláspontot tartalmazta.³⁹

Rácz Pál kairói nagykövet 1964. október 20-án a magyar nagykövetségen kicserélte Mohsen as-Sirry jemeni külügyminiszterrel a magyar–jemeni barátsági és együttműködési szerződés ratifikációs okmányait, melyről arab és magyar nyelvű jegyzőkönyvet írtak alá.⁴⁰

³⁷ Jelentés a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánynak a Jemenbe küldött speciális segély átadásáról és újabb kérelmükről. 1964. szeptember 5. MOL KÜM. Jemen 1945–64. XIX-J-1-j KÜM. TÜK 1. d. IV-14-005101/1964.

³⁸ A Jemenről készített színes dokumentumfilmet a Bairam ünnepek után, 1965. február 7-én mutatták be a kairói magyar nagykövetségen Jemen kairói nagykövetének és a jemeni nagykövetség munkatársainak. Megjelent a filmbemutatón egy Kairóban tartózkodó küldöttség, valamint az Arab Liga jemeni delegátusa is. A vendégek nagy tetszéssel fogadták a filmet, melynek egy arab nyelvű kópiáját 1965 februárjában dr. Heid József – a szanaai magyar kórház megbízott igazgatója – személyesen adott át Szallál elnöknek a magyar állam ajándékaként. *Magyar–jemeni kapcsolatok helyzete*. 1965. március 16. MOL KÜM. Jemen 1965. XIX-J-1-j KÜM. TÜK 62. d. IV-14-sz.n.

³⁹ *Jemeni tárgyalásokon aláírt jegyzőkönyv*. 1964. október 9. MOL KÜM. Jemen 1945–64. XIX-J-1-k Admin 1. d. IV-751-sz.n./1964.

⁴⁰ *Előterjesztés a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányhoz a magyar–jemeni barátsági és együttműködési egyezmény megkötéséről és kihirdetéséről*. 1964. október 22. MOL KÜM. Jemen 1945–64. XIX-J-1-j TÜK 2. d. IV-123-003781/14/1964. – 226/4/Szigtitk./1964.

A szerződés kicserélésével – annak 6. cikke szerint – e napon hatályba lépett. Az Elnöki Tanács novemberben törvényerejű rendelettel hirdette ki szerződést, mely kihirdetése napján életbe lépett, rendelkezéseit azonban már október 20-ra visszamenően érvényesnek kellett tekinteni.⁴¹

Ha értékelni szeretnénk Szallál elnöknek a szocialista országokban tett körútjának teljesítményét, akkor elmondhatjuk, hogy az aláírt szerződések és az egyes országok által nyújtott segélyek azt a látszatot keltik, hogy a tárgyalásokat sikeresek voltak. Ez azonban csak látszat, hiszen a megbeszélések valójában rendkívül kevés gyakorlati eredménnyel jártak. Az egyes országok által segélynek szánt árucikkeket ugyanis – kevés kivételtől eltekintve – először Egyiptomba szállították, ahonnan annak csak elenyésző részét engedték továbbküldeni Jemenbe. Ugyancsak sikertelennek bizonyult Szallál elnök azon törekvése, hogy országa szuverén vezetőjének ismertesse el magát; az egyes országok vezetői mindvégig úgy tekintettek rá, mint Nasszer bábfigurájára. A köztársasági vezetők mozgástere szűk maradt, a belpolitikai életet továbbra is önkényes EAK-tisztségviselők irányították, sőt, a moszkvai látogatás után ezzel párhuzamosan tovább erősödött a Szovjetunió már addig is jelentős befolyása az országban. Mindezeket figyelembe véve kijelenthetjük, hogy a tárgyalássorozat nem érte el céljait, eredményét pedig kudarcnak minősíthetjük.

⁴¹ *Magyar –jemeni barátsági és együttműködési szerződés.* 1964. november 16. MOL KÜM. Jemen 1945-64. XIX-J-1-j TUK 2. d. IV-123-003781/12/1964.

1. számú melléklet

Jegyzőkönyv

a Magyar Népköztársaság és a Jemeni Arab Köztársaság képviselői között

1964. május 26-án folytatott tárgyalásról

Dobi István: Mélyen tisztelt Elnök Úr! Ismételten tisztelettel és szeretettel üdvözlöm Önt és munkatársait, kíséretét a munkaasztal mögött. Üdvözlöm és remélem, hogy a most kezdődő tárgyalások gyümölcsözően járulnak hozzá népeink barátságának szélesítéséhez és kapcsolataink megerősítéséhez. (...)

Tárgyalásainkat helyes lenne kölcsönös tájékoztatással kezdeni és a tájékoztatók eredményeként kialakulhatnának javaslataink kapcsolataink fejlesztésére vonatkozóan. (...)

Abdullah asz-Szallal: Elnök Úr! (...) Először: Meg vagyok győződve arról, hogy Önök figyelemmel kísérték és napjainkban is figyelemmel kísérik azt a hatalmas előrehaladást, amelyet a jemeni nép politikai téren az utóbbi időben elért az imperializmus és a reakció erői ellen, amelyek mindent elkövetnek, hogy a jemeni nép álmát szétzúzzák és eltiporják, s a szabadság és a fejlődés felé vezető útján minden áron akadályozzák.

Másodsor: Népünk szeretné elfoglalni a helyét a baráti államok sorában a Földön, azokkal a népekkel akar együttműködni, amelyek a békés egymás mellett élés elvéért, a világbékéért harcolnak.

Harmadsor: Nagyon jól tudják, hogy mi egy időben számos fronton állunk nehéz harcban, egyrészt az imperializmus és a gyarmatosítók ellen, a béke legádázabb ellenségei ellen, másrészt a belső reakció erői ellen, amelyek az imperializmus és a gyarmatosítók bábjai.

Negyedsor: Harcolunk az ellen a nyomasztó sötétség és elmaradottság ellen, amelyet a zsarnoki, rothadt imámi rendszertől örököltünk.

Ötödsor: Az a véleményem, hogy az a harc, amelyet népünk ma folytat, nemcsak a saját, küzdelme, hanem az Önöké is, Önöknek is van közük ehhez a harchoz. Népünk is ugyanazokért az elvekért, eszmékért harcol és áldozza vérért, mint az Önök nagyszerű népe.

Hatodszor: Nem kétséges, hogy győzelmünk az Önök győzelme is, mivel győzelmünk olyan nemes célokat valósít meg, amelyekért Önök is harcolnak.

Hetedsor: Nem sajnáltuk erőnket, s vért áldoztunk azért, hogy fegyveres harcban győzzünk az említett gyarmatosító és reakciós erők ellen. Ezután a fegyveres harc után azonban még kegyetlenebb, még kérlelhetetlenebb harcba bocsátkozunk,

amely az elmaradottság ellen irányul. Ellenségeink nagyon jól tudják, milyennehézségekkel kell szembenéznünk ebben a döntő küzdelemben, de barátaink is jól tudják, hogy anyagi támogatásuk és együttműködésük milyen nagy segítséget nyújt számunkra, hogy ebben az ádáz küzdelemben legyőzzük az elmaradottságot.

Nyolcadszor: Népünk és kormányunk természetesen soha nem fogja elfelejteni azt az erkölcsi támogatást, amelyben a magyar nép és kormánya kezdettől fogva részesítette forradalmunkat. Ez a segítség nagyban hozzájárult ahhoz, hogy népünk lelkesedése, erkölcsi hozzáállása növekedjék, fokozódjék. A jemeni nép, amely most az építés és a gazdasági fejlődés útjára lépett, reméli, hogy sikerül kiszélesíteni és elmélyíteni az együttműködést a magyar néppel a társadalmi élet minden területén, különösen gazdasági téren.

Országunk nem szűkölködik természeti kincsekben. Földünk rendkívül alkalmas a mezőgazdasági termelésre, a földművelésre alkalmas területek nagysága meghaladja a több millió hektárt. Ezen kívül természeti kincsek találhatók a föld mélyében és felszínén is, a jemeni hegyekben. De az elmaradottság, melyet a zsarnoki rendszer idézett elő országunkban, megakadályozza azt, hogy ezeket a természeti kincseket kiaknázzuk, és népük boldogulására felhasználjuk. Amennyiben ezek a nyomasztó körülmények elmúlnak és elérkezik az ideje, hogy barátaink segítségével gyümölcsöztessük ezeket a természeti kincseket, akkor különösen a mezőgazdasági termelésben ígérkeznek nagyszerű lehetőségek. Ezért javaslatot szeretnénk tenni a magyar tárgyaló félnek; javaslatom a következő pontokból áll:

- 1.) Hosszúlejáratú kölcsönszerződés kötése;
- 2.) Kereskedelmi szerződés aláírása, a kereskedelmi kapcsolatok erősítése a két ország között;
- 3.) Kulturális egyezmény aláírása.

(...) Ezt a tájékoztatást, amelyet Önök hallottak a jemeni nép életéről, mai életéről ad képet és egyben azt is láthatják, hogy milyen az ország gazdasági helyzete és milyen volt a múlt, amely ilyen körülményeket teremtett. A jemeni nép fegyveres harcot folytat a belső reakció és az imperialista agresszió ellen. A zsarnoki rendszer mellett ez a háború, amely nagyon kegyetlen volt, rendkívül nagy károkat okozott gazdaságunknak. Számítalan ember hajléktalanná vált, munkanélkülivé lett, nagy az özvegyek, árvák, nyomorékok, munkaképtelenek száma. Ez a háború tönkretette városainkat és azt a keveset is elpusztította, ami volt. A jemeni gazdaság rendkívül nehéz helyzetben és igen szomorú képet mutat. Az ország tartalékai a semmivel egyenlők. Még nem tudtunk magunkhoz térni e szörnyű harc után, és alighogy befejeztük – győzelmesen – a fegyveres harcot, újabb harccal, küzdelemmel állunk szemben. Ez pedig a dél-arábiai brit gyarmatosítók ellen folytatott harc. A brit imperializmus most a dél-arábiai nép ellen folytat háborút rakétákkal, harckocsikkal, bombázókkal és a legkülönbözőbb hadieszközökkel. Ez hozzájárul ahhoz, hogy a válság jobban kibontakozzék és még nagyobb méreteket öltön. A menekülők, akik

elhagyják Dél-Arábiát a brit agresszió miatt, most északnak vonulnak, Jemen felé – kis gyermekek, öregek, asszonyok – és nem tudjuk, hogy mihez kezdjünk, az előző sebeket gyógyítsuk-e vagy pedig az új sebek gyógyításához fogjunk hozzá, amelyeket most szenvedünk.

Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy ha a nyugati imperializmus, mint ahogyan láthatjuk, minden erejével támogatja a monarchista reakciós belső erőket, a felszabadulásért küzdő népeknek is megvannak a barátai, támogatói, mégpedig a szocialista országok. Önök mellénk álltak, a forradalom első napjától kezdve elismerték kormányunkat és köztársaságunkat és a mai napig is támogatják forradalmunkat. Mi az Önök barátai vagyunk és úgy érezzük, hogy Önök a mi barátaink. A barát elpanaszolja barátjának fájdalmát és panaszait. Ez a kép, amelyet adtunk, ezt a panaszt, a mi válságunkat, nehézségeinket foglalja magában. Őszinte nyílt szívvel tártuk fel a meglévő nehézségeket. Ennek ellenére a Nyugat és az amerikaiak úgy értesülnek helyzetünkről, hogy nálunk minden nagyszerű, minden kitűnően megy, nincs semmi probléma. Ez természetes: mi nem dicsekszünk ezekkel a bajokkal és főleg nem ellenségeink előtt.

(...) Rendkívül nehéz körülmények között élünk. Mintha nem is a XX. század úgynevezett paradicsomában, a rakéták és a világűr meghódításának korában élnénk. Mintha az őserdőkben élnénk a legsötétebb középkorban. És mindezt, hogy idejutottunk, az imperializmusnak és a belső reakciónak köszönhetjük. (...)

Kállai Gyula: (...) Ha megengedik, néhány szót a Magyar Népköztársaság külpolitikai helyzetéről. Mi is a békés egymás mellett élés elvét valljuk külpolitikánk alapelveként. Ezen az alapon a világ minden országaival, bármilyen is legyen a társadalmi berendezkedése, gazdasági és más természetű kapcsolatok megteremtésére törekszünk a teljes egyenjogúság, a be nem avatkozás elve alapján. Az természetes dolog, hogy a szocialista országokkal, mint azonos politikai alapokon álló és azonos társadalmi berendezkedésű országokkal a lehető legszorosabb a viszonyunk. Nagyon szoros baráti viszony megteremtésére törekszünk a gyarmati sorból felszabadult országokkal. Mi is azt valljuk, hogy a szocialista országok a gyarmati sorból felszabadult országok legigazabb barátai.

Nagy szolidaritással és együttérzéssel, s ahol lehet baráti segítségnyújtással kísérik felszabadító harcukat, a függetlenségüket már kivívott országokkal pedig a legjobb baráti kapcsolatok megteremtésére törekszünk. Az Elnök Úr is említette, hogy velük diplomáciai kapcsolatot létesítettünk. Ennek mi is nagyon örülünk. Örülünk annak is, hogy diplomáciai kapcsolataink szintjét nagykövetségi rangra emeltük, s így vagyunk minden más, gyarmati sorból felszabadult országgal. Diplomáciai kapcsolatokat létesítettünk velük, aztán delegációk útján felvesszük velük a közvetlen érintkezést. Az afrikai országokból nagyon sok vezető ember járt már nálunk, s a tervek szerint ebben az évben is több afrikai állam, meg arab állam képviselőit üdvözölhetjük majd Magyarországon. Lehetőségeinkhez mérten ezek-

kel az országokkal kereskedelmi, tudományos, műszaki és kulturális kapcsolatot létesítünk. Nagy figyelemmel kísérjük az arab országoknak felszabadulásukért, függetlenségük biztosításáért, népgazdaságuk felvirágoztatásáért, a békéért és a haladásért folytatott harcát. (...)

Mi egyetértünk azokkal az elvekkel, amelyeket az Elnök úr a politikájukkal kapcsolatban kifejtett. Ezeket örömmel üdvözljük. A mi harcunk úgy látszik, úgy alakul, hogy a belső építés munkája mellett állandóan foglalkoznunk kell a nemzetközi élet kérdéseivel, mert a kettő szorosan összefügg. A felszabadulás óta eltelt 20 esztendő alatt mi is állandó harcot folytattunk a nemzetközi imperializmus beavatkozó politikája ellen. 1945 után, amikor az ország gazdaságilag nagyon nehéz helyzetben volt – mert a háború tönkretette az országot – az amerikai imperializmus bennünket is akart „támogatni”, de olyan politikai feltételek mellett, ami az ország függetlenségének elvesztését jelentette volna. Mi az ilyen segítségből nem kértünk, s az amerikai imperializmusnak és másoknak is mindenféle beavatkozó politikáját visszautasítottuk. Legutóbb 1956-ban, az ellenforradalom idején avatkoztak be ismét Magyarország belügyeibe igen durván, fegyveres bandák, ellenforradalmi csoportok szervezésével és akkor is, amikor úgy látták, hogy a kezükbe kerül a hatalom, az amerikaiak még 20 millió dollárt ajánlottak fel „segítségként” Magyarországnak, de amikor megfordult a helyzet és amikor a népi erők, a forradalmi erők kerekedtek felül, ezt az úgynevezett nagylelkű ajánlatukat mindjárt visszavonták. Mi akkor is a szocialista országoktól, barátainktól kaptunk segítséget. 1956 után is mindenféle módon próbálkoztak beavatkozni belügyeinkbe. Az Egyesült Nemzetek Szervezetében az úgynevezett magyar kérdés kapcsán folytatták ellenünk azt az uszítást, de mi semmiféle nyomásnak nem engedtünk. Kitartottunk elveink mellett, s később ők voltak kénytelenek meghátrálni.

Magyarország nemzetközi tekintélye tehát a helyes politikai elvek alapján, azokból semmit fel nem adva, az utóbbi időben nagymértékben megerősödött. Az utóbbi időben még a NATO országok is maguk kezdeményezték, hogy a diplomáciai kapcsolatokat nagykövetségi szintre emeljék velünk, mert már közben ilyen szintre emeltük mi is. S már az Amerikai Egyesült Államok is kezdi belátni, hogy a mi belügyeinkbe nem lehet beavatkozni, a nemzetközi szervezetekben ellenünk folytatott hajsza eredménytelen, a Magyar Népköztársaság gazdaságilag, politikailag, kulturálisan évről-évre erősödik, s mindezt figyelembe véve, kezd egy kicsit realisabb politikát követni, vagyis maga is kezdi felülvizsgálni a Magyarországgal kapcsolatos eddigi politikáját.

Nem akarok itt részleteket felsorolni, de a mi békés együttélés elvéből következően békepolitikát folytatunk, küzdünk az általános és teljes leszereléséért, támogatunk minden javaslatot, amely ennek megvalósítására irányul, bárhol is induljon ki, s a Szovjetunióval, amely ennek a küzdelemnek az élén halad, teljes egyetértésben és összhangban dolgoznak együtt.

Kormányunk és népünk nagyon örül, hogy egyetérthetünk az atomcsend egyezményrel, valamint annak is, hogy a Jemeni Arab Köztársaság ezt az egyezményt az első között írta alá. Harcolunk az atommentes övezetek létesítéséért, a nukleáris fegyverkísérletek megtiltásáért, a német kérdés megoldásáért, a gyarmati népek teljes felszabadításáért. Örömmel üdvözljük az arab országoknak, köztük a Jemeni Arab Köztársaságnak azokat a törekvéseit, amelyek a nagy célok megvalósítására irányulnak. (...)

Javaslatunk az, hogy hasznos lenne és szükséges látniuk, hogy a Jemeni Arab Köztársaság és a Magyar Népköztársaság a mostani találkozó során kössön barátsági és együttműködési szerződést. Ez a szerződés lenne a két ország között az a hivatalos okmány, amely a továbbiakban alapja lenne a két nép együttműködésének és további egyezmények megkötésének is. (...)

Kállai Gyula: Az Elnök úr felvetette, hogy hosszúlejárátú kölcsönről, kereskedelmi szerződésről szeretnének tárgyalni. A mi előzetes terveinkben ezek a kérdések úgy szerepeltek, mint amelyek ennek a barátsági és együttműködési szerződésnek és a közös nyilatkozatnak aláírása után majd további tárgyalásokon kerülnek sorra. Ezért azt gondolnám, lehetséges volna, hogy a megfelelő partnerek – itt van a Külkereskedelmi Minisztérium képviselője, Baczoni külkereskedelmi miniszterhelyettes úr és Önök részéről a megfelelő partner – összeüljenek és szót váltsanak ezekről a kérdésekről. Egy kicsit áttekinthetnénk a helyzetet, megnéznénk milyenek a lehetőségek, mikor, milyen formában kerülhetne sor ezekre a dolgokra. Én tehát azt javasolnám, hogy talán ők üljenek össze és erről a két kérdésről, amelyet az Elnök úr is említett, váltsanak szót egymással. (...)

Abdullah asz-Szallal: Szeretnénk még két pontot kiegészítéséül elmondani a külpolitikával kapcsolatban. Szeretném, ha ezt a jegyzőkönyvbe pótlólag felvennék, mert előzőleg nem foglalkoztam vele a külpolitikával kapcsolatban. Melyek azok a pontok, amelyeket külpolitikánkban kinyilatkoztattunk? Elsősorban az imperializmus elleni harc, az Egyesült Nemzetek Szervezetének támogatása és az Egyesült Nemzetek Szerepének elismerése, valamint a nemzetközi feszültség enyhítése, továbbá az egyetemes világbéke megvalósítására irányuló politika egyértelmű támogatása, a pozitív semlegesség és az el nem kötelezettség politikájának követése; a békés egymás mellett élés elve; az egymás belügyeibe való be nem avatkozás elve; a feltételek nélküli kölcsönök, segélyek és támogatások elfogadása, külföldi katonai támaszpontok azonnali felszámolása, különösen Dél-Arábiában, Ádenben, valamint, hogy az arab csúcsértekezlet határozatai megfelelő módon fejezik ki népünk békés politikáját.

2. számú melléklet

Feljegyzés

a magyar–jemeni május 27-i kereskedelmi tárgyalásról

Baczoni elvtárs meghallgatja a jemeni delegáció elképzeléseit, melyek az alábbiak voltak:

- 1./ Érdeklődnek segély, valamint hitel-lehetőségekről
- 2./ Kereskedelmi egyezményt szeretnének kötni a két ország közötti kereskedelmi forgalom beindításáról.

Baczoni javaslata alapján a kereskedelmi egyezmény kérdése került először napirendre. A két delegáció elvileg egyetértett abban, hogy mivel tapasztalat hiányában nem ismerik egymás kereskedelmi igényeit, ez alkalommal a megkötendő egyezménynek elsősorban elvileg kell leszögeznie a kereskedelmi forgalom beindítását, melyhez mindkét részről árulistát csatolnak. A későbbiek során magyar kereskedelmi megbízottak utaznának Jemenbe, hogy a helyszínen tanulmányozzák a jemeni szükségleteket és körülményeket.

Baczoni elvtárs egyezmény-tervezetüket ismertette, amelyre a jemeni delegáció saját tervezetét javasolta (Valószínűnek látszik, hogy a jemeni tervezet azonos azzal az egyezménnyel, melyet az elmúlt napokban Bukarestben kötöttek). Ezt a tervezetet Baczoni elvtárs elfogadta azzal, hogy tanulmányozni fogja annak egyes részleteit végletesítés céljából. Az árulisták vázlatos összeállítása után a jemeni delegáció a hitelek kérdését tűzte napirendre.

Magyar részről e tárgyalások során végig csak kereskedelmi hitelek kérdéséről és formájáról volt szó. Áruszállítás formájában Baczoni elvtárs 7-800 ezer-dolláros keretet jelölt meg 2-4 éves lejáratú hitelként 2,5%-os kamattal. A jemeni delegáció közbevetésére, hogy különböző létesítmények beindításához magyar szakembereket is kérnek, és ezek költségeit ugyancsak szeretnék a hitelkeretből fedezni. Baczoni elvtárs úgy válaszolt, hogy eddigi gyakorlatunkban ugyan erre nincs példa, de a jemeniek kimondott kérésére elképzelhetőnek tartja, hogy ez esetben kivételt tegyünk (A jemeni delegáció ekkor 10 perces megbeszélésre visszavonult).

A szünet utána a jemeni delegáció vezetője az alábbiakat közölte:

1./ Múltányolják az elhangzott magyar javaslatot, azonban tekintettel a súlyos jemeni gazdasági helyzetre, a felajánlott hitelkeret összegét nagyon kevésnek tartják. Kérésük az lenne, hogy a hitelkeret összegét 3-4 millió dollárban állapítsuk meg.

2./ Hosszabb lejáratú hitelt kérnek és ebben a vonatkozásban 5-8 évre gondoltak.

3./ Sokallják a 2,5%-os kamatot és azt kérik, ha lehetséges 2%-ban állapodjunk meg.

Baczoni elvtárs újra tisztázta, hogy az ő javaslata kereskedelmi hitelkeretre vonatkozik, az olyan nagy volumenű hitelt, melyet a jemeni delegáció felvet ezen túllép. Tekintettel arra, hogy a delegáció következő programja már időben nagyon sürget, javasolta a tárgyalásokat egy későbbi időpontban folytassák.

Budapest, 1964. május 27.

3. számú melléklet

Feljegyzés

Kádár János elvtárs és Szallal elnök között május 27-én lefolyt tárgyalásról

A kölcsönös udvariassági üdvözlések után Kádár elvtárs a következőket mondotta:

Mi úgy gondoljuk, hogy kapcsolataink szívélyesek és barátiak. Törekvéseink sok kérdésben találkoznak. Így elsősorban gondolok a béke megőrzésének és az imperializmus elleni harc kérdésében elfoglalt azonos álláspontra. Az Önök látogatása konkrét lépés a két ország közeledését illetően. Kötelességünk megvizsgálni, hogy miben tudunk segíteni Önöknek. Bizonyos, hogy segítséget tudunk nyújtani a legkülönbözőbb formákban. Ezt mi kötelességünknek tartjuk és nem szíveségnek. Úgy gondoljuk, ez megfelel a magyar nép érdekeinek is. Magyarország maga is kis ország, a közelmúltban is súlyos eseményeken mentünk keresztül. Ma is vannak még problémáink, de vannak is lehetőségeink segítség nyújtására. A diplomácia nyelvben nem vagyunk otthonosak. Csak olyat ígérünk, amit teljesíteni is tudunk. Szép szavakat lehet mondani, de nem ez a lényeges, hanem az, hogy mit teszünk. Problémáikat oly módon vizsgáljuk meg, mintha saját ügyünkről lenne szó. Minden tőlünk telhető segítséget megadunk. Ha most ittlétük rövid ideje alatt nem is, de utána egész rövid időn belül biztos határozott választ fogunk adni ezekre a kérdésekre. Mi nagyon komolyan megvizsgáljuk a felvetődött problémákat. A tegnapi felvetett kérdésekre ma még nem mondhatunk végleges választ, de már most is tudunk mondani valamit. Egy-két kérdéssel kapcsolatban már most is hozhatunk döntést, a későbbiek folyamán pedig a többi kérdésekben is határozott, végleges döntést tudunk hozni. Mi nem vagyunk királyok vagy uralkodók és egyszerűen nem dönthetünk ilyen kérdésben. Meg kell várni, míg összeül a kormány, mert csak ő dönthet ilyen kérdésekben.

Szallal válasza: A tegnapi megbeszélésen úgy láttam, hogy teljes az egyetértés közöttünk és megértik nehéz helyzetünket. Ismerjük Kádár elvtárs nagyszerű munkáját és nagyra becsüljük őt. Népünk tudja, hogy Kádár János a békeharc, valamint a reakció és az imperializmus elleni harc hőse. Sokat beszéltem nehézségeinkről, problémáinkról, de ha még annyit mondanék, az sem adna hű képet országunk rendkívül súlyos helyzetéről. Ezeket a borzalmakat saját szemükkel kellene látniuk. De megvan az akaratunk ahhoz, hogy ezeket a nehézségeket leküzdjük. A magyar nép barátunk s mi sokat remélünk tőle. Kettőnk között a különbség csupán az, hogy Önök a fejlődésben előre tartanak, mi pedig egészen előről, a nulla ponttól kezdjük. Minden anyagi kölcsön és segítség elősegíti egy olyan ország jövőjének

építését, amely az Önök barátjának vallja magát. A belső reakció és az imperialisták nagy nyomást gyakorolnak ránk és mi egyedül pillanatnyilag nem tudjuk megoldani problémáinkat. Szeretnénk, ha egy kicsit növelnék a kölcsönt, mert az Önök által említett kölcsön, a mi álláspontunkhoz képest kevés. Mi figyelembe vesszük természetesen országuk helyzetét és érdekeit. Tudjuk azt, hogy Magyarország is sok nehézséggel küzdött a mezőgazdaság terén. Ha segítenének a mi mezőgazdaságunkon, akkor mi olcsóbban tudnánk szállítani Önöknek búzát. Meg kell mondani, hogy még sok szűzföld van országunk területén, az emberi munkaerő sincs kihasználva, de nincsenek tapasztalataink és nincsenek szakembereink. Szeretnénk, ha növelhetnénk Magyarországon tanuló ösztöndíjasaink számát és ha egészségügyi téren is segítséget nyújtanának.

Arról is lehet szó, hogy iskolát és kórházat építenek nálunk, ajándékként a magyar néptől a jemeni népnek.

Mindenestre nagyon megköszönnénk az ilyen segítséget.

Kádár elvtárs: Figyelemmel hallgattuk azokat a problémákat, amelyeket Önök itt felvetettek. Legyenek nyugodtak, hogy mi alaposan megvizsgáljuk ezeket a kérdéseket és lehetőségeinket figyelembe véve fogunk dönteni. Nagyon megértjük az Önök helyzetét. Országaink messze vannak egymástól, de azért vannak elképzeléseink azokról a nehézségekről, amelyek előtt most Önök állnak, mégsem gondoltuk, hogy ennyire súlyos a helyzet. E két nap alatt többet tudtunk meg Önökről, mint ezidáig összesen. Beszélni fogunk a kormány tagjaival és szakértőinkkel és tanulmányozni fogjuk ezt az újabb értékelést, mindehhez azonban bizonyos idő kell. Az Önök elbeszélésében azonban sok öröndetes dolog is van. Először is figyelemre méltó az a határozottság és eltökéltség, amelyekkel azokért a célokért küzdenek, amelyeket maguk elé tűztek. Népeink összetalálkoztak a közös harcban. Beszélni kell azonban a mi helyzetünkről is. Magyarország is kétszer volt olyan nehéz helyzetben, mint ami előtt most Önök is állnak. A második világháború után egyetlen ép vasútvonalunk, egyetlen ép utunk, egyetlen sértetlen gyárunk sem volt. A háború utolsó szakaszának legnagyobb csatái hazánkban dúltak. Amikor befejeződött a háború, sokan azt hitték, hogy több nemzedék kell ahhoz, míg az országot fel tudjuk építeni. Népünk elhatározottsága azonban megrövidítette ezt a folyamatot. A másik súlyos helyzet akkor keletkezett, amikor a reakció és az imperialisták összejárása következtében veszélybe került a népi hatalom Magyarországon. Ez 1956-ban volt. Az ellenforradalom után ismét elhatároztuk, hogy rendbe hozzuk dolgainkat. A másik öröndetes dolog az, hogy maguk sincsenek egyedül. Meg kell mondanom, hogy barátaink segítsége nélkül mi sem tudtunk volna megbirkózni ellenségeinkkel. Szovjetunió rendkívül nagy segítséget nyújtott országunk előbbre jutásához. A Jemeni Arab Köztársaságnak is vannak barátai. Az arab népek és a szocialista országok.

Itt Szallal közbeveti, hogy nekik egyedül az EAK nyújtott kezdettől fogva segítséget az arab országok közül és az egyetlen ország volt, amely fegyveresen harcolt mellettük a reakció elleni harcban. A többi arab ország, pl. Jordánia, Szaúd-Arábia, természetesen nem segített.

Itt Kádár elvtárs közbeveti, hogy ő sem Szaúd és Husszein királyra gondolt, hanem az arab népek segítségére és szolidaritására. Ezenkívül a szocialista országok is nyújtanak Önöknek gazdasági és erkölcsi segítséget. Bennünket erős baráti kötelek fűznek össze és mi akkor is barátok maradunk, ha Önök el is utaznak. (...)

Szallal: A barátság napról napra növekszik közöttünk. Mi tiszta szívből szeretjük a magyarokat. Szeretnénk még egy kérdéssel fordulni Önökhöz. Amennyiben lehetséges, adjanak nekünk fegyvereket az imperializmus elleni harchoz. Nem fontos, hogy ezek a fegyverek újak legyenek. Lehetnek régiek is. Akár írásban is megígérjük, hogy ezeket a fegyvereket az imperializmus elleni harcban fogjuk csak használni.

Kádár elvtárs: Mi kis ország vagyunk, de mindenből van egy kevés és mindenből tudunk valamit adni. Ha Önök az imperializmus ellen harcolnak, mi abban ilyen formában is segíthetünk. Ezt a problémát is megvizsgáljuk. Természetesen azt nem fogjuk írásban rögzíteni, de segíteni fogunk. (...)

Kádár elvtárs: Az algériaiakkal is találkoztunk és nekik is nyújtottunk segítséget, gyógyszert, szakembereket, fegyvereket is akkor, amikor még a függetlenségükért küzdöttek. (...) Mi a szabadság hívei vagyunk és nem nézhetjük tétlenül a népek lemészárlását. Elgondolásaink ezen a téren nem állnak ellentétben a békés egymás mellett élés politikájával. Ha az imperialisták népeket gyilkolnak, akkor ezt nem fogjuk hagyni. Ebbe a keretbe ez is belefér. (...)

Kiadja a JATEPress
6722 Szeged, Petőfi Sándor sugárút 30–34.
<http://www.jate.u-szeged.hu/jatepress/>

Felelős kiadó: Dr. J. Nagy László egyetemi tanár, tanszékvezető
Felelős vezető: Szőnyi Etelka kiadói főszerkesztő
Méret: B/5, példányszám: 100, munkaszám: 31/2005.